

Studia Wesprimiensa

TANULMÁNYOK
A TEOLÓGIA ÉS SZOCIÁLIS MUNKA
TERÜLETEIRŐL

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola
folyóirata

XII. évfolyam, 2010. I-II. szám

ISSN 1585-5754

Tanulmányok a teológia és szociális munka területeiről

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata

Megjelenik 2000-től évente egy alkalommal

Felelős kiadó:

Varga István rektor

Rovatszerkesztők:

Teológia: *Birher Nándor*

Szociális munka: *Albert József*

Szerkesztőbizottság:

Bálint Bánk, Kocsi György, Kuminetz Géza, Nyilas Mihály

Cím:

8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.

Tel.: 88/542-700; Fax: 88/542-726

Készült a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola megbízásából

a Viza Kft. nyomdájában

8200 Veszprém, Hajlat u. 31.

Tel.: 88/429-936

E-mail: info@vizastudio.hu

www.vizastudio.hu

Tartalom

TEOLÓGIA

BIRHER NÁNDOR – SZABÓ ADRIENN

A hálózatok mint az egyház felépítésének alapelemei
– ut omnes unum sint..... 7

GÁRDONYI MÁTÉ

A katolikus egyház tridenti reformja 21

KUMINEZT GÉZA

A homiléta személyiségének fő jegyei 45

MOSOLYGÓ PÉTER

Az epiklézis első lelőhelyei..... 59

SZOCIÁLIS MUNKA

DÁVID BEÁTA – KALOCSAI ADRIENN

A középsúlyosan/súlyosan értelmi sérült
felnőtt korú személyek és családjaik
integrációs esélyei Veszprém megyében..... 71

LEVELEKI MAGDOLNA

Foglalkoztatási viszonyok és munkanélküliség
a rendszerváltás után és napjainkban:
alkalmazkodási és túlélési stratégiák Magyarországon..... 111

MAGVAS MÁRIA

Szegénygondozás Veszprémben a dualizmus korában II. 127

TEOLÓGIA

Birher Nándor- Szabó Adrienn

A hálózatok mint az egyház felépítésének alapelemei - ut omnes unum sint

„A tudás a világ alkotóelemeiről szerzett ismeret, a bölcsesség az elemek kapcsolódásának ismerete.”

Bevezetés

A hálózatok (network) fogalom talán félrevezető. Elsősorban informatikai kapcsolatrendszerekre, vagy éppen a történelmi tapasztalatok hatására – különösen is egyházi körökben – besúgó rendszerekre alkalmazták.

Esetünkben azonban a jelentés az emberi kapcsolatokra vonatkozik azaz a társadalmi szereplők személyes kapcsolatrendszerére. Mégpedig itt különösen is azokra a kapcsolatokra, amelyek lehetővé teszik, hogy mindenki megtalálja a saját helyét a közösségben.

Mert ahogy egy testben több tagunk van, s minden tagnak más a szerepe, sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak, s a nekünk juttatott kegyelem szerint adományaink is különböznek: aki a prófétálást kapta, tegyen tanúságot a hit szerint, aki tisztséget kapott, töltsse be tisztségét, aki tanító, tanítson, aki a buzdítás ajándékát kapta, buzdítson, aki jótékonykodik, tegye egyszerűségben, aki előljáró, legyen gondos, aki irgalmasságot gyakorol, tegye örömet. Róm 12.4-12.9

A katolikus egyház történelmi fejlődése jellemzően hálózatos fejlődés. Szent Pál útjai során a hit igazságait elvitte a korabeli világ legfontosabb helyeire. A zsidó diaspórák élő kapcsolatai alkalmasak voltak arra, hogy a hit új igazságai a mindennapi élet részévé váljanak a saját közösségeken belül továbbá a pogányok között is¹.

1 Így helyezte Jézus minden tanítványánál alkalmasabbá tette, hogy a legkülönbözőbb fölfo-

Szent Pál számára a missziós munka látszólag csekély sikert hozott. A leggyakoribb példa Korintus. A város lakosságát 100.000-re becsülik, miközben a működő keresztény közösség mintegy 50-100 embert tehetett ki. A térítés sikeressége alig érte el az egy ezreléket. Pál örült, ha 1000 emberből egyet meg tudott téríteni. Kis településeken bizonyára nem ért volna el eredményt ilyen sikerességi mutató mellett. Nagy városokba kellett mennie, ahol bőségben volt hallgatóság, hogy néhány hívőt megnyerjen.

A nagy városokban könnyebben terjedhetett az ige, mivel megvolt a „kritikus tömeg” ami a hálózatosodás egyik alapkritériuma. Mindemellett a több tízezer kilométer megtett út a korabeli kultúra központjaiba hatékonyan vitte el a világ különböző szegleteibe Krisztus igéit. Mindez hatalmas nyitás volt ahhoz képest, hogy Jézus mindössze néhány száz kilométeres területen belül mozgott.

Az így kialakult rendszer később alkalmassá vált arra, hogy a római birodalom hierarchiáját magára véve ezerötszáz éven keresztül államvallás lehessen. Természetesen már ennek a változásnak az előkészítése is jóval korábban megtörtént: a római levél így fogalmaz:

Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbbtség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót és megdicsér: Mert az Isten eszköze a javadra. De ha gonoszsgot művelsz, rettegj, mert nem hiába viseli a kardot. Isten eszköze, hogy a gonosztevőt megbüntesse. Alá kell tehát magadat vetned neki, nemcsak a megtorlás miatt, hanem a lelkiisme-

gású és képzettségű emberek nyelvére lefordítsa az evangéliumot. Zsidó volt a zsidóknak, görög a görögöknek. Mindenkinek mindene lett -- így fogalmazta meg egyszer később az ígíhírdetés máig érvényes programját (vö. 1Kor 9,20--23). Tökéletes szinten birtokolta a teológiai érvelés képességét (2Kor 12,1 sk.). Úgy beszélt, mint környezetének vándor tanítói, himnikus nyelven magasztalta Isten nagy tetteit (Róm 8,31 sk.) de a korintusi kikötőmunkások nyelvét is ismerte. Leveleiben vannak bensőséges helyek az egyházközsg megnyerésére (2Kor 6,11; 7,2). Van bennük szeretetreméltó kedvesség, amikor ott kér, ahol követelhetne, hogy egy szökött rabszolga részére lehetővé tegye a büntetlen visszatérést (Filem). Rideg szarkazmust mutatnak írásai, amikor a körülméltés galáciai híveinek azt ajánlja, hogy inkább kasztráltassák magukat (Gal 5,12). Gondolkodásmódjára jellemző a világosság (2Kor 2,17; 4,2 sk.) és a kérdétfeltevés radikalizmusa. Ismételten megkísérelte, hogy Isten cselekvéseinek azt a mindent meghaladó megtapasztalását, amely a Názáreti Jézusban nyilvánult, megfelelően kifejezze, és az utolsó következményekig végiggondolja. http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A1l_apostol

ret szerint is. Ezért fizettek adót is, hiszen akik behajtják, Isten szolgálói. Adjátok meg mindenkinek, ami jár neki: akinek adó, annak az adót, akinek vám, annak a vámot, akinek hódolat, annak a hódolatot, akinek tisztelet, annak a tiszteletet. Róm 13.1-13.7

Később azonban pontosan ez a hierarchikus viselkedés volt az, amelyik versenyképtelenné tette a katolikus egyházat a szociális mozgalmak területén. Hiába próbálta meg XIII. Leó pápa felvenni a küzdelmet a Rerum Novarum kezdetű enciklika szerint a kommunizmus rémével, az új kísértet megállíthatatlannak tűnt mind a mai napig².

Napjainkra posztmodern gondolkodás azonban újra visszairányítja a figyelmet a zsidó hagyományokra³. Mindez azt is jelenti, újra a figyelem középpontjába kerül az az idő, amikor a klasszikus dicsőséges hatalmi rendszerek még nem voltak részei az egyházi gondolkodásnak. Tudjuk, önmagában a posztmodern gondolkodásmód sem oldja meg a problémákat. Sőt a pusztában bolyongó nép tüneteit mutatja: a stabilitás, a középpont keresését. A széttöredezettség mögött a bizonyosságot – ha egyáltalán van ilyen.

A zsidó hagyomány újra a világnak szegezte a kérdést: hol a középpont? Van-e középpont? Eljön-e?

A kereszténység tudja a választ, azonban nem mindig képes azt jól megfogalmazni. Talán ismét Szent Pál módján körül kellene járni a világban és elmondani az igazságot, Krisztus egyszerű igazságát. A világban való körüljárás a mi korunk módszereivel kell, hogy történjék. A lényeg azonban ugyanaz marad. Hálózatba szerveződve megosztani egymással az örömhírt.

Szeressetek tettetés nélkül, irtózzatok a rossztól, ragaszkodjatok a jóhoz. A testvéri szeretetben legyetek gyöngédek egymáshoz, a tiszteletadásban előzzétek meg egymást. A buzgóságban ne lankadjatok, legyetek tüzes lelkületűek: az Úrnak szolgáljatok. A reményben legyetek derűsek, a nyomorúságban béketűrők, az imádságban állhatatosak. Segítsetek a szenteken, ha szükségben vannak, gyakoroljátok a vendégszeretetet. Áldjátok üldözőiteket, áldjátok, s ne átkozzátok. Azokkal, akik örülnek, örüljétek, s a sírókkal sírjatok. Éljetek egyetértésben. Ne legyetek fennhéjázók, hanem alkalmazkodjatok az egyszerű emberekhez. Ne legyetek magatokkal eltelve. Rosszért rosszat senkinek ne fizessetek.

2 Birher N., A szubszidiaritás mint a hálózati kapcsolatok egyik alapelve, in Szubszidiaritás és regionalitás az egyház és államszervezetben, Pécs, 2010, 34-44.

3 Salmann, E., Röntgenaufnahme unseres postkonziliaren Seelenzustandes. Kirche und Moderne, in Unum Omnes in Christo, Pannonhalma 1995, 174.

Törekedjetez arra, ami jó minden ember szemében. Amennyire rajtatok áll, éljetez mindenkivel békességben. Ne szolgáltatassatok magatoknak igazságot, szeretteim, hanem hagyjatez teret az Isten haragjának, hiszen írva van: „Enyém a bosszú, én majd megfizetez” - mondja az Úr. Sőt, ha ellenségéd éhezikez, adj neki enni, ha szomjazikez, adj neki inni. Ha ezt tezed, izzó paraszat raksz a fejére. Ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, inkább te győzd le a rosszat jóval. Ne tartoztatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel, mert aki embertársát szereti, a többi törvényt is megtartja. Hiszen a parancs: ne törj házasságot, ne ölj, ne lopj, a másét ne kívánd, s ami egyéb parancs még van, mind ebben az egyben tetőződik: Szeresd embertársadat, mint saját magadat. Róm. 12.10-

De mit is jelenthet a hálózatba szerveződéés?

Alapelemek:

I. Kritikus tömeg - Gyenge kapcsolatok

A hálózatok fontos kritériuma, hogy tagjaik kapcsolatban állnak egymással, elemeik össze vannak kötve. A hálózatokban fontos, hogy az információk gyorsan terjedjenek, azaz az elemek *hatékonyan* legyenek összekötve. Minél nagyobb egy hálózat annál fontosabb a kapcsolatok hatékonysága. Az összeköttetéseknek úgy kell létrejönnie, hogy minél előbb elérhető legyen a rendszeren belül bárki, anélkül azonban hogy mindenkinek mindenkivel közvetlen kapcsolatban kellene állnia. A kisvilág szerű felépítés pontosan azt teszi lehetővé, hogy a sok elemből álló rendszeren belül mindenki legfeljebb néhány (belátható) lépésen belül elérhesse a másikat.

A kapcsolatok lehetnek erősek, illetve gyengék. Az erős kötések (családi, szoros baráti kapcsolatok) biztosítják az elsődleges stabilitást. A gyenge kapcsolatok a megfelelően kiegyensúlyozott működésért felelősek. Ezekből a gyenge kapcsolatokból kell, hogy megfelelően sok legyen a társadalomban.

Kérdés: Milyen szerepet játszhat a gyenge kapcsolatok erőssé alakulása és fordítva?

1973-ban Mark Granovetter állapította meg: *a gyenge kapcsolatok stabilizálják a társadalmi hálózatokat*. Ha eltávolítjuk az erős kölcsönhatásokat, a hálózat először megváltozikez, majd szétesikez, és ezzel, ha addig éltez, meghal. Ha a gyenge kapcsolatokot távolítjuk el, első ránézésre nem történik semmi. A hálózat él, válaszaiz ugyanazok. Itt azonban pontosítani kell! A hálózat válaszaiznak *átlaga* marad ugyanaz. A válaszok szó-

rása, változékonysága azonban a gyenge kapcsolatok eltávolításával egyre nő. Gyenge kapcsolatok nélkül a hálózat instabil és kiszámíthatatlan lesz. Fontos tehát az erős kapcsolat, hiszen nélküle szétesik a világ. De fontos a gyenge kapcsolat is, hiszen nélküle a világ kiszámíthatatlan, fenyegető, félelmetes és élehetetlenül instabil marad⁴. Ezt a definíciót először Eric Berlow fogalmazta meg 1998-ban: akkor gyenge egy kapcsolat, ha eltüntetése után a hálózat válaszainak átlaga nem változik meg, de a válaszok változékonysága, szórása nő⁵.

Ahhoz, hogy egy hálózat kialakuljon kellő számú elemre⁶, illetve megfelelő arányú gyenge ill. erős kapcsolatra van szükség. A gyenge kapcsolat stabilizáló szerepét gyakran a nők látják el. Ennek hiányában gyakran esik egy-egy felfogás a szélsőségeség hibájába. Tipikusan a tradicionális iszlám felfogást sorolják ide. A nők vallási kirekesztése könnyen vezethet tehát radikalizmushoz. A vallási életbe való megfelelő bekapcsolásuk pedig a feszültségek oldásához. Ezzel együtt a gyenge kapcsolatok akadályai is lehetnek a változásnak. Önmagukban is olyan rendszert alkotnak, amelynek átalakítása a klasszikus hierarchikus módszerekkel nem lehetséges. Az önszerveződés ősi parancs, ám ez a parancs csak lassan fejti ki a hatását a társadalomban.

Az imént elmondottak fényében fontos, hogy a gyenge kapcsolatok az alapjai legyenek a rendszer kellően dinamikus jellegének. Szükséges ugyanis, hogy ezek a kapcsolatok folyamatos mozgásban, változásban legyenek, megtalálva ezzel a leoptimálisabb kapcsolati formáit a teljes rendszernek. A kapcsolatokat ne a dolgokkal, hanem a személyekkel létesítsük. A keresztény egyházakban a „felebarát” fogalma tipikusan ezekre a gyenge kapcsolatokra hívja fel a figyelmet. Embertársunkon érdek nélkül segíteni, a segítséget elfogadni, közösségekbe szerveződni, közös liturgián résztvenni ... mind mind a gyenge kapcsolatok világa. Addig azonban, amíg a templomban egymás mellett ülők nem ismerik, és nem is akarják ismerni egymást, nehéz kapcsolatokról beszélni.

II. Skálafüggetlenség

Kinek mennyi kapcsolata van? Akár az olvasók közt is vannak jónéhányan, akiknek nincs, vagy csak kevés barátjuk van. Másoknak,

4 A gyenge kapcsolatok kialakulása leginkább az ismeret, tudás, meggyőződés, hit mint alap mentén szerveződnék.

5 Csemely Péter, www.mindentudasegyeteme.hu

6 Az elemszám, a kritikus tömeg mennyisége természetesen a tartalmi elemekkel együtt értelmezhető. Tudnunk kell, hogy milyen tartalomhoz mekkora kritikus tömeg tartozik.

keveseknek viszont sok, akár több tucat barátja is van. Vizsgálatok igazolták, hogy annak az esélye, hogy valakinek egy nagyságrenddel több barátja legyen, éppen egy nagyságrenddel kevesebb. Azaz: a barátok mennyiségét leíró összefüggés minden méréstartományban ugyanolyan. Független az alkalmazott skálától, azaz: skálafüggetlen. Az önszerveződő hálózatok skálafüggetlenek⁷. Ilyen hálózatok pl. az idegsejtek hálózata⁸, az internet, vagy az emberi kapcsolatok rendszere.

Mandelbrot ezt a hatást Máté-hatásnak nevezte el. A Máté-hatás a Bibliára, Máté evangéliumának egy helyére utal: “a kinek van, annak adatik” (Máté 25:29). A skálafüggetlen eloszlás a preferált kapcsolódásból fakad. Aki előbb ott volt, annak jóval több esélye van arra, hogy szomszédjai legyenek, mint annak, aki később érkezett. Az önszerveződő hálózatokban az elsők jó eséllyel indulnak. Gondoljunk csak a pilótajátékokra. Ez az a pont, ahol a hálózatok megtanítottak minket a siker első titkára: ha tudunk, próbáljunk meg elsők lenni. Ezzel együtt azonban az elsőség még koránt sem garantálja a sikert. Alkalmasnak is kell lenni a kapcsolatok létesítésére. Éppen emiatt az ok miatt nem tekinthetők a hálózatok alappéldáinak a piramis-hálózatok. Azokban ugyanis a csomópontok közti kapcsolat kizárólag felfele mutató, hi-

7 A skálafüggetlen gráfok kis-világ tulajdonságúak. A klaaszterezettség egy hatványfüggvény fordítottja szerint arányos bennük a fokszámmal (vagyis a kis fokszámú pontok sűrű részhalókat alkotnak, és ezeket a részhalókat nagy fokszámú csomópontok kapcsolják össze).

A skálafüggetlen rendszerek rendkívül hibátűrőek a véletlen hibákkal szemben, azaz rendkívül sok véletlenül választott pontot eltávolítható úgy, hogy a rendszer továbbra is összefüggő marad. Másfelől viszont nagyon sérülékenyek a célzott támadásokkal szemben, viszonylag kevés csúcst eltávolítva a legnagyobb csomópontok közül a hálózat azonban darabjaira hull. http://hu.wikipedia.org/wiki/Sk%C3%A1laf%C3%BCggetlen_h%C3%A1ll%C3%B3zat

8 ...a sejtnyúlványok olyan komplexek, hogy mindegyikük képes 20-30 ezer másik idegsejt nyúlványaitól elektromos impulzusokat fogadni, és saját kisüléseit (az információ továbbítását jelentő impulzusokat) újabb 30-40 ezer hasonló idegsejthez továbbítani. Tovább fokozza a rendszer komplexitását, hogy egy-egy ilyen sejt közötti kapcsolat, szaknyelven szinapszis, amelyből a sokmilliárd agykérgi idegsejt mindegyike 50-80 ezerrel rendelkezik, nem állandó erősségű. Ezek a kapcsolatok használatától függő módon képesek megerősödni vagy gyengülni, és tulajdonképpen ez a memória sejt szintű alapja. Egy memórianyom tárolásához azonban nem két sejt között, hanem több százezer vagy millió idegsejt adott mintázatai között kell a kapcsolatnak tartósan megerősödni, s a későbbiekben ennek a sejt-kombinációnak az együttes kisülése jelenítheti meg tudatunkban ezt az emléknymot. Egy komplex emléknymóban számos érzékszervi információ kapcsolódik össze, például egy kerti sétára visszaemlékezve egyszerre jut eszünkbe a virágok színe, illata, a madarak éneke. Ezeknek az egyes érzékszervi információknak az elsődleges agykérgi feldolgozása más-más kéregterületeken történik, majd egy speciális kérgi régióban, a hippocampusban, kapcsolódnak össze egy egységes perceptumma (érzéklletté) a tartós beégetődés során. (Freund Tamás – Minden tudás egyeteme)

erarchikus. Mivel ezek a hálózatok nem a kooperációra, hanem a kihasználásra épülnek, ezért nem is tartósak. Az imént elmondottakkal együtt észre kell vennünk azt is, hiába van valakinek sok kapcsolata egyáltalán nem biztos, hogy azzal a társadalomban tud is érvényesülni. A nyálkagomba táplálékforrásaihoz⁹ vezető hálózata több lépésben alakul ki. Először véletlenszerű hálót épít fel, majd miután elér a táplálékhoz, optimalizálja a tápanyag szállítási útvonalait. Egyes kapcsolatokat megerősít, másokat elsorvaszt. Hiába hát a sok gyenge kapcsolat, ha azok mögött nincs a rendszer célját közvetlenül szolgáló érdek.

A skálafüggetlenség az előbbiekhöz szorosan hozzátartozó lényeges jellemzője, hogy a nagy foksámú csúcsok általában össze vannak kötve egymással. Mindez azt jelenti, hogy a „központi” elemek kapcsolatban vannak egymással. Ezek a kapcsolatok hiányoznak a piramishálózatoknál.

A térben a skálafüggetlenséget fraktálnak hívjuk. A fraktál önazonos objektum. Ilyen a hópihe, a hegy, a fa, a felhő de önazonos a galaxisok sűrűségeloszlása is. Természetes környezetünk fraktáljellegű. Az önazonosság önmagában nem elég ahhoz, hogy az ismétlődő alakzatok eloszlása skálafüggetlen vagy fraktálszerű legyen. A méhkas sejtjei is hasonlítanak egymásra, de méretük nem különbözik. Az önmagukhoz hasonló, de méreteloszlásában skálafüggetlen alakzatokat nevezük fraktáloknak. Ezek az alakzatok a környezetünk megszokott részei. Az önazonos elemek egyszerre hordozzák magukban a kiszámíthatóságot és a véletlenszerűséget.

Felvetődik a kérdés, hogy a valóságban a sok embert magukba foglaló egyházakban milyen csomópontok, központok alakultak ki? Miért van az, hogy a klasszikus központok a klérus, a templomok körül olyan kevesen jelennek meg? Hol vannak a többiek? Hogyan lehet őket megszólítani?

III. Célszerű véletlen

A skálafüggetlenség nemcsak térben, de időben is jelentkezik. Mandelbrot - a korábban említett Máté-hatáshoz hasonlóan - e hatást József-hatásnak nevezte el. A József-hatás elnevezés a bibliai hét szűk és hét bő esztendőre utal. A véletlenszerű események sokszor ismétlődéseket mutatnak¹⁰. Az önszerveződő hálózatok, a természetes környezet

9 <http://www.wired.com/wiredscience/2010/01/slime-mold-grows-network-just-like-tokyo-rail-system>

10 Véletlen az a sorozat, amelynek leírásához annyi elem kell, amennyiből maga a sorozat áll.

véletlenjeinek eloszlása sokszor skálafüggetlen jellegű. Mit jelent ez? A földrengések a legtöbbször kicsik. Néha azonban nagyok. Nagyon ritkán pedig sajnos nagyon nagy baj van. Ugyanígy az eső. Sokszor csak csepereg. Ritkábban zuhog.

A skálafüggetlen eloszlás időbeli vizsgálatából következtetni lehet a jövőbeli bekövetkezés valószínűségére. Ahogy a meteorológia alkalmas az időjárás egyre nagyobb biztonsággal történő előrejelzésére, ugyanígy alkalmassá válhatunk az emberi kapcsolatok rendszerének előrejelzésére is. Hogy egy konkrét esernyő egy esős napon a buszon marad-e, azt nem tudjuk. Azt viszont már igen, hogy egy ilyen nap végén nagyságrendileg hány esernyőt talál a buszsofőr.

Itt azonban rögtön felvetődik egy másik probléma is: természettudományos összefüggéseket elsősorban olyan rendszerek vonatkozásában tudunk megállapítani, amelyek a szubjektumtól függetlenek. Fennáll a veszély, -amennyiben van szubjektív elem a vizsgálat tárgyában- úgy előrejelzéseink önbeteljesítő jóslatokká válnak.

Az előrejelzések vonatkozásában vizsgáljuk meg a Brown-mozgást. A Brown-mozgás a gázok és folyadékok részecskéinek (atomjainak illetve molekuláinak) szüntelenül zajló, véletlenszerű mozgása, amelyet Robert Brown¹¹ angol botanikus fedezett fel vízben elkevert virágporszemcsék vizsgálata során. Einstein magyarázata szerint a jelenség azért következik be, mert az oldószer molekulái megfigyelhetetlen, de állandó hőmozgásuk következtében a szuszpendált részecskéket véletlenszerűen ide-oda lökdösik. A Brown-mozgás az anyag atomos szerkezetének bizonyítékául szolgált. Ez a véletlenszerű mozgás azonban alkalmas arra, hogy előre juttassa a virágport¹².

11 Vö.: Wikipedia.hu

12 A világ leírásában Arisztotelész a négy okot vezeti be. Az okok mentén válhatnak a dolgok azzá amik. Arisztotelész, Phys. II, 2, 194b, 15. Nem elégséges azonban az anyagi ill. a hatóokok ismerete. Ezt már Arisztotelész is felismeri – napjainkra válik egyre világosabbá, hogy a modern fizika anyagi ill. hatóokra koncentráció elméletei több szempontból is hiányosak. (Arisztotelész, Phys. II. 7, 198 a 14-26). Vannak ugyanis olyan folyamatok, amelyek végeredménye legfeljebb csak valószínűsíthető. Arisztotelész a vízcsepp mozgásával kapcsolatban állapítja meg mindezt. (Arisztotelész, Phys, IV, 5, 212a, 34 ill. később Tamás, In. Phys, IV vii, 479, 482). A folyamatokban ugyanis már eleve létezik egyfajta célszerűség (ami a párárt vízcseppé rendezi). A folyamat csak a célszerűség ismeretével (formai ill. cél ok) írható le. Ma ezt a jelenséget a nem-lineáris rendszerek leírásában alkalmazza a tudomány. A kezdeti feltételek kis változása is hatalmas változásokat idézhet elő a végeredményben. A pillangó efektusnak nevezett törvényszerűséget Arisztotelész is leírta. De Gen. An. V, 788a, 10-15. Látható, a modern newtoni fizika egyszerűsítései figyelmen kívül hagyják a formai és a cél okot, ezért a világ nem-lineáris részét képtelenek tisztán a bemeneti értékek változásából magyarázni. Ezzel a kijelentéssel magyarázza Arisztotelész a világ sokféleségét, azt

Mandelbrot a jelenségek megfigyeléséből fakadó következtetést Noé hatásnak nevezi. A jelenségek megfelelő vizsgálata utal a jövőben bekövetkező esemény valószínűségére.

A kaotikus rendszerek legfontosabb jellemzői a következők:

- szabálytalan mozgás;
- kis kezdeti eltérések gyorsan megnőnek;
- szokatlan, bonyolult, de jól meghatározott fázistérbeli geometria.

Ezeket a jellemzőket számszerűsíteni is lehet, a bonyolult viselkedést a topologikus entrópia, a kezdeti eltérések gyors növekedését a Ljapunov-exponens, a szokatlan geometriát a fraktáldimenzió jellemzi. Ha jelentőséget tulajdonítunk ezeknek a tényeknek, elképzelhető, hogy a jövő társadalmi szerveződéseinek vonatkozásában tudunk igaz kijelentéseket, előrejelzéseket tenni.

Kérdés: mit kezdhetünk ezzel a ténnyel? Pl. háborús vagy egyéb konfliktusok gyakorisága és erőssége?

IV. Kasztosodás

A nagyobb fokszámú csúcsok szükségszerű kapcsolata¹³ feltételezi, hogy fokszám szerinti „kasztosodás” alakul ki. Külön kell tehát a hálózaton belül kezelni fokszám szerint is a kapcsolatban álló elemeket.

Csermely Péter szerint ahhoz azonban, hogy a társadalom felső 20 %-ába bekerüljünk, a tudás nem elég. Ehhez kapcsolatok, leginkább gyenge kapcsolatok kellene. A gyenge kapcsolatok a hálózatok távol eső, egymáshoz nem hasonló pontjait kötik össze. A gyenge kapcsolatok alkalmassá tesznek a széleskörű világlátásra, arra, hogy megértsünk másokat. A saját igazságunkat is képesek leszünk úgy megfogalmazni, hogy más is megértse. Akármilyen értéket is állít elő a tudásunk, hasznosabb, alkalmazhatóbb, elfogadhatóbb lesz, ha vannak gyenge kapcsolataink. Az elmélet ugyan logikusnak tűnik, ám a gyakorlat mégis azt mutatja, hiába a millió kapcsolat, ez még koránt sem garanciája a társadalmi megértésnek, vagy előrejutásnak. Úgy tűnik a társadalom egyes fokszámú csoportjai jellemzően egymással létesítenek kapcsola-

a tény, hogy azonos bemeneti feltételek mellett is eltérő formákban jelennek meg a dolgok. Ezért van az, hogy Platón ideái nyomán mégsem sorozatgyártás van a természetben.

tot¹⁴, és oda bekerülni a skálafüggetlenség törvénye alapján lehet csak. Azaz nagyon kevesek lesznek alkalmasak arra, hogy egy másik „fokszámmal” rendelkező csoportba kerüljenek. Ezt az elvet támasztja alá a nyálkagomba viselkedése is. A sok gyenge kapcsolatából csak azokat hasznosítja, amelyek a legrövidebb utat jelentik a táplálékforráshoz.

Kérdés: vannak-e bizonyíthatóan ilyen kasztok? Milyen hatással vannak a gyenge kapcsolatok a bekerülésre?

Tény azonban, hogy a kapcsolatok száma növelheti a társadalomban való érvényesülési esélyeinket. A kapcsolat létesítéséhez pedig bizalomra van szükség. Bizalom híján ugyanis nem fogunk kapcsolatba lépni senkivel, akit ne ismernénk eléggé. Nem fogunk - mert nem merünk. Bizalom híján a társadalom atomizált csoportokra szakad szét. Az ilyen társadalomban nem születnek újítások, nem teremnek új ötletek. Az ilyen társadalom veszélyes. Robbanásveszélyes. Az ilyen társadalomban minden kicsiny sértődésből bandaháború lesz, ami évekre, évtizedekre előre megmérgezi azt a bizalmat, ami nélkül nincs se stabilitás, se jólét¹⁵. Ez a bizalom vezethet el a Legfőbb létező szükségességének állításához. A túlélés szempontjából a bizalom helyettesíthető

14 A memória bevésődésének egyik feltétele tehát a hihetetlen pontosan időzített együttes ki-sülése azoknak az idegsejteknek, amelyek az adott pillanatban éppen aktiválódnak, azaz információt hordoznak. Ha 10 milliszekundumnál nagyobb a különbség, akkor kapcsolatuk nem erősödni, hanem gyengülni fog. Ennek a precíz együttműködésnek, szinkronizációnak a biztosításáért felelősek a gátló idegsejtek. De hogyan lehet gátlás útján szinkronizálni? Ezt egy ismert példával lehet megvilágítani. Tételezzük fel, hogy itt valamennyien egy hatalmas medencében úszkálnak, én pedig egy több százkarú polip vagyok. Ha össze akarám hangolni működésüket, azaz a légzésüket, akkor sok karom segítségével mindenkit lehúznék a víz alá, majd jó egy perc múlva egyszerre felengednék. Az első levegővétele garantáltan mindenkinek egyszerre történne. A több százkarú polip volt ebben a példában a gátlósejt, Önök pedig az általa beidegzett serkentő sejtek. Ha ezt a lehúzást és felengedést ritmikusan ismételném, akkor minden lélegzetvételük egyszerre történne, azaz szinkronizálódná, és kialakulna egy hullámtevékenység, a légzési és víz alatti fázisok váltakozása. Itt azonban nem ezer, hanem több millió serkentő sejtről van szó, melyek működését több százezer gátlósejtnak kell szinkronizálnia. Mi az, ami a százezer gátlósejt működését hangolja össze, és teszi egyben ritmikussá? A példa mellett maradván, tételezzük fel, hogy sok ilyen medence van egymás mellett, és azok mindegyikében egy-egy polip, mindegyik szabadon merítgeti az embereket a víz alá. Kell hogy legyen egy szuperpolip, amelyik már nem az emberekkel foglalkozik, hanem az összes medence felett állva valamennyibe kinyújtja egy-egy karját, és az egyes medencékben lévő polipok működését hangolja össze. A hippocampus esetében ez a szuperpolip a szeptum nevű agyterületen található pacemaker vagy ritmusgeneráló sejtek együttese. Ezekről egy *Nature*-közleményben igazoltuk, hogy szelektíven idegzik be a hippocampus gátlósejtjeit. Tehát ezek a pacemaker sejtek készítetik ritmikus szinkron aktivitásra a hippocampus gátlósejtjeit, azok pedig ebben a ritmusban szinkron hullámozgatják a több millió serkentő sejt ingerelhetőségét. (Freund Tamás, Mindentudás egyetemem)

15 Csermely P., Mindentudás egyetemem

az érdek kifejezéssel is. A kapcsolatok azért létesülnek, és azért lesznek tartósak, mert ez valamilyen igényt elégítenek ki.

Felvetődik, hogy a vallásoknak alkalmasaknak kellene lenniük arra, hogy a bizalom alapjaiként jelenjenek meg. Legalább egy valláson belül a közös Istenbe vetett hit szolgálhatná a közös platformot. Sőt, igazából magának az istenhitnek a ténye elégséges alap lehetne egyfajta alapvető bizalomra. Ezzel együtt úgy tűnik a vallásokat gyakran épp a megosztásra használja fel a „világ”, azt a hamis illúziót keltve, hogy vallásháborúk dűlnak, ezzel palástolva a konfliktusok valós gazdasági, politikai okait. A vallások mentén meg kellene jelennie azoknak a hálózatoknak, amelyek egyértelművé teszik: egyetlen Isten sem akarja az ártatlan ember véréét.

V. Érdék

Minden valóságos élet - találkozás, ahogyan ezt Buber megfogalmazza¹⁶. A találkozásokat azonban csak az érdek szervezheti hálózatba. Abban az esetben, amelyikben nincs egyértelmű összetartó erő, a találkozások nem lesznek rendszerezsek, többé-kevésbé maradandók. A kapcsolatelemzés egyik legjelentősebb feladata ezeknek az érdekeknek az azonosítása és kimondása. Ugyanúgy, ahogy az idegi működés javításában elengedhetetlen szerepe van az átvivő anyagoknak¹⁷.

A mai társadalomban az egyik legalapvetőbbnek tűnő lényegében virtuális érdek a pénz. Ez az ami cselekvésre készíti az egyéneket. A klasszikus találkozást megalapozó értékek mint az ismeret, tudás, meggyőződés, hit a háttérbe szorultak. Ezek a valós szellemi javak „megfoghatatlannak, másodlagosnak” tűnnek a relatív világban. Az egyetlen valóságos mérőeszköz a reális tulajdonságokat sok szempontból nélkülöző vagyon ill. az ehhez kötődő sikerélmény. Miközben az egyén ennek az elérésére törekszik feladja a tudásra, hitre való igényét, a kapcsolatait mint a nyálkagomba ennek a célnak az irányába mintegy tudattalanul alakítja. Amennyiben pedig valóban elér az áhított „táplálékhoz” úgy a pénzt úgy és oda szállítja, ahogy azt tennie kell.

16 Buber, M., *Én és Te*, Budapest 1999, 15.

17 Belső világunk „szuperpolipként” működve dönti el, hogy lesz-e az agykéregben szinkronizáció, s ha igen, milyen mértékű, frekvenciájú. A külvilág információinak agykérgi feldolgozása és elraktározása akkor hatékony, ha társítódik belső világunkból származó impulzusokkal, hiszen ez utóbbiak biztosítják az agyhullámokon keresztül a megfelelő pontosságú együttműködést a kódolást végző sejtek között. Ezáltal leszünk képesek az információ hatékony és szelektált eltárolására, agyunknak olyan, akár tudat alatti rekeszeibe, amelyekből a kreativitás is táplálkozik

Az egyházi közösségek számára az érdekek ennél valósabbnak kell lennie. Ez pedig nem más mint az igazság¹⁸ egyértelműsége, ami a gyakorlatban a szeretet. Ez a szeretet a kapcsolatot nem a pénzáramoltatás tárgyának, hanem önzetlen élménynek tekinti.

Ahogy láttuk a hétköznapokban a kapcsolatok egyik fontos összetartó eleme a pénz (anyagi előny). Ebben az esetben a kapcsolat gyakran nem személyek, hanem tárgyként felfogott személyek közt jön létre. Ugyanez a helyzet, ha a kapcsolat érdeke személyes siker, vagy egyéb személyes érdek¹⁹.

Kérdés: egy hálózat kialakításához milyen „érdekeket” kell bevonni?

Fontos lenne elemezni, hogy milyen érdekek mentén jönnek létre a számítógépes hálózatok?

VI. Erkölcst alkotó net

Arisztotelész a Politika első mondatában hangsúlyozza: minden közösség nyilvánvalóan valami közjó megvalósítására alakult. ... A leg-

18 Jn, 14,6, továbbá Az igazságnak vannak közösségi aspektusai is: Az igazság egyik (később említett) elmélete szerint egy adott esemény tapasztalásának két vagy több egyén egyetértése tényleges valóságnak tekinthető. Ez a néhány egyén, vagy egy nagyobb közösség által elfogadott értelem az adott csoport számára igazsággá válhat. Ez azt jelenti, hogy különböző csoportok igazsághalmazai eltérőek lehetnek és ennek következtében közösségek és társadalmak meglehetősen különböző elképzelései alakulhatnak ki a külvilág valóságáról és igazságáról. A népek vallásai és hiteli jó példák a valóság ezen szintjére. Henry David Thoreau (1817-1862) ezzel kapcsolatban jegyezte meg hogy „Az igazság elmondásához két személy kell – az egyik mondja, a másik hallgatja”.

19 Az agy nem azért állít elő kannabinoid-receptorokat, hogy az ember marihuánával kábíthassa magát, hanem azért, mert vannak ezeknek a receptoroknak endogén (az agy által termelt) ligandumaik (specifikus hatóanyagaik) is, ezeket endokannabinoidoknak nevezzük. Közülük eddig kettőről - az anandamidról (arachidonol etanolamin) és a 2-arachidonol-glicerolról (2-AG) - rendelkezünk pontosabb információkkal. Ma már mindkét anyag bioszintézisének és lebomlásának útvonalait ismerjük, valamint a folyamatokban résztvevő enzimek jó részét is. Az anandamid és a 2-AG pontos feladatának tisztázása az agykutatás egyik legforróbb területe, éppen napjainkban tárja fel a tudomány ezt az új kommunikációs csatornát az idegsejtek között. (Freund Tamás Mindentudás egyeteme) Már több mint 10 éve ismert, hogy az éppen rendkívül intenzív aktivitást mutató idegsejtek képesek a rájuk érkező gátlás csökkentésére. Ennek óriási jelentősége lehet a kódoló sejtek kiválasztódásában, a szignál/zaj arány emelésében. Mechanizmusáról eddig annyit tudtunk, hogy a nagyon aktív sejtek egy anyagot szabadítanak fel, ami megakadályozza a gátló ingerületátvivő anyag felszabadulását a rajtuk végződő gátló idegsejtnyúlványokból. Nicoll és San Franciscó-i munkacsoportja a *Nature*ben közölték egy nagy visszhangot kiváltó cikket, miszerint ez az anyag egy endokannabinoid, ugyanis a kannabinoid-receptorok blokkolásával vagy genetikai kiütésével a jelenség kivédhető Mindentudás egyeteme, Freund Tamás

főbb jó elérésére elsősorban mégis a legfelsőbbrendű közösség törekszik, amely a többit mind magába foglalja²⁰. A legfőbb jó nála a város-állam, ami létrejöttének a célja az élet, fennmaradásának a célja pedig a boldog élet²¹.

Világos, hogy az emberi közösség alkalmas az igazság és az erkölcs alaptételeinek a megfogalmazására. Mindez kiegyenlítheti a szerződéselvű szinguláris és a természetjogi kollektív erkölcsi érvelésmódok közti feszültséget. Az emberi közösség nem szerződésként, hanem a természetében rejlő kapcsolódásra való kényszer szerint alkotja a kapcsolatait, aminek az alapja a közösen respektált erkölcs lehet. Az erkölcs tehát nem értelmezhető úgy, hogy ami nekem jó, vagy amit a jogszabály megfogalmaz az az „erkölcsös”, de úgy sem, hogy az erkölcs megváltoztathatatlan módon egyértelműen az „emberbe van írva”. Az igazság a kettő között található az ember „kapcsolatos természetében”. A kapcsolatok célja a boldog együttélés.

Alkalmas lehet-e a modern utáni ember ennek az erkölcsnek a megteremtésére a hálózatban? Úgy vélem az etikai közmegegyezés alapja lehet a társadalom minőség tudatának alakítása. Az igények pontos meghatározása, és az azoknak megfelelő igénykielégítés²². Mindez a Római levél szerint:

A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet. Múlóban az éjszaka, a nappal pedig közel. Vessük hát le a sötétség tetteit, és öltük fel a világosság fegyvereit. Élünk tisztességesen, mint nappal, ne evés-ivásban és részegeskedésben, ne kicsapongásban és tobzódásban, ne civakodásban és versengésben. Karoljátok fel a hitben gyengét, anélkül, hogy felfogását elítélnétek. Van, aki különbséget tesz a napok között, a másik meg minden napot jónak tart. Kövesse mindegyik a meggyőzését.

20 Arisztotelész, Politika I. 1252.

21 Im., 1252b.

22 Ezek az eredmények és következtetések azt igazolják, hogy az érzelmvilág gazdagsága jelentősen befolyásolja tanulási képességünket, kreativitásunkat. Ezért kell oktatási rendszerünkben, elsősorban középiskolában, jóval nagyobb hangsúlyt kapnia az érzelmvilág gazdagítását szolgáló művészeti és erkölcsi nevelésnek. A lelki elszívárosodás jelei egyértelműen észlelhetők a mai fiatalság körében, amihez hozzásegít az internet, a számítógépek virtuális valósága, a szelektálatlan információáradat - de a hit és vallási erkölcs 40 éves száműzetése is. A művészeti élmények révén tárjuk szélesre a fiatalokban a befogadás folyosóját az agy és a külvilág között, hiszen ugyanezen a folyosón közeledik az alkotóképesség is, csak ellenkező irányban. Ezáltal nem csak kreativitásunk nő, hanem emberségesebb emberekké válhatunk a pénz, az önzés és az érdekkapcsolatok világában (Freund Tamás Mindentudás egyeteme)

Védenünk kell a minket körülvevő diverzitást. Mindenki fontos. Ahhoz, hogy ez a társadalom túlélje a folyamatosan növekvő kihívásokat, minden tagját értéknek kell tekintenünk. Mindez nem egyszerű „keresztény erkölcs”, ahogy Nietzsche mondaná, hanem a túlélés feltétele. Az emberszeretet tétele a biológia nyelvén sem lehet a gyenge elpusztítása, hanem pontosan ellenkezőleg a gyenge szeretete, elfogadása. Mindez kísértetiesen egybehangzik Krisztus tanításával is. Mindenki, aki más, mint mi vagyunk, közös stabilitásunk miatt közös kincs. És ez igaz az egyházra is.

Gárdonyi Máté

A katolikus egyház tridentini reformja

Az egyházreform problematikája

Az egyház válságának tapasztalata és a megújulás (avagy az eredethez való visszatérés) vágya, úgy tűnik, végigkíséri a katolikus egyház történetét. Legalábbis megírható lenne a reformjavaslatok története kezdve Pál apostol szeretethimnuszával, mint a korinthusi egyház krízisére ajánlott megoldással, azokig a mai teológiai munkákig, amelyek tudós szerzői saját szakterületük (bibliai exegézis, dogmatika, vallásszociológia) érvrendszerét felhasználva tesznek javaslatokat az egyház megújulására. Már maga a reform fogalma is hosszú és kacsaringós fejlődésen ment keresztül, amíg egy latin teológiai szakkifejezésből a modern európai nyelvek nem feltétlenül pozitív értéktartalmú szava lett („újrászabályozás”, „tökéletesítés” értelemben, vö. adóreform, alkotmányreform). A reformare ige a biblia görög szövegének 4. századi, a katolikus egyház által a legutóbbi idő-kig hivatalosan használt latin fordításában, a Vulgatában két helyen szerepel „átalakítani” jelentéssel.¹ A latin egyházatyáknál, jelesül Szent Ágoston és Nagy Szent Leó tanításában a reformatio az emberi nem eredeti bűn által elrontott („deformált”) istenképiségének helyreállítását, mint a megváltás következményét jelentette, Nagy Szent Gergelynél pedig a hívő ember belső világának megújulását a Szentlélek hatása alatt.² Tehát a reformatio teológiai kontextusban

1 Róm 12,2: reformamini in novitate sensus vestri – alakuljatok át gondolkodásotok megújulásával; Fil 3,21: (Christus) reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae – (Krisztus) át fogja alakítani gyarló testünket, hasonlóvá téve megdicsőült testéhez.

2 Augustinus, De vera religione VII, 13: Huius religionis sectandae caput est historia et prophetia dispensationis temporalis divinae providentiae pro salute generis humani in aeternam vitam reformandi atque reparandi. – Ennek a követendő vallásnak a lényege az isteni gondviselés időbeli kinyilvánulásának története és meghirdetése az örök életre átalakítandó és megújítandó emberi nemnek üdvéért. Corpus Christianorum Series Latina. Turnhout, 1953-. XXXII. 196. (a továbbiakban CCSL) – Augustinus, Sermones de vetero testamento XLIII, 4: Hoc ergo unde bestias anteceditur maxime in nobis excolere debemus et resculpere quodam modo

újjáalakítást, helyreállítást, megújítást jelent. Ilyen értelemben használták a szót a középkori skolasztikus teológiában és a liturgikus szövegekben.³ A 11. századtól kezdve a teológiai kontextus kibővült a kánonjog felé, sőt a fogalom jogi karaktere idővel szinte kizárólagossá vált. A reformatio ebben az összefüggésben az egyházon belüli visszaélések kiküszöbölésére, az eredeti fegyelem helyreállítására, a jó erkölcsök megőrzésének szükségességére utalt. Elsőként Petrus Damianus (†1072), a gregoriánus reform nagy alakja használta a pápáság fegyelmével kapcsolatban, ilyen értelemben szerepel számtalan zsinati határozatban és pápai rendelkezésben, míg a szerzetesi irodalomban a regula eredeti előírásaihoz való visszatérést értették alatta. A 14. században vált a reformatio az egész egyház szükséges megújulását kifejező, programmatikus szóvá, úgy, ahogy először 1290 körül Durandus mende-i püspök zsinatokról írott munkájában szerepel: *reformatio ecclesiae tam in capite quam in membris* – az egyház reformja úgy a főben, mint a tagokban, vagyis a pápai udvarban és az egyházmegyékben.⁴ Az 1378-as kettős pápaválasztást követő zűrzavarban ez a reformigény az egyházzal folyó diskurzus központi

et reformare. Sed quis poterit, nisi sit artifex, qui formavit? Imaginem in nobis Dei deformare potuimus, reformare non possumus. – Ezt tehát, amivel az állatokat a leginkább felülmúljuk, önmagunkban ki kell művelnünk, és valahogyan újra ki kell faragnunk, és újjáalakítanunk. De ki képes erre, hacsak nem az alkotó (művész), aki megformált? Isten képét bennünk el tudtuk rontani, de újjáalakítani nem tudjuk. CCSL XLI. 509. – Leo Magnus, *Tractatus septem et nonaginta XXVII*, 6: *Expergiscere, o homo, et dignitatem tuam agnosce naturae. Recordare te factum ad imaginem Dei, quae, etsi in Adam corrupta, in Christo tamen est reformata.* – Ébredj fel, ó ember, és ismerd fel természeted méltóságát! Emlékezz arra, hogy Isten képmására lettél alkotva, ami, bár Ádámban megromlott, Krisztusban mégis helyreállított. CCSL CXXXVIII. 137. – Gregorius Magnus, *Moralia in Iob Liber IX. LIII*, 80: *Mens etenim nostra cum per sancti Spiritus gratiam ab usu vetustae conversationis abstrahitur, ... ut nequaquam iam per desideria diffluet, sed in uno amore se colligens, ad solidam reformationem surgat.* – Mivel ugyanis értelmünk a Szentlélek kegyelme által a régi viselkedés szokásától elvonatott, ... hogy már sehogyan se folyjon szét az érzéki vágyak által, hanem az egyetlen szeretetben összeszedve magát, tartós megújulásra emelkedjék fel. CCSL CXLIII. 511-512.

- 3 A fogalom teológiai gyökereit és liturgikus használatát elemzi CONGAR, Yves: *Vraie et fausse réforme dans l'Église.* (Unam Sanctam 20.) Paris, 1950. 356-368.
- 4 FRECH, Karl Augustin: *Reform an Haupt und Gliedern. Untersuchung zur Entwicklung und Verwendung der Formulierung im Hoch- und Spätmittelalter.* (Europäische Hochschulschriften, Reihe III: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften) Frankfurt/Main, 1992.

témájává vált.⁵ A Konstanzi Zsinat egy drámai pillanatban, amikor XXIII. János pápa megszökött az általa összehívott gyűlésről, az egyház egységének helyreállítása mellett saját feladataként az egyház reformját jelölte meg „a főben és a tagokban”.⁶ Mivel a későközépkori reformiratok „válságon” elsősorban az egyház mint intézmény válságát értették, illetve az intézmény hivatalos képviselőinek, vagyis a klérusnak a válságát, ezért mindenekelőtt intézményi, illetve intézményes módon szankcionált erkölcsi reformokra tettek javaslatokat.⁷ Ennek következtében a reformatio fogalmának erősen institutionális jellege lett. De ekkor alakult ki a reform szó szekuláris értelmezése is, amennyiben az egyetemek és városok törvényeinek megváltoztatását értették rajta, bár – legalábbis elvi szinten – mindig a régi, jó állapotok helyreállításának szándékával.

A fenti, vázlatos áttekintésből nyilvánvaló, hogy az egyházreform problematikájának történetében csak az egyik – ám következményeit tekintve kétségtől elválasztható – állomás volt az a 16. századi radikális átalakulás, amit általában véve „a” reformációnak nevez a történetírás. Ez a kizárólagosságot sugalló szóhasználat a protestáns egyházak önértelmezésére megy vissza, mely szerint a Luther 1517-es fellépését követő teológiai, liturgikus, egyházfegyelmi stb. „paradigmaváltás” volt a par excellence egyházreform. Ennek fényében első pillantásra legalábbis meglepő, hogy maga Luther ritkán használta a reformatio szót, és akkor is az általánosabb értelmében, pl. a teológiai oktatás újjászervezésével kapcsolatban (aminek persze nem kis jelentősége volt a teológia és az egyházi élet egészére nézve). Luther a maga programját inkább így adta meg: az evangélium igazságának felszínre hozása és követése. Érthetővé válik azonban Luther ódzkodása a reformatio szótól, ha annak az előző évszázadban rögzült jogi és erkölcsi jellegű értelmezésére gondolunk,

5 FRENKEN, Ansgar: *Die Erforschung des Konstanzer Konzils (1414-1418) in den letzten 100 Jahren*. Paderborn, 1995. 299-344.

6 ...haec sancta synodus, sacrum generale concilium Constantiense nuncupata, pro unione et reformatione dictae ecclesiae in capite et in membris fienda, in Spiritu Sancto legitime congregata... - Ez a szent zsinat, amelyet konstanzi szent egyetemes zsinatnak hívnak, s amely a Szentlélekben törvényesen gyűlt össze a mondott egyház egységéért és reformációjáért, a főben és a tagokban... Conciliorum Oecumenicorum Decreta. a cura di Giuseppe Alberigo et alii. Bologna, 1991. 407. (a továbbiakban: COD) – BRANDMÜLLER, Walter: *Das Konzil von Konstanz (1414-1418)*. 2 k. (Konziliengeschichte. Reihe A: Darstellungen) Paderborn, 1991-1997. II. 67-94: Causa reformationis.

7 A reformiratok elemzése: *Storia della Chiesa*. iniziata da Augustin Fliche - Victor Martin. 25 k. Roma/Torino-Cinisello Balsamo, 1976-1994. XIV. 1109-1143.

hiszen Luther törekvése ennél az institutionális megközelítésnél jóval radikálisabb volt, mivel a wittenbergi reformátor az egyház válságát a gyökerekig hatolva, a hit válságaként ragadta meg, s így megoldási javaslatát is a hit egészére vonatkoztatta.⁸ Először a kálvinista gyülekezetek nevezték magukat reformálnak (églises réformées), evangélikus közegekben csak a 16. század utolsó negyedében nyert teret a kifejezés, azon meggyőződéstől vezérelve, hogy Luther, Kálvin és a többi reformátor munkássága állította helyre az egyház eredeti, Isten akaratának megfelelő állapotát, mégpedig a forráshoz, vagyis az ősegyház újszövetségi életrendjéhez való visszatérés révén.

A 16-17. század felekezeti küzdelmeinek értelmezése a reformáció és ellenreformáció fogalom-párral a 19. század második felében vált kizárólagossá a protestáns és a világi történetírásban, elsősorban Leopold von Ranke hatására, bár mindkét szót használták már korábban is egyháztörténeti összefüggésben. A lutheri reformáció, mint egy korszak megnevezése először Veit Ludwig von Seckendorff polemikus művének címében szerepelt 1692-ben,⁹ az ellenreformáció kifejezést pedig – korábbi, szórványos használat után – Johann Stephan Pütter, göttingeni jogtörténész népszerűsítette 1776-ban megjelent munkájában (de ő csak egy adott helység vagy térség fegyveres rekatolizációját értette rajta).¹⁰ Ranke viszont nagyhatású művében Németország újkori történetének értelmezési keretévé, egyúttal a periodizáció kiindulópontjává tette a reformáció-ellenreformáció fogalom-párt: „a reformáció kora után jött az ellenreformációk kora”.¹¹ Ez a többes számban álló kifejezés aztán idővel átadta helyét az egyes számban álló változatnak, s ellenreformáció korának általában a német történelemnek az augsburgi vallásbékétől a vesztfáliai békéig terjedő időszakát nevezték, amint azt Moriz Ritter tette.¹² Egyébként Ranke hatását akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk: a történelemoktatás máig nem lépett túl ezen a fogalmi kereten...

8 Luther célkitűzéseiről: GRITSCH, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Budapest, 2006. A reform szó használatáról: 46, 79.

9 SECKENDORFF, Veit Ludwig von: *Commentarius... de reformatione religionis ductu D. Martini Lutheri*. Frankfurt-Leipzig, 1692.

10 PÜTTER, Johann Stephan: *Die Augsbургische Confession*. Göttingen, 1776.

11 RANKE, Leopold von: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. 6 k. Berlin, 1839-1847. A hivatkozott tételmondat az 5. kötetben található: 501.

12 RITTER, Moritz: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges (1555-1648)*. 3 k. Stuttgart, 1889-1908.

A 19. század második felének és a 20. század elejének katolikus egyháztörténetírása számára, amely csak lassanként hagyta maga mögött az apologetikus beállítottságot, ez a terminológia elfogadhatatlan volt. A reformáció szó alkalmazása a korai protestantizmusra azért tűnt lehetetlennek, mert mindazt, ami a 16. században a katolikus egyházon kívül történt, csakis hitújításnak, „hamis reformnak” tudták tekinteni, mivel túllépett az egyházreform korábbi, zsinatok által legitimált keretén.¹³ Katolikus részről ezért azzal próbálkoztak, hogy a lutheri reformációt a destruktivitással azonosított forradalom (ebben a francia forradalom negatív értékelése tükröződik – Johannes Janssen),¹⁴ vagy a hitújítás¹⁵ kifejezésekkel helyettesítsék, a korszakot pedig a nyugati egyházszakadásként, sőt a nagy nyugati hitszakadásként (die grosse abendlandische Glaubensspaltung – Joseph Hergenröther)¹⁶ írják le. Legalább ekkora nehézséget okozott a katolikus történészek számára, hogy minek nevezzék összefoglalóan mindazt, ami a 16-17. században a katolikus egyházon belül történt? Az ellenreformáció fogalma ugyanis nyilvánvalóan nem tudta visszaadni a katolikus egyház belső fejlődésének sokrétűségét, mivel pusztán a fegyveres rekatolizációval tekintették azonosnak. Ezért próbálták helyettesíteni azt a katolikus restauráció (katholische Restauration),¹⁷ a katolikus megújulás (katholische

13 Igaz, már a Konstanzi Zsinaton említést tettek az erkölcsök reformja mellett a hit reformjáról, de éppenséggel az eretnek nézetek kiküszöbölését értették rajta: Item, quod istum sacrum concilium non debet dissolvi, nec dissolvitur usque ad perfectam exstirpationem praesentis schismatis, et quousque ecclesia sit reformatata in fide et in moribus, in capite et in membris. – Ugyanígy, ennek a szent zsinatnak nem kell feloszlania, és nem is fog feloszlani a jelen szakadások tökéletes kiirtásáig, és amíg az egyház meg nem lesz reformálva a hitben és az erkölcsökben, a főben és a tagokban. COD 407.

14 JANSSEN, Johannes: *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*. 8 k. Freiburg, 1876-1894.

15 HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) München, 1973. 214.

16 HERGENRÖTHER, Joseph: *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte*. 4 k. Freiburg, 1911-1917.

17 Ezt a terminust használta Jakob Marx népszerű egyháztörténeti tankönyve: MARX, Jakob: *Lehrbuch der Kirchengeschichte*. Trier, 1903. – De ez a szemlélet tükröződik a Hóman-Szekfű-féle Magyar történet 17. századot tárgyaló kötetében is, amelyet

Erneuerung)¹⁸ illetve a katolikus reformáció (katholische Reformation) kifejezésekkel. Ez utóbbit kevésbé jelentős előzmények után a protestáns Wilhelm Maurenbrecher használta egyetlen könyve címeként, s először ambivalens fogadtatásban részesült a katolikus egyháztörténészek részéről.¹⁹ Ennek oka az lehetett, hogy a reformációt már a világi történettudomány is azonosította a korai protestantizmussal. Az áttörés Ludwig (von) Pastor pápaságtörténetének 1909-ben megjelent 5. kötetével következett be, mert itt (és még további hat kötetben) a német történész alcímként szerepeltette a katolikus reformáció és restauráció kifejezéseket.²⁰

A 16-17. századi katolikus egyháztörténetnek a reform kulcsszava köré rendezett értelmezésében Hubert Jedin nyitott új távlatot 1946-ban megjelent művével (vagy inkább programirátával), amelyben egyszerre mondta érvényesnek a két, korábban katolikus részről gyanúval kezelt kifejezést, vagyis a katolikus reformációt/reformot és az ellenreformációt.²¹ Jedin tézise szerint a katolikus egyház 16-17. századi története ebben a fogalmi keretben értelmezhető: katolikus reform és ellenreformáció. A két kifejezés a kor katolikus törekvéseinek két oldalát világítja meg nála: a katolikus reform az egyház ma-

Szekfű Gyula jegyzett: HÓMAN Bálint - SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. 5 k. Budapest, 1935. (az első, 8 kötetes kiadás: Budapest, 1928-1934.). A 17. század első felének felekezeti viszonyaival foglalkozó fejezet ezt a címet viseli: A vallási kérdés. A katolikus restauráció (IV. 92-141). A katolikus fejleményeket bemutató rész így kezdődik: „A katolikus restaurációnak, melyet német terminológiával ellenreformációnak is szokás nevezni...” IV. 109. Szekfű a fogalmak illetően azonosítása után kerül ki az ellenreformáció kifejezést. Szekfű szemléletének korabeli kritikájáról lásd ERŐS Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita*. Debrecen, 2000. 34-92. – Hermann Egyed magyar egyháztörténete használja mind a katolikus restauráció, mind az ellenreformáció fogalmát, a restaurációt a „pozitív lelkipásztori munkán alapuló” belső megújulásra, az ellenreformációt a „harcos hitvédelem” szinonimájaként, de ettől megkülönbözteti a „fegyveres rekatolizálást”. HERMANN: *i. m.* 221-223, 230-232.

18 Hermann Egyed ezt a kifejezést is használja, művének egyik fejezetcíme: Pázmány százada. A katolikus megújulás kivirágzása. HERMANN: *i. m.* 230.

19 MAURENBRECHER, Wilhelm: *Geschichte der katholischen Reformation*. Nördlingen, 1880.

20 PASTOR, Ludwig (von): *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. 16 k. Freiburg, 1886-1933. az alcím: Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration.

21 JEDIN, Hubert: *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil*. Luzern, 1946. Jedin itt még felváltva használta a Katholische Reformation és a Katholische Reform kifejezéseket, később azonban az utóbbi mellett kötelezte el magát.

gába szállása (Selbstbesinnung), önreflexiója, mondhatni lelkiismeretvizsgálata volt, ráeszmélése a katolikus életideálra a belső megújulás (innere Erneuerung) révén, amely megteremtette az előfeltételeit az ellenreformációnak, vagyis az egyház (elsősorban teológiai jellegű!) önvédelmének, önérvényesítésének (Selbstbehauptung), önazonossága visszaszerzésének a protestantizmussal szemben. Ez utóbbi nem merült ki a fegyveres rekatolizációban, hanem egyszerre jelentett hitvédelmet és reorganizációt. Katolikus reform és ellenreformáció tehát ugyanannak a folyamatnak belső és külső oldala, amint Jedin mondta: a katolikus reform a lélek, az ellenreformáció a test.²² A katolikus egyháztörténetírásra a korszakkal kapcsolatban máig Jedin tézise gyakorolta a legnagyobb hatást, nem utolsósorban azért, mert a szerző sikeresen népszerűsítette azt az általa szerkesztett, németül, angolul, olaszul és spanyolul is elérhető egyháztörténeti kézikönyvsorozatban.²³

Bár a katolikus felsőoktatásban 16-17. századi egyháztörténetet máig a reformáció-katolikus reform-ellenreformáció fogalmi keretébe ágyazva ismerhetik meg a hallgatók, a tudományos disputa régóta nem hagy kétséget afelől, hogy Jedin tézise jelentős korrekcióra szorul. A magát Jedin tanítványának valló Paolo Prodi – miközben e fogalmi keret használhatósága mellett érvelt – már 1964-ben hangot adott annak a meggyőződésének, hogy ennek az interpretációnak megvannak a maga gyengéi, mivel bizonyos jelenségek nem illenek bele a képbe (példának okáért a római inkvizíció fellépése kifejezetten reformpárti bíborosok ellen IV. Pál alatt, vagy a tridenti reformok nehézkes előrehaladása).²⁴ Prodi egyébként csak a mester 1980-ban bekövetkezett halála után kezdett eltávolodni a jedini „klasszikus” állásponttól, amikor a katolikus reform és ellenreformáció fogalmait ugyan hasznosaknak,

22 A könyv tételmondata így hangzik: „Die Katholische Reform ist die Selbstbesinnung der Kirche auf das katholische Lebensideal durch innere Erneuerung, die Gegenreformation ist die Selbstbehauptung der Kirche im Kampf gegen den Protestantismus.” JEDIN: *Katholische Reformation... i. m.* 38.

23 *Handbuch der Kirchengeschichte*. Hrsg. Hubert Jedin. 7 k. Freiburg, 1965-1979. – A 16. századdal a sorozat 1967-ben megjelent 4. kötete foglalkozik, a következő alcímmel: *Reformation – Katholische Reform und Gegenreformation*. A kötet szerkesztésén érződik a II. Vatikáni Zsinat ökumenikus nyitásának hatása, mert a reformáció Erwin Iserloh által jegyzett összefoglalása majd' 450 oldalra rúg, míg a katolikus reform 1605-ig 150 oldal, a missziók és az ellenreformáció (tulajdonképpen a vallásháborúk 1648-ig) pedig csak 80 oldal terjedelemben szerepel.

24 PRODI, Paolo: *Riforma cattolica e controriforma*. in *Nuove questioni di storia moderna*. Milano, 1964. I. 357-418.

de csupán az analízis eszközeinek mondta.²⁵ A terminológiai vita meghaladásának egyik útja egyébként újabban az, hogy mindenféle értékítélet nélkül, egyszerűen a reformok koraként határozzák meg a „hoszú” 16. századot.²⁶

Ezen fő csapásirány mellett, a reform kulcsszava köré rendezett értelmezés alternatívájaként már az 1920-as években megjelent az az irányzat, amely a művészettörténetben honos barokk fogalmával hozta összefüggésbe a 16-17. századi katolicizmus jelenségeit. Így például Benedetto Croce Itália kultúrtörténetének egy szakaszára alkalmazta a barokk kor kifejezést,²⁷ Werner Weisbach pedig egyenesen úgy értekezett a barokról, mint az ellenreformáció művészetéről.²⁸ Ennek a megközelítésnek máig tartó hatása van, elsősorban a barokk művészet nyilvánvaló teológiai opciói és a korabeli vallásosságra, népi jámborságra gyakorolt hatása miatt, illetve azért, mert a barokk műalkotásoknak nagyrészt a katolikus egyházi közeg adja az értelmezési keretét.²⁹

Az 1980-as években egészen új irányt szabott a kutatásnak az úgynevezett konfesszionalizációs modell, amelynek alapjait Ernst Walter Zeeden tübingeni történész rakta le 1958-as publikációjával, s amit aztán (a katolikus) Wolfgang Reinhard és (az evangélikus) Heinz Schilling fejlesztett tovább.³⁰ Az értelmezés kulcsát adó Konfessionsbildung,

25 PRODI, Paolo: *Controriforma e/o Riforma cattolica. Superamento di vecchi dilemmi nei nuovi panorami storiografici*. *Römische historische Mitteilungen* 31(1989) 227-237.

26 *Dizionario dell'età delle Riforme (1492-1622)*. Edd. Stefano Cavallotto - Luigi Mezzadri. Roma, 2006.

27 CROCE, Benedetto: *Storia dell'età barocca in Italia. Pensiero, poesia e letteratura*. Bari, 1929.

28 WEISBACH, Werner: *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*. Berlin, 1921. – Szekfű Gyula magyar vonatkozásban a 18. századot aposztrófálta „barokk-rendi korszaként”, magáról a barokról pedig ezt írta: a művészettörténethez „hasonlóképpen a XVI. századra vezethető vissza a politikai és irodalmi barokk-ideál, melynek kifejlődése egyrészt a katolikus restaurációval, másrészt a fejedelmi hatalom abszolútisztikus irányával van szoros összefüggésben.” HÓMAN- SZEKFI, i. m. IV. 366-367.

29 *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*. hrsg. Dieter Breuer. Wiesbaden, 1995. – WALLMANN, Johannes: *Theologie und Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*. Tübingen, 1995.

30 ZEEDEN, Ernst Walter: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung in Deutschland im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. *Historische Zeitschrift* 185(1958) 249-299. – UŐ, *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. München, 1965. – *Die Reformierte Konfessionalisierung in Deutschland. Das Problem der Zweiten Reformation. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte*. hrsg. Heinz Schilling. Gütersloh, 1986. – Die

Konfessionalisierung (felekezeti képződés, felekezetszerveződés) kifejezések alapszava a latin confessio, amely legalább annyira jellemző a vizsgált korszakra, mint a reformatio, és jelentéstartalma is szintoly gazdag: a klasszikus latinban „vallomás, bevallás”, az egyházi latinitásban „bűnvallás” (gyónás), de „hitvallás” is (Szt. Ágoston önéletrírásának címe, a Confessiones mindezeket a jelentésrétegeket felföleli!). A 16. században lesz aztán a confessio hitviták tárgyául szolgáló hitvallási irat (Confessio Augustana, Confessio Helvetica), majd ebből eredeztetve hitvallási alapon elkülönülő felekezet (németül Konfession).³¹ De a kifejezés használata nem csupán arra akarja ráirányítani a figyelmet, hogy ebben a korban a hitvallási iratok felekezeti képző tényezők voltak, a nyugati kereszténység pedig hitvallási alapon elkülönült vallási csoportokra esett szét, és a felekezetek korát élte.³² Az említett szerzők által rendszerezett, sőt komplex elmélettel fejlesztett konfesszionalizációs modell kiindulópontja az a felismerés, hogy az egyes felekezetek, miközben egymással szemben határozták meg önmagukat, messzemenően azonos paradigma szerint szervezték belső életüket.³³ Ebben a modellben fontos szerepet kap a konfesszionalizáció társadalomra gyakorolt hatása, amit a szerzők Gerhard Oestreich nyomán a Sozialdisziplinierung fogalmával írnak le.³⁴ A társadalom „megrendszabályozása” Oestreich szociológiai háttérű megközelítésében az állam, s ebből következőleg a társadalom modernizációjának előfeltétele, ám Reinhard és Schilling ebben a folyamatban az „ötletgazdánál”

katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte. hrsg. Wolfgang Reinhard - Heinz Schilling. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 135). Münster, 1995.

- 31 Ilyen felekezeti képző hitvallási iratnak is felfogható a katolikusoknál a Professio fidei Tridentina, a tridenti hitvallás, amelyet IV. Pius pápa 1564. nov. 13-án kiadott Iniunctum nobis és In sacrosancta beati Petri kezdetű bulláiban határozott meg és tett kötelező érvényűvé. Szövege: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai.* Szerk. Fila Béla - Jug László. Kisterenye-Budapest, 1997. 377-379.
- 32 Ez az értelmezés nem új, a konfesszionalizmus fogalmát már hozta a Pallas Nagy Lexikona (16 k. 1893-1897) is a következő meghatározással: „az a teológiai irány, mely az illető vallásfelekezethez hivatalosan megállapított hitvallását (konfesszióját) örök érvényűnek tartja s a való egyházas vallásos élet elengedhetetlen követelményeként tekinti a hitvallásban foglalt tantételek hívését.”
- 33 A konfesszionalizációs modell ismertetése: TUSOR Péter: *Felekezetszerveződés a kora újkorban.* Vigilia 73(2008) 12-18.
- 34 OESTREICH, Gerhard: *Strukturprobleme des europäischen Absolutismus.* in UŐ, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze.* Berlin, 1969. 179-197.

nagyobb szerepet tulajdonít a vallásnak. Az olasz történészek körében leginkább a konfesszionalizációs elméletnek ez a társadalomtörténeti nézőpontja váltott ki visszhangot (*disciplinamento sociale*), nyilvánvalóan azért, mert az itáliai viszonyok értelmezésénél kevésbé lehet hasznosítani a modell komparatív kiindulópontját, azaz a felekezetek belső életének összehasonlító elemzését.³⁵ Ennek következtében viszont némileg átértékelődött a *disciplinamento* fogalma (az egyház szabályozza a hívek életének minden területét), közelebb került a kifejezés használatának eredeti kontextusához (a későközépkori zsinatok kánonjaiban gyakran szerepel a *disciplina ecclesiastica*, az egyházi fegyelem), s ezáltal alkalmassá vált arra, hogy a katolikus egyház megújulásának egészét interpretálják vele.³⁶

Am újabban ezek az interpretációk hiányérzetet keltenek a kutatókban. Amennyiben ugyanis az egyházi élet 16. századi változásait így vagy úgy, de mégiscsak „új kezdetként” értelmezik, kevésbé tudják megragadni a katolikus vallásgyakorlatban és az intézményi keretekben a markáns változások ellenére is jól kivehető kontinuitást, az intézmények, életformák (nem utolsósorban a szerzetesség), szokások organikus fejlődését. Nem beszélve arról, hogy a *reformatio*, *confessio*, vagy éppen a *disciplina* szóra építkező fogalmi keretekbe csak nehezen lehet beegyömoszolni a missziók történetét, ami talán jobban hozzájárult a katolikus egyház mai arculatának és identitásának (szociológiai értelemben is világegyház) kialakulásához, mint a felekezeti szembenállás vagy az egyházfegyelem egy bizonyos formája. Angol nyelvtérületen ezért használják mostanában előszeretettel az *Early Modern Catholicism* kifejezést, amely egyfelől nagyobb időtávot fog át (a 14. és a 18. század között), s ezért alkalmasabb a folyamatok megragadására, másfelől, amennyiben jelentéstartalma némileg árnyaltabb, mint a kifejezés magyar fordításáé (koraújkor katolicizmus), érzékelteti, hogy máig ható folyamatokról, a jelenlegi katolikus egyházmodell gyökereiről van szó.³⁷ Egyébként a perspektíva kitégýtása időben, egyszersmind

35 *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra Medioevo ed Età moderna*. a cura di Paolo Prodi - Carla Penuti. Bologna, 1994.

36 MEZZADRI, Luigi: *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna*. 3: Il grande disciplinamento (1563-1648). Roma, 2001.

37 *Catholicism in Early Modern History. A Guide to Research*. ed. John W. O'Malley. St. Louis, 1988. – O'MALLEY, John W.: *Was Ignatius Loyola a Church Reformer? How to Look at Early Modern Catholicism*. *Catholic Historical Review* 77(1991) 177-193. – Az a periodizáció, amely az újkor és a legújabb-, vagy modernkor fordulópontját a francia forradalomban jelöli ki, kevésbé tudja megragadni azt, amit az *Early Modern*

elmélyítése a mentalitástörténet irányába Jean Delumeau 1971-ben megjelent munkájával vette kezdetét, amely „Luthertől Voltaire-ig” vizsgálta a katolicizmus (és nem az egyházi intézményrendszer) történetét, részben az Annales-iskola paradigmája alapján (*longue durée*), részben Gabriel le Bras vallásszociológiai kritériumait alkalmazva az újkorra.³⁸ Az időhatárok kitágítására nézve születtek új javaslatok is: Ronnie Po-chia Hsia a katolikus megújulást 1540-1770 között tárgyalja, azaz a jezsuita rend pápai jóváhagyásától annak feloszlatásáig (1773),³⁹ Harm Klueting pedig a 14-18. század között végbement társadalmi folyamatok keretén belül értelmezi a „felekezeti korszakot”.⁴⁰

A Tridenti Zsinat⁴¹ helye a korai katolicizmus történetében

Hubert Jedin a katolikus egyház 16. századi történetében, pontosabban a katolikus reform és ellenreformáció folyamatában a Tridenti Zsinatot tekintette fordulópontnak. Sőt, 1946-ban elsősorban azért tartotta szükségesnek a terminológiai tisztázást, hogy megnyitásának 400. évfordulóján a zsinat végre méltó helyére kerüljön a katolikus egyháztörténetírásban. Hasonlóan jelentős szerepet tulajdonított a posztridentinus pápaságnak a zsinati reformok végrehajtásában. Ha azonban úgy áll a helyzet, ahogy a fenti historiográfiai áttekintésben felvázoltuk, vagyis ha a klasszikus jedini interpretáció jelentős korrekciókra szorul, akkor hol van a helye a Tridenti Zsinatnak és a tridenti reformpápáknak a korai katolicizmus történetében? John O’Malley amerikai jezsuita, aki 2000-ben megjelent munkájában revízió alá vette az imént ismertetett interpretációkat, már pusztán könyve címével (*Trent and All That*) kifejezésre juttatta, hogy a korszakkal foglalkozó történész számára a zsinat továbbra is megkerülhetetlen marad, és leszögezte: „nem kétséges, Trident hatása széleskörű és meghatározó

Catholicism kifejezés érzékeltet a strukturális kontinuitásból.

38 DELUMEAU, Jean: *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris, 1971.

39 PO-CHIA HSIA, Ronnie: *The World of Catholic Renewal 1540-1770*. Cambridge, 1998.

40 KLUETING, Harm: *Das Konfessionelle Zeitalter. Europa zwischen Mittelalter und Moderne*. Darmstadt, 2007.

41 A magyar nyelvű szakirodalomban újabban a Trienti vagy Trentói Zsinat formát részesítik előnyben a korábbi, általánosan elterjedt Tridenti Zsinat helyett. A magam részéről – bár korábban inkább a Trienti Zsinat formát használtam – most úgy látom, hogy a Tridenti Zsinat ugyanúgy rögzült és szakkifejezéssé vált a magyar nyelvhasználatban, mint pl. az Ágostai Hitvallás. A város megnevezésére természetesen nem ez a latinus változat, hanem az olasz Trento, avagy – ha a zsinat korának politikai viszonyaira vagyunk tekintettel – a német Trient a megfelelő.

volt”.⁴² Ez tehát akkor is érvényes, ha nem abszolutizáljuk többé a katolikus reform kifejezést.

Már maga az a tény jelentőséget ad a Trentóban történeteknek, hogy a zsinathoz vezető út hosszú volt és fáradságos. Kezdetben a Szentszék, majd később a tradicionális császár-ideált követve az egyház védelmezőjeként (*defensor ecclesiae*) fellépő V. Károly több lehetőséget is kipróbált a válság leküzdésére, az erődemonstrációtól a kompromisszumkeresésen át a hitvitákig, hasztalanul.⁴³ Mindezek után, csak lassanként nyert teret a zsinati megoldás, ami az előző évszázad konciliarista tendenciái miatt a pápaság számára nem egykönnyen elfogadható alternatíva volt.⁴⁴ A Trentóban összeülő zsinatot a nyugati kereszténység egységének helyreállítása végett hívták egybe, egységzsinatnak szánták, de mint tudjuk, végül nem lett az. Tegyük hozzá, nem, vagy nem csak a katolikus fél hibájából, mert a protestáns oldálnak sem állt ez érdekében, hiszen ekkor már nem csupán teológiai, liturgiai különbségek választották el a vita résztvevőit, hanem intézményesült felekezetekként álltak egymással szemben. Trident tehát nem lett egységzsinat, viszont a katolikus egyház belső fejlődése szempontjából mérőföldkő lett.⁴⁵ Egy-

42 O'MALLEY, John W.: *Trent and All That: Renaming Catholicism in the Early Modern Era*. Cambridge (Mass), 2000. Az idézett mondat az olasz kiadásban: *Trento e „dintorni”. Per una nuova definizione del Cattolicesimo nell'Età moderna*. Roma, 2004. 95. – Az előző oldalakon bőségesen hasznosítottam e könyv szempontjait.

43 *Handbuch*, i. m. IV. 3-446. Iserloh jó példáját adja annak, hogy egyszerre lehet komolyan venni Luther törekvéseit, elismerni teológiájának értékeit, s nem hallgatni el azt sem, hogy a reformáció tanainak spontán terjedése igen hamar átadta helyét a politikai reformációnak.

44 *Die Entwicklung des Konziliarismus*. Hrsg. Remigius Bäumer. Darmstadt, 1976. – ALBERIGO, Giuseppe: *Chiesa conciliare. Identità e significato del conciliarismo*. Brescia, 1981. – A zsinati megoldás elfogadásához vezető utat mutatja be Jedin zsinattörténetének első kötete: JEDIN, Hubert: *Geschichte des Konzils von Trident*. 4 k. Freiburg, 1949-1975. I: *Konzil und Reform vom Basler bis zum fünften Laterankonzil – Warum zu spät? Die Vorgeschichte des Trienter Konzils 1517-1545*.

45 A zsinat történetének legismertebb és legtöbbet idézett feldolgozása Hubert Jedin négykötetes (végül 5 könyvben megjelent) vállalkozása: JEDIN: *Geschichte*, i. m. – Haszonnal forgatható Leone Cristiani egykötetes összefoglalása a Fliche-Martin-féle egyháztörténeti kézikönyvsorozatban. Ennek első változata 1948-ban jelent meg franciául, de az 1977-es olasz kiadáshoz jelentősen átdolgozták az újabb kutatási eredmények fényében. *Storia della Chiesa*, i. m. XVII: *La Chiesa all'epoca del Concilio di Trento (1545-1563)*. – A konferencia-kiadványok, tanulmánykötetek mutatják a meg-megújuló történeti érdeklődést a téma iránt: *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina*. Atti del convegno storico internazionale. Trento, 2-6 sett. 1963. 2. k. Roma-Freiburg, 1965. – *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*. Annali dell'Istituto storico italo-germanico 4: Atti della settimana di studio 12-17 sett. 1977.

részt megfelelt a jedini értelemben vett ellenreformáció célkitűzésének, hiszen megvédte a katolikus hitletéteményt a reformátorok „támadásaival” szemben, s ezzel teológiai szempontból tisztázta a katolikus egyház önazonosságát. Másrészt a Tridentinumot összegző zsinatnak is mondhatjuk, mivel a teológia bizonyos területein, igaz, nem kritikátlanul és nem mindent jóváhagyva, összefoglalta és legitímálta a későókor és a középkor teológiai fejlődését, a középkori hittudományt – szemben a reformátorok meggyőződésével – nem kiiktatandó tévútnak, hanem szerves fejlődés eredményének tekintve. De ez csak a teológia bizonyos területeire érvényes, és nem is mindegyikre azonos mértékben, hiszen a zsinati munka középpontjában a reformátorok által vitatott hittételek álltak. Elég csak kinyitni egy dogmatikai kézikönyvet, hogy lássuk, hol maradt máig vonatkoztatási pont a Tridentinum: mindenekelőtt a kegyelemtanban és a szentségtanban, és bizonyos mértékig a metodológiai alapelvekre (szentírás és szenthagyomány viszonya), illetve az át-eredő bűn tanára nézve. Amit a fő reformátori irányzatok nem vitattak, azzal külön dekrétumban nem foglalkozott a zsinat (szentháromságtan, krisztológia, a mariológia biblikus alapjai).⁴⁶ A kritikus kérdések közül elmaradt viszont az egyháztan rendszerezése, mert különösen a pápai primátus értelmezése körül magán a zsinaton is nagy viták folytak. Ezt a kérdéskört csak a zsinat utáni évtizedekben tárgyalták alaposabban a teológusok (mindenekelőtt Bellarmin Szt. Róbert).⁴⁷

De mérőföldkőnek bizonyult a Tridentin Zsinat a katolikus egyház korabeli válságának leküzdése szempontjából is, ezért joggal nevezhetjük reformzsinatnak (és nem csak azért, mert a zsinat reformrendelkezéseket hozott, hiszen ezek papíron is maradhattak volna). Egy mai fo-

a cura di Hubert Jedin - Paolo Prodi. Bologna, 1979. – *Concilium Tridentinum*. Hrsg. Remigius Bäumer. Darmstadt, 1979. – *Il Concilio di Trento nella prospettiva del terzo millennio*. Atti del convegno tenuto a Trento il 25-28 sett. 1995. a cura di Giuseppe Alberigo - Iginio Rogger. Brescia, 1997. – *I tempi del concilio. Religione, cultura e società nell'Europa tridentina*. a cura di Cesare Mozzarelli - Danilo Zardin. Roma, 1997.

46 BUZZI, Franco: *Il concilio di Trento (1545-1563). Breve introduzione ad alcuni temi teologici principali*. Milano, 1995. – Rövid áttekintés magyarul: GÁRDONYI Máté: *A Trentói zsinat teológiai jelentősége*. Vigilia 64(1999) 335-338.

47 A katolikus teológiai fejlődés a zsinat után: *Storia della Chiesa, i. m. XVIII*. 215-445. – A kötet szerzője a belga jezsuita Léopold Willaert, az eredeti francia változat 1960-ban jelent meg, tehát kevésbé kritikus a Tridentinum utáni fejlődés iránt, mint a II. Vatikáni Zsinat utáni teológiatörténet. – A zsinati elv korabeli értelmezéseiről (Luther, Reginald Pole, Tridentinum, Bellarmin): SIEBEN, Hermann Josef: *Die katholische Konzilsdeide von der Reformation bis zur Aufklärung*. (Konziliengeschichte Reihe B: Untersuchungen) Paderborn, 1988. 13-180.

galmat használva Trentóban sikeres válságmenedzselés történt, hiszen a zsinat 400 évre irányt szabott a katolikus egyháznak, lényegében a II. Vatikáni Zsinatig meghatározta annak arculatát. Ez az egyházreform katolikus keretek között maradt abban az értelemben, ahogy Yves Congar írt az „igazi egyházreformról”, vagyis nem érintette az alapvető struktúrát (a dogmákat, a szentségeket és a hierarchikus alkotmány alapjait), hatóköre az erkölcsökre, szokásokra, liturgikus előírásokra, az egyházfegyelemre, az intézményi működésre és a spiritualitásra terjedt ki.⁴⁸ A tridenti reformnak azonban megvolt a maga sajátossága, amire a hasonlóan erőteljes változásokat generáló II. Vatikáni Zsinattal történő összehasonlítás során figyelhetünk fel. Ha a II. Vatikáni Zsinat célkitűzését röviden így foglaljuk össze: egység a sokszínűségben, akkor a Tridentinum szlogenje ez lehetne: egység az egyöntetűségben. Hubert Jedint idézve a Trident utáni reformpápaság érvénybe léptette az egységesítés szabályait: egyetlen biblia, a Vulgata (annak V. Sixtus és VIII. Kelemen alatt revideált változata, a Sixto-Clementina), egyetlen liturgia, a római (melynek fundamentuma az V. Pius-féle misekönyv), és egyetlen törvénykönyv, XIII. Gergely alatt felülvizsgált Corpus Iuris Canonici. Mindez a katolikus egyházi életnek addig soha nem létezett egyöntetűségét biztosította.⁴⁹ Az egységesítés tényezői közül a hagyományos interpretáció a liturgiát tartotta a legfontosabbnak, olyannyira, hogy a tridenti reformpápaság korszakának végéül azért jelölték ki VIII. Kelemen halálának évét (1605), mert az ő pontifikátusa alatt jelent meg a pápai és a püspöki szertartáskönyv (1596, 1600), valamint a breviárium és a misekönyv javított kiadása (1602, 1604).

Teljesítette-e a Tridenti Zsinat a későközépkori reformprogramot: az egyház megújulása a főben és a tagokban, vagyis a pápai udvarban és az egyházmegyékben? Ami a pápaságot illeti, a válasz nem is olyan egyszerű, mivel a tridenti kánonokban a pápaság reformjáról csak nagyon áttételesen esett szó, amennyiben a pápai udvart is érintette a javadalomhalmozás tilalma⁵⁰ és a residentia elrendelése, vagyis az, hogy a püspököknek tartósan egyházmegyéjükben kellett székelni.⁵¹

48 CONGAR: *i. m.* 231-355. – A katolikus egyházreform congari maximája így hangzik: változtasd meg az erkölcsöket, szokásokat, és ne a doktrínát! Uo. 358.

49 *Handbuch*, *i. m.* IV. 533.

50 Sess. XXIV. Decretum de reformatione Can. XVII. COD 769-772.

51 Éppen a püspökök residentia-kötelezettsége, pontosabban az alóla adható pápai felmentés volt az a kérdés, ami majdnem zátonyra futtatta a zsinat III. ülésszakát. JEDIN: *Geschichte i. m.* IV. 1. k. 187-218.

Szintúgy hiányos maradt a teológiai megalapozás: a zsinati atyák nézetkülönbségei miatt ugyanis nyitva hagyták a pápai hatalom természetének kérdését. Ennek ellenére megtörtént a pápai udvar életének erkölcsi-spirituális megújulása: ha a hatalomgyakorlási technikák nem is változtak sokat (egyébként V. Sixtus nem tudta volna befejezni II. Gyula nagy művét, az új Szt. Péter bazilikát...), azt nem lehet tagadni, hogy a barokk Rómában már nem VI. Sándor vagy X. Leó udvarának szellemisége uralkodott. Az 1600-as jubileumi szentév zárándokai minden bizonnyal már egy egészen más Rómát találtak, mint elődeik 100 évvel korábban. Ismét Jedint idézve: a pápaság tekintélye helyreállt, igaz, nem a középkori *respublica christiana* teljes területén, hanem csak a római katolikus országokban.⁵² A Trident utáni pápák, V. Szent Pius (1566-1572), XIII. Gergely (1572-1585), V. Sixtus (1585-1590) és VIII. Kelemen (1592-1605) pontifikátusa mégsem ezzel érdemelte ki a „reformpápaság” elnevezést, hanem azzal, hogy ezek a főpapok döntő lépéseket tettek a Tridenti Zsinat reformhatározatainak végrehajtásában.⁵³

Ha e reformtevékenység egyik kulcsszavaként imént az egységesítést jelöltük meg, most ehhez hozzá kell tennünk a centralizációt és a modernizációt. A korszak pápaságtörténetének ugyanis kétségkívül fő vonása volt a Római Kúria hatáskörének jelentős kiterjesztése,⁵⁴ aminek következményeként az egyház központi intézményrendszere komoly modernizáción esett át. Igaz, a Trident utáni pápaság csak néhány lépést tett az avignoni korszak fiskális szemléletű centralizációjától a püspökkinevezések és a helyi egyházakat érintő kulcsfontosságú döntések 20. századi centralizációjához vezető hosszú úton, de ezek a lépések döntőek voltak. Ennek a centralizációnak az ívét nagyobb időtávban kell kijelölni, mint ahogy azt a tridentin reformpápaság hagyományos, a liturgikus reformokra alapozott megközelítése teszi,

52 *Handbuch i. m.* IV. 533.

53 E pápák pontifikátusáról a legalaposabb anyagot még mindig PASTOR: *i. m.* szolgáltatja (VIII-XI. kötetek). – Újabb értékelés és szakirodalom a pápákról és a Római Kúria szerveiről: *Dizionario storico del papato*. dir. da Philippe Levillain. 2. k. Milano, 1996. (Dictionnaire historique de la papauté. Paris, 1994.) – Magyarul a szentszéki döntéshozatalról és annak korabeli főbb intézményeiről: TUSOR Péter: *A barokk pápaság (1600-1700)*. Budapest, 2004. 145-194.

54 A Tridenti Zsinat első történetírója, egyúttal legnagyobb kritikusa, a kriptoprotestáns Paolo Sarpi az egész zsinatot csak a pápaság trükkjének tartotta, amellyel az megszilárdította hatalmát az egyház felett... SARPI, Paolo: *Istoria del concilio tridentino*. London, 1619.

mégpedig az inkvizíció pápai hatáskörbe kerülésétől (1542) a szentté avatások monopolizálásának betetőzéséig (1634) terjedő majd' száz évben. III. Pál pápa 1542-ben újjászervezte a római inkvizíciót (Licet ab initio konstitúció), hatáskörét kiterjesztette és egy bíborosi bizottság (congregatio) felügyelete alá helyezte, amivel központosította a protestantizmussal szemben hatástalannak bizonyult, a 12. század óta püspöki joghatóság alatt álló szervezetet. Ezáltal a Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis, másként Congregatio Sancti Officii a hitegység intézményes garanciája lett.⁵⁵ Hasonló szerepet töltött be a katolikusok „lelkismeretének védelmében” az 1559-től kiadott Index (tiltott könyvek jegyzéke), illetve az 1571-ben felállított Indexkongregáció. Liturgikus téren az egységesítés mellett a centralizáció jele is volt, hogy az V. Pius-féle tridenti misekönyv lényegében a Római Kúriában használt misszálét (az 1474-ben kinyomtatott Missale Romanumot) tette kötelezővé az egész egyházban.⁵⁶ Az sem elhanyagolható tényező ebben a folyamatban, hogy Róma ekkor vált a teológia mértékadó központjává, amiben kulcsszerep jutott a jezsuiták intézményeinek, és a főként XIII. Gergely nevéhez köthető nemzeti kollégiumoknak (mint amilyen a magyar papnövendékek számára 1579-ben alapított Collegium Hungaricum volt, amit nem sokkal később egyesítettek a Collegium Germanicummal). Teológiai téren a papság szolid és egységes hitbeli tájékozottságát szolgálta az 1566-ban kiadott Catechismus Romanus.⁵⁷ XIII. Gergely pontifikátusa alatt vette kezdetét az állandó nunciatúrák rendszerének kiépítése, amely a római központ és a (kezdetben csak a protestantizmustól leginkább veszélyeztetett) perifériák kapcsolatait volt hivatott erősíteni.⁵⁸ Ugyanez a cél vezette V. Sixtust a püspökök

55 Manapság igazán nagy érdeklődés a római inkvizíció működése iránt az olasz történészek részéről mutatkozik, ami nem véletlen, hiszen annak hatása Itáliában volt a legközvetlenebb. PROSPERI, Adriano: *Tribunali di coscienza. Inquisitori, confessori, missionari*. Torino, 1996. – Uő: *Dizionario storico dell'Inquisizione*. Pisa, 2008. – *L'Inquisizione*. Atti del simposio internazionale, Città del Vaticano 29-31 ott. 1998. a cura di Agostino Borromeo. (Studi e testi 417) Città del Vaticano, 2003.

56 Arról, hogy a könyvek vizsgálata, a katekizmus, a breviárium és a missale próbációja pápai hatáskörbe kerül, a Tridenti Zsinat utolsó ülésén határoztak: COD 797.

57 Előzményeiről, kidolgozásáról és terjedéséről: *Storia della Chiesa., i. m.* XVIII/2. 72-82. (A Willaert-féle, részben elavult XVIII. kötet kiegészítéseként készült, Luigi Mezzadri által szerkesztett munka 1990-ben jelent meg, és sok részletproblémát megvilágít.)

58 BLET, Pierre: *Histoire de la représentation diplomatique du Saint-Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*. (Collectanea Archivi Vaticani 9.) Città del Vaticano, 1982.

rendszeres római látogatásának (*visitatio ad limina apostolorum*) elrendelésekor (Romanus Pontifex konstitúció, 1585). V. Sixtus nevéhez fűződik a Római Kúria modernizációja is, amely a kongregációk rendszerének bevezetése révén tisztázta a Kúria szerveinek a koraközépkor óta összekuszálódott kompetenciáit (Immensa aeterni Dei konstitúció, 1588).⁵⁹ Ez a reform, amely a pápára jellemző diktatórikus módon, lényegében a bíborosi testület oligarchikus jellegének megszüntetése érdekében történt (azért, hogy a bíborosok tanácsadói szerepkörbe szoruljanak vissza), az abszolút monarchiákra jellemző kormányzást vezetett be az egyházban. V. Sixtus gyakorlati érzékét dicséri viszont, hogy a kongregációk rendszere ma is működik, és az első teljes körű átszervezésre csak 1908-ban kellett sort keríteni. A missziók vonatkozásban hasonlóan nagy jelentőségűnek bizonyult a Hitterjesztési Kongregáció (*Congregatio de Propaganda Fide*) felállítása 1622-ben (*Inscrutabili divinae Providentiae konstitúció*), bár a missziószervezés e római központjának még jó ideig erős versenytársa volt a spanyol, illetve portugál patronátus. Ebbe a vonalba illeszkedik a boldoggá- és szentté avatások monopolizálása a Szentszék részéről, amit több lépcsőben sikerült érvényre juttatni: V. Sixtus 1588-ban a Rítuskongregáció kizárólagos hatáskörébe utalta a kanonizációs eljárásokat, amelyeket VIII. Orbán 1625-ben, illetve 1634-ben jogilag szabályozott, egyszersmind betiltott minden olyan kultuszt, ami nem kapott pápai jóváhagyást (*Coelestis Hierusalem breve*, 1634).⁶⁰

Ami a „tagok”, vagyis az egyházmegyék reformját illeti, annak irányát ténylegesen is a Tridentin Zsinat reformkánonjai szabták meg. Ami tehát az egyházban alsóbb szinteken a zsinat utáni évtizedekben végbement, joggal nevezhető tridentin reformnak. A rendelkezések elsősorban a papság fegyelmét voltak hivatottak helyreállítani: több mint 100 kánont fogadtak el a klerikus élettel kapcsolatban, nagyobb részüket az utolsó három ülésen (sess. XXIII-XXV. 1563), ennél lényegesen kevesebb foglalkozott a szerzetesekkel, vagy közvetlenül a világi hívekkel. A kánonoknak legalább annyira volt kulcskifejezése az egyházfegyelem (*disciplina ecclesiastica*), mint maga a reform, s azt értették rajta, hogy az egyházi élet minden területe (ide értve a hívek erkölcsseit, szokásait is) az egyház által szabályozott keretek között zajlik. Az egyház-

59 DEL RE, Nicolò: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Città del Vaticano, 1998. (4. kiadás) – az V. Sixtus-féle konstitúció szövege: 497-512.

60 GIOVANNUCCI, Pierluigi: *Canonizzazioni e infallibilità pontificia in età moderna*. Brescia, 2008.

megyék „megrendszerelésének” eszközeit a zsinati határozatok adták a püspökök kezébe: residentia, egyháztartományi és egyházmegyei zsinatok, vizitációk, szeminárium, prédikáció.⁶¹ Ezek közül csak a szemináriumok felállítása jelentett újdonságot, a többi esetben korábbi (ókori, középkori) zsinati határozatok megismétléséről, illetve a konkrét szükségletekhez való igazításáról volt szó. Azok a rendelkezések, amelyek a püspököknek kötelezővé tették az egyházmegyéjükben való huzamos tartózkodást (residentia elve) tulajdonképpen a reformok előfeltételét teremtették meg, hiszen a főpásztor csak így tudta hatékonyan érvényesíteni törvényhozói, kormányzói és tanítói hatalmát.⁶² Igaz, a rezideálás sokszor hiányosan valósult meg, vagy egyházpoltikai megfontolásból adott pápai felmentés miatt, vagy csak a minimális kötelezettség teljesítésével, főként akkor, ha a püspök magas állami tisztséget is betöltött (márpedig a püspököket legalább annyira tekintették az „állam embereinek”, mint az egyház szolgálóinak...). Az alsópapság esetében viszont valóban komolyan vették, hogy a lekipásztori feladatokkal összekötött javadalmakat olyanok élvezzék, akik ténylegesen helyben laknak. Ez garanciája volt egyfelől annak, hogy a hívek rendezett módon juthassanak a szentségekhez, másrészt pedig annak, hogy az egyház irányító és ellenőrző szerepe a társadalom minden rétegére és csoportjára kiterjedjen.⁶³

61 Residentia: Sess. VI. Decretum de residentia episcoporum et aliorum inferiorum. COD 681-683. Sess. XXIII. Decreta super reformatione can. I. COD 744-746. – zsinatok: Sess. XXIV. Decretum super reformatione can. II. COD 761. – vizitáció: Sess. XXIV. Decretum super reformatione can. III. COD 761-763. – szeminárium: Sess. XXIII. Decreta super reformatione can. XVIII. COD 750-753. – prédikáció: Sess. V. Decretum secundum: super lectione et praedicatione. COD 667-670. Sess. XXIV. Decretum de reformatione can. IV. can. VII. COD 763, 764.

62 Az első residentia-határozat így kezdődik. Eadem sacrosancta synodus, eisdem praesidentibus et apostolicae sedis legatis, ad restituendam collapsam admodum ecclesiasticam disciplinam, depravatosque in clero et populo christiano mores emendandos se accingere volens, ab iis, qui maioribus ecclesiis praesunt, initium censuit esse sumendum. – Ugyanaz a szent zsinat, ugyanazokkal az elnökökkel és az apostoli szék legátusaival együtt, a nagyon is romokban heverő egyházi fegyelem helyreállításába, s a papság és a keresztény nép körében megromlott erkölcsök megjavításába kívánván belefogni, úgy vélte, hogy ezt azokkal kell kezdeni, akik a nagyobb egyházak élén állnak. COD 681.

63 Az egyházfegyelem ebben az összefüggésben is kulcskifejezés volt: Cupiens sancta synodus, ecclesiasticam disciplinam in christiano populo non solum restitui, sed etiam perpetuo sartam tectam a quibuscumque impedimentis conservari... – Arra vágyva a szent zsinat, hogy az egyházi fegyelmet a keresztény nép körében ne csak visszaállítsa, hanem mindig jó állapotban bármilyen akadálytól megőrizze... Sess.

A Tridentin Zsinat határozatainak gyakorlati megvalósítását szolgálták az egyháztartományi és egyházmegyei zsinatok, amelyekről egyazon kánonban rendelkezett ugyan a Tridentinum – az előbbinek háromévenkénti, az utóbbinak évenkénti megtartását írva elő –, ám ennek ellenére a kétféle gyűlés jellege lényegesen különbözött egymástól. Az egyháztartományi zsinat (concilium provinciale) püspökök tanácskozása volt a metropolita-érsek elnöklete alatt, ahol a résztvevők meg tudták vitatni az adott terület szükségleteit, és a közös cselekvési módot (tehát a mai püspökkari tanácskozások előzményének tekinthetők). Az egyházmegyei zsinat (synodus dioecisana) viszont – szemben a korabeli protestáns, vagy a mai katolikus felfogással – nem tanácskozás volt, hanem annak az alkalma, hogy a püspök, mint az egyházmegye egyedüli törvényhozója papjai előtt kihirdesse rendelkezéseit. Jelentősége tehát abban állt, hogy a papokkal rendszeresen közölni lehetett a rájuk vonatkozó törvényeket, illetve bizonyos mértékig ellenőrizni lehetett őket. Olyan rendszerességgel, mint ahogy azt Trentóban meghatározták, szinte csak a kis olasz egyházmegyékben, és ott is csak az első évtizedekben tartottak egyházmegyei zsinatokat, feladatukat ugyanis idővel átvették a püspöki körlevelek.⁶⁴ Ami pedig a papok – egyúttal a hívek – ellenőrzését illeti, azt sokkal hatékonyabban szolgálta a kánoni egyházlátogatás (visitatio canonica) intézménye. A tridentin előírás szerint magának a megyéspüspöknek, vagy akadályoztatása esetén helynökének, esetleg más megbízottjának évente, vagy legalább két évente végig kellett látogatnia az egyházmegyét, s ellenőriznie a joghatósága alá tartozó intézményeket és személyeket (bár a zsinat a püspöki joghatóságot a lelkipásztorkodó szerzetesekre is kiterjesztette, az exempt rendek ezt gyakran vitatták). E rendelkezés ideális formában sehol nem valósult meg ugyan, mégis a vizitációk jelentőségét nem lehet megkérdőjelezni már csak azért sem, mert a felvett jegyzőkönyvek az újkori egyház- és társadalomtörténet legértékesebb forrásai közé számítanak.⁶⁵ A tridentin egyházreform eszközei közül a zsinat újításának

XXV. Decretum de reformatione generali caput XX. COD 795.

64 Az itáliai zsinatokról: BORROMEO, Agostino: *I vescovi italiani e l'applicazione del concilio di Trento*. In *I tempi del concilio*. i. m. 27-105. – MIELE, Michele: *Die Provinzialkonzilien Südtaliens in der Neuzeit*. Paderborn, 1996. (Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen)

65 A téma újabb szakirodalmáról: *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze e metodi*. A cura di Cecilia Nubola - Angelo Turchini. Bologna, 1993. – *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV-XVIII secolo*. A cura di Cecilia Nubola - Angelo Turchini. Bologna, 1999.

számít a szeminárium, bár a határozatnak megvoltak az előzményei úgy elméleti, mint gyakorlati téren.⁶⁶ A rendelkezés eredeti szándéka csupán az volt, hogy a püspökök kötelességévé tegye a gondoskodást egyházmegyéjük papi utánpótlásáról, s hogy elsősorban a szegény növendékek számára teremtsék meg a tanulás és az egyházfegyelemhez szokás lehetőségét (a *disciplina ecclesiastica* itt is kulcsszó volt), a székesegyházi és plébániai iskolák újjászervezésével, egy speciális kollégiumban (a szövegben még szinonimaként szerepel a kollégium és a szeminárium szó).⁶⁷ Trident ebből a szempontból a fejlődés egyik, bár kétségkívül fontos állomását jelentette, hiszen a pedagógiai, finansziális és egyéb (például építészeti) nehézségek leküzdése után létrejött a szeminárium-modell, vagyis a papnevelés új típusú intézménye, amely egységes szellemi, lelki és fegyelmi felkészültséget biztosított az egyházmegyék papsága számára.⁶⁸ A prédikációt, mint a hívek rendszeres oktatásának eszközét a püspöki kötelességek között különösen is hangsúlyozta a zsinat (hiszen az egyházmegyében a legfőbb tanító a püspök). Egyúttal a plébánosoknak is előírta a gyakori prédikációt (minden vasárnap és a főünnepeken, nagyböjtben és ádventben pedig legalább hetente háromszor), valamint a gyermekek hitoktatását és a hívek felkészítését az egyes szentségek felvételére. Trident után azt, hogy miről prédikált a plébános, nem bízták a véletlenre: az ortodoxia védelmét szolgálták a papság számára segédanyagot biztosító prédikációs könyvek. A koldulórendek és az új típusú papi kongregá-

66 A szeminárium-modell előzményeivel, a zsinati határozattal és az általános szakirodalommal kapcsolatban a témának szentelt könyvemhez utalom az olvasót: GÁRDONYI Máté: *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*. (Studia theologica Budapestinensia 27.) Budapest, 2001

67 Sancta synodus statuit, ut singulae cathedrales, metropolitanae atque his maiores ecclesiae pro modo facultatum et dioecesis amplitudine certum puerorum ipsius civitas et dioecesis, vel eius provinciae, si ibi non reperiantur, numerum in collegio, ad hoc prope ipsas ecclesias vel alio in loco convenienti, ab episcopo eligendo, alere ac religiose educare et ecclesiasticis disciplinis instituere teneantur. – A szent zsinat elrendeli, hogy az egyes székesegyházak, érseki és egyéb nagyobb templomok a lehetőséghez és az egyházmegye kiterjedéséhez mérten, a templom közelében egy kollégiumban kötelesek eltartani, vallásosan oktatni és az egyházfegyelmi szabályokra nevelni bizonyos számú, a püspök által kiválasztandó gyermeket abból a városból és egyházmegyéből, vagy ha ez nem lehetséges, az egyháztartományból. COD 750.

68 GÁRDONYI Máté: *Az első itáliai szemináriumok jellegzetességei*. Teológia 38(2004) 139-146. – TOSCANI, Xenio: *Recenti studi sui seminari italiani in età moderna*. Annali di storia dell'educazione e delle istituzioni scolastiche 7(2000) 281-307. – GUASCO, Maurilio: *La formazione del clero*. Milano, 2001.

ciók tagjai által tartott népmissziók előmozdították a hittani ismeretek elmélyítését, valamint az erkölcsök megtisztítását, sőt egyes szerzők szerint az újkori népmissziók révén fejeződött be a vidéki lakosság krisztianizációja.⁶⁹

A Tridentin Zsinat reformkánonjainak jogi jellege, a számtalan tiltó szabály és szankció, egyszóval a klérus fegyelmének középpontba állítása felveti a kérdést: Trentóban megfogalmazták-e pozitívan is a püspöki és papi ideált? Ha csak a zsinati határozatokat vesszük alapul, és bennük a téma teljes körű tárgyalását keressük, a válasz nemleges. Csakhogy éppen ez az a terület, ahol világosan kivehető, hogy a Tridentinum egy folyamat – a jedini értelemben vett katolikus reform – közepén helyezkedik el: a zsinat előtt és után is megjelentek speculumok ("tükörök"), azaz a püspöki és papi élet kalauzai, a zsinat előtt inkább humanista eszményeket követve, utána pedig már a határozatok szellemében. Ezek a művek a részletek különbözősége ellenére egy irányba mutattak, ezért is lehetett többek között a püspöki és papi ideállal igazolni a katolikus reform kontinuitását.⁷⁰ Ami a püspököket illeti, nekik egyfelől az általános papi erényekkel kellett tündökölniük, vagyis elől kellett járniuk a papi kötelességek (mise, zsolozsma, elmélkedés) pontos teljesítésében, a jámborsági gyakorlatok (Mária-ájtatosságok, zarándoklat) buzgó végzésében, és a jótékonykodásban, persze annak „arisztokratikus” formájában, mint amilyen a szegények és rászorulóknak részére tett alapítvány, hagyaték volt. Ezen kívül kellő tekintéllyel (auctoritas) kellett rendelkezniük, papjaikkal szemben atyai törődést (és szigort) tanúsítva (paternitas), és nem hanyagolhatták el az egyház javainak gondos kezelését sem. A tridentin püspökideálnak tekintett Borromei Szent Károly életrajza a fenti szempontokhoz még

69 *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento*. Atti del X convegno di studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa. A cura di Giacomo Martina - Ugo Dovere. Roma, 1996. – MORÁN, Manuel - ANDRÉS-GALLEGO, José: *Il predicatore*. In *L'uomo barocco*. a cura di Rosario Villari. Roma-Bari, 1991. 139-177. – PROSPERI, Adriano: *Il missionario*. In *L'uomo barocco*. i. m. 179-218.

70 A püspöki és papi ideálról: MARCOCCHI, Massimo: *La riforma cattolica. Documenti e testimonianze*. Brescia, 1967. 389-403. – PROSPERI, Adriano: *La figura del vescovo fra Quattro e Cinquecento. Persistenze, disagi e novità*. In *Storia d'Italia - Annali 9: La Chiesa e il potere politico del Medioevo all'età contemporanea*. a cura di Giorgio Chittolini - Giovanni Miccoli. Torino, 1986. 217-262. – JEDIN, Hubert: *Das Bischofsideal der katholischen Reformation*. In *UÖ: Kirche des Glaubens – Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge*. Freiburg, 1966. 75-117. – MEERSSEMAN, Gilles-Gérard: *Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie*. In *Il concilio di Trento e la riforma tridentina* i. m. 27-44.

kettőt társított: az eszményi püspök egyrészt következetesen végrehajtotta – és alárendeltjeivel végrehajtottatta – a Tridentinum rendelkezéseit, másrészt határozottan ellenállt a világi hatóságok egyházi életbe történő beavatkozási kísérleteinek.⁷¹ A papokkal szemben támasztott követelmények így foglalhatók össze: a hit tisztasága, cölibátus, életszentségre törekvés, a hívektől elkülönült életvitel, mértékletesség (az anyagi javak szerzésében is), engedelmesség a püspöknek – a humanista munkákban ezeken kívül hangsúlyozták még a műveltséget. A Tridentinum ehhez azt tette hozzá, hogy a papot elsősorban a „szentségek embereként” határozta meg, középpontba állítva a szentmiseáldozat bemutatását, ami komoly morális követelmények is támasztott a pappal szemben (a tridenti misekönyv rubrikái ezt kifejezésre is juttatták).⁷² Mindazonáltal a zsinat egy helyütt – ráadásul kiemelt helyen, az egyházi rend szentségéről szóló dekrétumhoz kapcsolt reformkánonok élén – mégiscsak összefoglalta a püspökök és papok elé állított ideált: a lelkipásztor ismerje a rábízottakat, mutassa be értük a szentmiseáldozatot, prédikáljon, szolgálta ki a szentségeket, járjon elől példájával a jócselekedetekben, viselje atyailag gondját a szegényeknek és más szükségét szenvedőknek, valamint teljesítse egyéb pasztorális kötelezettségeit. A példaadás, a jó lelkipásztorkodás és a bölcs kormányzás előfeltételeként pedig mindenekelőtt tartózkodjék szolgálati területén (residentia).⁷³ Nyilvánvaló ennek az eszménynek a biblikus háttere: a

71 *San Carlo e il suo tempo*. Atti del convegno internazionale nel quarto centenario della morte, Milano 21-26 maggio 1984. Roma, 1986. – Carlo Borromeo e l'opera della „Grande Riforma”. a cura di Franco Buzzi - Danilo Zardin. Milano, 1997.

72 GÁRDONYI Máté: *A papi élet reformja, i. m.* 105-127. – Uő, *A papság a Trienti Zsinat korában*. Teológia 41(2007) 126-131.

73 *Cum praecepto divino mandatum sit omnibus, quibus animarum cura commissa est, oves suas agnoscere, pro his sacrificium offerre, verbique divini praedicatione, sacramentorum administratione ac bonorum omnium operum exemplo pascere, pauperum aliarumque miserabilium personarum curam paternam gerere, et in cetera munia pastoralia incumbere, quae omnia nequaquam ab his praestari et impleri possunt, qui gregi suo non invigilant neque assistunt, sed mercenariorum more deserunt: sacrosancta synodus eos admonet et hortatur, ut divinatorum praeceptorum memores, factique forma gregis, in iudicio et veritate pascant et regant.* - Isteni parancsal lett meghagyva mindazoknak, akikre a lelkek gondozását bízták, hogy ismerjék juhaikat, mutassák be értük az áldozatot, terelgessék őket az isteni ige prédikálásával, a szentségek kiszolgáltatásával és minden jócselekedet példájával, atyai gonddal viseltessenek a szegények és más szükségét szenvedők iránt, és teljesítsék egyéb pasztorális kötelezettségeiket. Mindezeket nem tudják elvégezni és betölteni azok, akik nem őrzik és gyámolítják nyájukat, hanem béresek módjára elhagyják, ezért a szent zsinat inti őket és buzdítja, hogy emlékezve az isteni parancsokra, és

jézusi tanítás a jó pásztorról (Jn 10,1-16), a Péternek adott parancs a nyáj legeltetésére (Jn 21,15-17), Pál apostol buzdításai (1Tim, 2Tim, Tit), és az első Péter levél intelme (1Pét 5,2-4). Mivel ez a szöveg annak a kánonnak a bevezetője, amely a helybenlakás kötelezettségét írja elő elsősorban a püspökök, másodsorban pedig azon papok számára, akik lelkipásztori feladatokkal összekötött javadalmakat élveznek, a buzdítás főként a főpásztoroknak szólt, ám az újkori viszonyok között, az egyházmegyék nagy kiterjedése miatt nekik inkább csak spirituális értelemben. Azok, akik a gyakorlatban is megközelíthették ezt az ideált, vagyis híveikkel személyes kapcsolatban állva őket prédikációikkal oktatták és nekik maradéktalanul ki tudták szolgáltatni a szentségeket, a falusi plébánosok voltak. Egyébként is, a tridenti kánonok a plébánosi tisztségnek jelentős felértékelődését hozták, a már említett hitoktatáson kívül főként a házasságjog szigorítása révén. A tridentin egyházreform egyik jól kivethető tendenciája volt, hogy a plébániatemplom legyen az a hely, ahol a hívek gyakorolhatják hitüket, részesülhetnek a szentségekben, és a plébános legyen az a személy, aki mint „törvényes pásztor” garantálja az ortodoxiát és a szentségek érvényességét. A szerzeteseknek ebben a modellben csak komplementer funkció jutott, ami persze nem volt jelentéktelen, ha a népmissziók, a jámbor társulatok (konfraternitások, kongregációk, harmadrendek), a búcsújáráshelyek, és nem utolsósorban az iskolai oktatás hatására gondolunk. Mondani sem kell, e területeken a jezsuiták játszották a főszerepet.⁷⁴

Végül feltehetjük a kérdést: a katolikus egyháztörténetben lehet-e tridentin, vagy esetleg poszt-tridentin korszakról beszélni? Hiszen a zsinati határozatok átültetése a gyakorlatba országonként más-más időpontban kezdődhetett el, és eltérő ütemben haladt előre, gyakran igencsak hiányosan az abszolutista államegyházi törekvések miatt. Ha így vesszük, sajátosan tridentin korszakról csak Itália esetében beszélhetünk, nagyjából az 1600-ig terjedő szűk négy évtizedben.⁷⁵ S bár Magyarországon már 1579-ben sor került a tridentin határozatok kihirdetésére a győri egyházmegye szombathelyi zsinatán, a Királyság korabeli területén pedig Pázmány Péter zsinatai (1628-1631) érvényre juttatták az

a nyáj példaképeivé válva legeltessék és kormányozzák őket körültekintően és az igazsághoz híven. COD 744.

74 O'MALLEY, John W.: *Az első jezsuiták*. Budapest, 2006. 108-270.

75 *Il Concilio di Trento nella vita spirituale e culturale del Mezzogiorno tra XVI e XVII secolo*. Atti del convegno di Moratea, 19-21 giugno 1986. 2 k. (a cura di G. della Rosa - Antonio Cestaro) Venosa, 1988.

előírásokat, a magyar egyház mégis csak a kedvező politikai feltételek kialakulása után, a 18. század első felében nyerte el tridenti arculatát.

A tanulmány első megjelenése: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra, 1700-1740. Szerk. Gózsy Zoltán - Varga Szabolcs - Vértési Lázár. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis VII.) Pécs, 2009. 29-52.

Kuminetz Géza

A homiléta személyiségének fő jegyei

1. Bevezetés

Ismeretes, hogy „a népet minden időben irányították a szónokok, és a tömegek hangulatát felkorbácsolták az agitátorok. A hit hegyeket mozgat, az ékesszólás pedig tömegeket mozgat meg”.¹ Már e tapasztalat alapján is sejthető, hogy milyen hatalmas ereje van a szónak. Krisztus maga adott példát arra, hogy a szónak ezt az erejét az evangelizáció szolgálatába kell állítani. Ő volt a legnagyobb szónok, akit hordott hátán a Föld. Köveit is felhatalmazza az Ige hirdetésére, s követeli tőlük, tőlünk, hogy megszerezzük (fáradtságos munkával) a Szó hatalmának erejét, hogy az életet, természetfeletti életet fakasszon.

Az igehirdetés hatékonysága nem kis mértékben függ tehát magának az igehirdetőnek a felkészültségétől, azaz személyes hitétől, szakmai felkészültségétől. A jó homiléta ismeri és az igehirdetés szolgálatába is állítja azokat az alkalmakat, melyek kínálkoznak számára akár a liturgiában, akár a mindennapi életben.

Tudjuk, hogy igehirdetésünk színvonala messze elmarad a kívánattól, s ez nem csak az utóbbi ötven évnek, hanem az utóbbi évszázadoknak tapasztalata. Ennek oka sokféle; így a korszellem, a papnevelés nehézségei, s benne a szónoki képességek kibontakoztatására szánt kevés idő, illetve homiletika tanári státusz lebecsülése. Végül a papságra készülők és a lelkipásztorkodó papság önképzési kedvének megcsapánása, melyben az igazi apostoli buzgóság hiányát kell látnunk.

Ezért ebben a tanulmányban fel akarjuk vázolni az igehirdető ember személyiségének főbb jegyeit; azokat a jegyeket, melyek jelentősen befolyásolják hitébresztői, hithirdetői hatékonyságát. Ez egy afféle szónoki eszménykép felvillantása szándékozik lenni, melyre az egyházi szónoknak akkor is fel kell tudni néznie, és belőle erőt merítenie, ha az önképzésen és az apostoli buzgóságon túl alig kap e téren valódi táplálékot, hatékony segítséget. Aki felismerte ezt az eszményt, és el is ismerte, azaz magára nézve kötelezőnek tudja, rálépett arra az ösvényre,

1 Vö. MICHONNEAU, G.- VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 40.

melyet az önnevelés ösvényének nevezhetünk, ami nélkül semmiféle szónoki technika, a leggondosabb tanári felkészítés sem eredményez igazi apostolt az Ige szolgálatában. Minthogy a prédikáció önmagában véve is szent jellegű; hasonlít az átváltoztatás szavaihoz, mivel az Isten Igéje az emberek tömegét Isten népévé változtatja, épp azzal, hogy isteni étellel és szeretettel hatja át a Szó erejénél fogva. Sőt, az igehirdetés olyan, mint egyfajta kollektív keresztség, mely a tőkébe oltja a venyigét.² De erre csak az Istentől ihletett apostol képes.

2. A leitourgosz és a homiléta

A papnak, diakónusnak minden nemesen emberi eszközt ismernie és a liturgia, a beszéd természetének megfelelően alkalmaznia kell. Külső viselkedése ünnepélyességet, méltóságot kell hogy kifejezzen. Ez a vonás bizonyos értelemben fokozottan érvényes a homilétára (szónokra), - akinek alakja egy személyben egyesül a leitourgossal - mivel a gondolat hatalmával, a szó és a kiállítás, a mimika, a gesztusok, az előadókészség erejével kell Isten Igéjének megvilágosító erejét felmutatnia.³ Ezért az igehirdetés a szószéken (értsük ezt most szimbolikus értelemben) a legnagyobb művészet a világon. A legnagyobb igehirdetőink már a pusztá kiállításukkal, a pusztá jelenlétükkel tanítottak, neveltek, fegyelmeltek.

Az igazi szónokban egyesül ugyanis „a költészet magasztossága a zene harmóniájával, az építészet arányaival, a szobrászat alkotóerejével, a dalok csengése a festészet pompájával s a drámai művészet erejével”.⁴ Ehhez gazdag, élénk képzelőtehetségűnek, ellenállhatatlan akaraterűnek,⁵ egészséges ítélőképességűnek, gyors felfogásának, gazdag érzésűnek, hű emlékezetűnek, nagy és nemes léleknek, testi vonatkozásban nemes külsejűnek, egészséges, értelmes kiejtésűnek és csengő hangúnak kell lennie. Ezek a tulajdonságok biztosítják a logikus, a dialektikus gondolkodást (e nélkül nincs megértés), a szemléltetni tudást és az indulatok művészi kezelésének készségét.⁶ Ehhez

2 Vö. MICHONNEAU, G.- VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 27.

3 Vö. MICHONNEAU, G.- VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 26.

4 Vö. RÉZBÁNYAY, J., *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Atheneum R.T. Budapest 1902, 5.

5 Vö. KUDORA, J., *Katholikus egyházi szónoklattan*, Hunyadi Mátyás Intézet Budapest 1891, 31.

6 Vö. BOROVICZÉNY, N., *A katolikus hitszónoklás tankönyve. Különös tekintettel a gyakorlatra*,

társul az önálló gondolkodás, a természetes előadás készsége, mert ezek teszik a szónoki egyéniséget,⁷ s a szónoknak rá kell találnia Isten szavában a saját hangjára is, mivel az igehirdetés, a prédikálás „legmélyebb, legbensőbb egyéniségünknek megnyilatkozása”.⁸ Ez a művészet végeredményben megkívánja minden erőnket, próbára teszi minden tehetségünket.⁹

A homilétának tudnia kell, mi zajlik hallgatói fejében és szívében, amiért az igehirdetés valóságos párviadal a szónok és a hallgatóság között. Egyszerre kell lennie az elvek és saját szempontjai közötti keskeny mezsgyén. Ha csak az elveket hangsúlyozza, akkor elveszítheti a gyakorlati étellel való kapcsolatát. Ha csak a gyakorlatra tekint, elveszítheti tárgyilagosságát.¹⁰ A szónoknak valósággal az igazsággal kell szuggerálnia,¹¹ s az a szónok, aki „érveivel tetszeni akar: szofista; ha csak mulattat: színész, de ha érveivel meggyőz és szent elhatározásra indít: akkor a szó legjobb értelmében egyházi szónok”.¹² Bizonyos értelemben igaz az is, hogy az egyház hitét mondja, de a saját hitvallását is bele kell abba lehelnie.¹³

A homilia, vagy ezzel egyenrangú kifejezés az egyházi szónoklat, mesterévé hosszú és állandó gyakorlás révén válhat valaki. Itt is érvényesek per analogiam a via purgativa, a via illuminativa és a via unitiva állomásai. Akár a hittartalom titkaiba jutást, akár annak átélését, illetve a megéltnek művészi módon való kifejezését tekintjük, a vérbeli szónoknak át kell mennie ezen a tisztítóúton.

Stephaneum R.T. Budapest 1911, 31.

7 Vö. SOMOGYI, A., *Praedica Verbum! A katolikus igehirdetés elmélete*, SZIT Budapest 1937, 15.

8 Vö. BOROVICZÉNY, N., *A katolikus hitszónoklás tankönyve különös tekintettel a gyakorlatra*, Stephaneum R.T. Budapest 1911, 38.

9 Vö. WOLKENBERG, A., *Bölcséleti szabatoság a szónoklásban*, in *Hittudományi Folyóirat* 21 (1910) 591.

10 Vö. MICHONNEAU, G.-VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 41.

11 Vö. BRANDENSTEIN, B., *Étika*, SZIT Budapest 1938, 259.

12 Vö. BOROVICZÉNY, N., *A katolikus hitszónoklás tankönyve különös tekintettel a gyakorlatra*, Stephaneum R.T. Budapest 1911, 164.

13 Vö. TÓTH, T., *Az intelligencia lelki gondozása* (Tóth Tihamér Összegyűjtött Munkái VIII), SZIT Budapest 1936, 138-139. Hogy mennyiben lehet szubjektív a katolikusok számára a vallási élet, arról bővebben lásd: HORVÁTH, S., *Intuáció és átélés*, in HORVÁTH, S., *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál*, SZIT Budapest 1944, 115-184.

Ma a homiletika szakemberei a keresetlen, egyszerű beszédet és stílust ajánlják, mindez azonban nem ellentétes azzal a sajátossággal, hogy a homília művészi alakja is az Ige aktualizálásának. Mintegy jelenvalóvá teszi Isten Szavát, mely átható, szívet, vesét vizsgáló, olyan, mint a kétélű kard. Sőt, Wolkenberg Alajos azt is állította róla - és úgy gondoljuk időt állóan -, hogy a szónoki beszéd „a többi művészi alakoknak is felette áll. A beszéd művészi alakjai ezek: a tanító beszéd, különféle alakjaival: levél, értekezés, történetírás, leírás, a kötött beszéd vagy költemény; végül a szónoki beszéd, az oratio. ... Ezért a szónoki beszéd lendülete áthatóbb, mint a költeményé, mert ott van a beszéd minden részében, megtetszik a szónok hangján, arcán, stílusán, képein, mondatain, kérdésein”.¹⁴

F. Varillon szerint kétféle igehirdető van: „Lacordaire és az arsi plébános. Egy ragyogóan képzett humanista és egy kis paraszt. Mindketten szenvedélyesen keresték Isten dicsőségét. Mindketten nagy ember-tömegeket vonzottak és térítettek meg. Csak az első volt igazán szónok. Az életszentség még nem elég az ékesszóláshoz. Vianney szent János szenvedett attól, hogy nem volt olyan nagy tehetségű szónok, mint Lacordaire, pedig imádságában Vianney szent János alázatosságáért könyörgött. A híres dominikánus nem rejtette el ékesszólásának kincseit kolostorában; a kis falusi plébános viszont szünet nélkül, hősies küzdelmet folytatott, hogy szegényes tudását kiegészítse, a fellépésben való félénkségét és ügyetlenségét leküzdje, - röviden: hogy jól beszéljen. ... Az igazi ékesszólás fittyet hány az ékesszólásnak. De csak egyetlen értelemben. ... A szentek tudják, hogy Isten - szolgálóinak munkája, fáradozása és minden emberi eszköznek igénybevétele nélkül - nem érleli meg a megtérés gyümölcseit. Az Istennel egyesült ember tudja, mit kell tennie azért, hogy Isten szava hatásossá váljék”.¹⁵ És akkor Bergson szavával, a szenteknek már nincs más kötelességük, mint hogy legyenek, a pusztá jelenlétük is figyelmeztetés.

3. Az egyházi beszéd tárgya

A homilétának tudnia kell aztán azt, hogy miben illetékes, tehát milyen témában kell megszólalnia, milyen üzenetnek van birtokában, amit át kell adnia. Ezért röviden szólunk az egyházi beszéd tárgyáról, illetve arról, ami nem képezi az egyházi beszéd tárgyát.

14 Vö. WOLKENBERG, A., *Bölcséleti szabotosság a szónoklásban*, in *Hittudományi Folyóirat* 21 (1910) 590-591.

15 Vö. MICHONNEAU, G.- VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 117.

Ebben a fejezetben röviden három neves homiletika tudós tematikáját ismertetjük. A) Somogyi Antal szerint az egyházi beszéd tárgyai a következők: Isten, Krisztus, Krisztus egyháza, a kegyelem, szentségek, imádság, a keresztény erkölcs.¹⁶ B) Boroviczény Nándor az alábbiakat említi: 1) Isten: a) Isten eszméje, b) A Teremtő és a teremtmény viszonya, c) Isten tökéletességei, d) Isten személy és szentháromságos volta. 2. Krisztus a Megváltó: a) Jézus életének bemutatása b) Jézus tökéletességeinek bemutatása, 3) Mária: Isten anyja és a mi anyánk, 4) Egyház: a) alapítása, b) jegyei, c) szervezete, d) kötelesség az a tanító és kormányzó egyház szavának engedelmeskedni, e) Az egyház és a korszellemelek harca, f) Az egyház s az ember és a társadalom boldogsága. 5) A természetfeletti élet: a) szerzője a Szentlélek, b) ima, c) szentségek, d) Oltáriszentség, e) bűnbocsánat különösen, f) az erények, mint a szent életvezetés eszközei és 6) az örök élet: halál, mennyország, ítélet, pokol.¹⁷ C) Mihályfi Ákos szerint az egész kinyilatkoztatást kell rendszerezetten előadni. A prédikáció örömhír, s a nép a prédikációtól vigaszt vár. Ezért – mondja – elhibázott dolog mindig csak bűnökről, a bűnök büntetéséről ... mennydörögni. Beszéljünk ezekről is, de beszéljünk még többet az erény szépségéről, az Isten szeretetéről, Krisztus irgalmáról, a Szentlélek ajándékairól, az egyház isteni szervezetről és hivatásáról; a katolikus hitélet boldogító hatásáról; töltsük el üdvös félelemmel a híveket, de még inkább bizalommal és szeretettel Isten iránt. ... A szentbeszéd főtárgya: ... Jézus Krisztus: élete, tanítása, halála és feltámadása. Ő a középpontja az emberi történelemnek, a liturgiának, a keresztény életnek. Meg kell tanítani a híveket arra, hogy hogyan vegyenek részt gyümölcsözően a liturgián, óvakodva a túlzásoktól. Ilyen túlzás az ha Eucharisziát úgy állítjuk be, mint a vallási élet egyedüli forrását és értelmét. Helytelen pl. a szentségtörő áldozás súlyosságát is eltúlozni (itt a túlzás, ha azt mondjuk, hogy az egyenértékű Júdás árulásával). Élesíteni kell Jézus szívének tiszteletét, ki kell emelni Krisztus királyságát. Mária, az egyház témák jönnek, s az egyházzal kapcsolatban említeni kell a péteri tisztséget, az egyház parancsait, az egyház üdvözítő közösség voltát. Gyakran kell beszélni a szentségekről, az imádságról, a szentelményekről, a keresztény családkról, a keresztény életről.¹⁸

16 Vö. SOMOGYI, A., *Praedica Verbum!*, SZIT Budapest 1937, 21-30.

17 Vö. BOROVICZÉNY, N., *A katolikus hitészónoklás tankönyve. Különös tekintettel a gyakorlatra*, Stephaneum Nyomda R.T. Budapest 1911, 138-148.

18 Vö. MIHÁLYFI, Á., *Az igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*, SZIT

A fentiekből kiviláglik, hogy az Egyház igehirdetése nem volt rögtönzött a múltban, hanem kiterjedt az egész kinyilatkoztatásra. Ma ismét komolyabban kéne ezt a tervezettséget venni, mivel a mindennapi tapasztalat szerint igehirdetésünk ma nem igazán tervezett és nem fedi le arányosan az egész kinyilatkoztatást. A Szentszék is kívánatosnak nyilvánította az ún. homiletikai direktórium készítését, melynek témáit főleg a Biblia alapján a KEK és Kompendiumának négyes kerete adná és jelentené az egyházi év perikópáinak figyelembevételével.

3.1. Ami az egyházi beszédnek nem tárgya

Mihályfi Ákos azt írja, hogy ha „a szentbeszéd célja a természetfeletti keresztény élet ápolása, abból világosan következik, hogy ami nem alkalmas a természetfeletti keresztény élet ápolására, az nem lehet tárgya a szentbeszédnek. Sohase válasszunk tehát olyan tárgyat, amely a) nem Isten ígéje (kinyilatkoztatása); b) amely közvetlenül vagy közvetve nem hat a természetfeletti élet fejlesztésére”.¹⁹ Ezért nem tárgyai az igehirdetésnek a tisztán bölcséleti igazságok, sem a politikai, kultúrtörténeti, nemzetiségi vagy gazdasági kérdések. Ugyancsak nem való a szószékre az a megoldás sem, hogy keresztény igazságokat tisztán politikai, művészeti, közgazdasági vagy művelődéstörténeti szempontból elemezzünk. Ugyanakkor a világi tudományok eredményeit felhozhatjuk a kinyilatkoztatott igazságok megvilágításánál.

Somogyi Antal és Boroviczény Nándor nyomán felsoroljuk ezeket a tárgyidegen témákat: 1) A politika, még burkolt célzás alakjában sem. Viszont szükség esetén szószékre viendőknek tekinti azokat a politikai kérdéseket, melyek erkölcsi vonatkozásúak (ezek főleg a választásokra, az iskolakérdésre, a házasságra és az egyház jogaira vonatkozó általános elvek kifejtését jelentik, név és párt megnevezése nélkül). Ajánlott inkább egyéb fórumokat találni a politikai nézeteink kifejtéséhez, tudatosítva azt, hogy a mai politikai küzdelem nem annyira politikai jellegű, mint a keresztény és a keresztényellenes világnézetek harca, tehát eszmék küzdelme. 2) Háborúról békében semmit, és háború idején is csak annyit mondjon a szónok, ami kell és elég a lélek felemelésére. 3) A hivatalos felsőbbbségeket ne támadja az igehirdető (igaz, ne is vegye védelmébe). 4) Tilos az igehirdetésbe belevinni a személyes ügyeket: egyéni sérelmek, méltatlankodások, stb. 5) Nem kívánatosak a hit dolgában sem a vélemények, a bizonytalan tanítások, elméletek firtatása;

Budapest 1927, 65-83.

19 Vö. MIHÁLYFI, Á., *Az Igehirdetés*, SZIT Budapest 1927, 64.

ide tartoznak a még jóvá nem hagyott látomásokról, jelenésekről való hallgatás is. 6) Ne mondjon a szónok olyat, ami meghaladja hallgatósága értelmi színvonalát. 7) Erkölcsi jellegű dolgokban kerülnie kell az olyan kifejezéseket, melyek a hallgatókat megbotránkoztatnák, vagy feleslegesen felcsigáznák képzeletüket. 8) Tréfa és adoma nem való a szószékre. 9) Ne feszegessen olyan témákat, amelyek nem szolgálnak a hitbéli épülésre. 10) Nem valók a szószékre a profán dolgok sem, még akkor sem, ha önmagukban értékesek. Ide tartoznak a világi hírek, politika, természettudomány, bölcsélet, élcek, gúny, személyeskedés, öndicséret.²⁰ Tóth Tihamér hozzáteszi ehhez, hogy nem való a szószékre az újdonsághajhászás sem, az eredetieskedés, a jól informáltság látszatának keltése.²¹

Az egyházi beszédnek tehát egészen sajátos arculata van, s ez már a tárgyából is következik. Ez a tárgy ugyanakkor hat a beszéd formájára is. A homilétának tehát jól kell tudnia, miben illetékes, tehát ismernie kell beszéde tárgyát, illetve az attól idegen témákat. Ha olyan témáról beszél, amiben nem illetékes beszélni, egyrészt tudatlanságát árulhatja el, vagy veszélyezteti az evangélium helyes értését, s elidegenítheti a híveket a vallásuk gyakorlásától.

4. A homiléta segédeszközei, kellékei

Minden, a retorikában ismert eszköz bevethető a homilia készítésekor, így: „a gondolatok szóbeli megfogalmazása, a gondolataink elfogadtatására irányuló szándék, a nyelv nem-verbális kifejezésének eszközei, a szándék nyelvi eszközökkel való kifejezése, a nyelvi kifejezés nem-irodalmi eszközeinek alkalmazása, az irodalmi eszközök használata; azaz a következtetés, érvelés, igazolás, gesztikulálás, érzelmi ráhatás, szónoki fordulatok, stílus, metafora, irónia, analógia, példázat, stb”.²² Ugyanezt kívánja kifejezni a „docere, delectare, flectere, ut veritas pateat, placeat, moveat” mondat is. Ugyancsak ez az értelme az aut docendo, aut conciliando, aut permovendo cicerói kifejezéseknek: tanítva ugyanis világosan el kell mondani a tárgyat, szimpatikussá kell tenni azt és fel kell lelkesíteni iránta. Hogy ez valóban hatásos legyen,

20 Vö. SOMOGYI, A., *Praedica Verbum!*, SZIT Budapest 1937, 16-18. és Boroviczeny, N., *A katolikus hitészónoklás tankönyve. Különös tekintettel a gyakorlatra*, Stephaneum R.T. Budapest 1911, 131-134.

21 Vö. TÓTH, T., *Az intelligencia lelki gondozása* (Tóth Tihamér Összegyűjtött Munkái VIII), SZIT Budapest 1936, 111.

22 Vö. SZABÓ, M., *Trivium*, Biber Kiadó Miskolc 2001, 229.

magának a szónoknak kell előbb az igazságot megpillantania, abban gyönyörűségét lelnie, hatása alá kerülnie. Meghatni, meggyőzni csak az tud igazán, aki maga is meghatódott, aki maga is az igazság hatása alá került és annak hatása alatt áll.

Az alábbiakban röviden szólunk főleg Tihanyi Tibor és Tóth Tihamér²³ nyomán a *pectus homileticum*ról, a szónoki eredetiségről, az étikon *homileticum*ról, a *pathos*-(*unctio*)-ról és a *decorum homileticum*ról, melyek a szónoki lelkület legfontosabb jellemvonásai.

Az ún. *pectus homileticum* a „hítségnek személyes és egyéni lelkiállapotáról, bizonyos lelki állásfoglalásáról, ... állapotszerű ... elvi jelentőségű ítélet”.²⁴ Az igehirdető azonban nem a maga nevében beszél, nem a saját gondolatait és eszméit hirdeti, hanem Krisztus igazságát. Ennek az igazságnak ugyanakkor nem pusztán „kikiáltó eszköze”, ... hanem élő és ép ember, aki érez és gondolkodik, aki, mint ilyen, a maga személyiségét megtartva, Krisztus küldöttjének a karakterébe öltözött, a Szentlélek élő szerveként jön az isteni munka emberi végrehajtására, hogy a teremtő ígét belesugározza a lelkekbe. Krisztus személyét ábrázolja, tehát a megfelelő öntevékeny eljárások: ima, elmélkedés, tanulás által meg kell születnie az ő saját lelkében is az Igének, hogy azután elindulhasson belőle lélekhódító útjára. Gondolkodásmóddá, szellemmé, lelkületté, vérré kell válnia benne az evangéliumi tanításnak, hogy általa elsősorban önmaga is krisztusi jellemmé, evangéliumi karakterré, Krisztus-szabású személyiséggé változzék. Mint ilyen, azután a hívő közösség élő és nyilvános lelkiismerete is egyúttal. ... A küldött képviselő küldőjével minden szempontból elvközösséget kell, hogy vállaljon. ... Tanúskodni azonban lehetetlen egyéni meggyőződés nélkül. ... A *pectus homileticum* lényegét ebben jelölhetjük meg. A krisztusi hitrendszer igazságainak nemcsak értelmi szemlélése, világos és apró részleteiben is megkülönböztetett látása, hanem egyúttal annak az akarat által való megragadása, átölelése. ... a *pectus homileticum* a hirdetett krisztusi igazságoknak világos belső szemlélete, elvszerű belső átérzése és átélése”.²⁵ A homilétára is igaz az, ami a nevelőre, hogy ti. erősebben nevel azzal, aki és nem inkább azzal, amit mond és tesz,²⁶

23 Vö. TÓTH, T., *Az intelligencia lelki gondozása* (Tóth Tihamér Összegyűjtött Munkái VIII), SZIT Budapest 1936, 137-152.

24 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 147.

25 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 149-150.

26 Vö. CENCINI, A., *A Fiú lelkülete. A szerzetesképzés menete* (Vita Consecrata 1), L'Harmattan Kiadó Budapest 2010, 83.

mert ebben van az a bizonyos Marczell Mihály által hangsúlyozott sugalmazó erő.²⁷ A *pectus homileticum* tehát a szónoki szívet akarja jelölni, ami a legnagyobb rokonságban a bibliai szív fogalmával.

A *szónoki eredetiség* (*Character seu personalitas oratoria*) vagy egyéniség függ a beszélő karakterétől, felkészültségétől, ami az inspiráltságban mutatkozik meg. Hogyan fog meg egy-egy témát, érzékeny-e a problémákra, alkotó módon tudja-e ismereteit rendezni és közvetíteni. Az eredetiség tehát „a hitszónok emberi személyiségének, illetve karakterének jelentkezése, kiverődése a szentbeszéd belsején és külsején. ... Ez megnyilvánulhat tartalmi elrendezés, beszédszerkesztés, nyelvezet, témamegfogás, előadás- és szentbeszéd-hangulat kérdéseiben, de nem szabad érintenie és módosítania a hitletétemény mondanivalóját és összefüggéseit. ... Ezért a hitszónokban föltétlenül kell lennie valaminek az íróból, költőből, szaktudósból, előadóművészből, pedagógusból és apostolból”.²⁸ Ugyanakkor ez az egyéniség sohasem nyomulhat annyira előre, hogy elhomályosítsa az isteni ige főszerepét. Ezért az egyéniség is az igehirdetés szolgálatában áll.

Az ún. *étikon homileticum* meghatározásában nem értenek egyet a szakemberek. Ez az arisztotelészi éthosz, a szónok jósága, főleg a szónok lelkéből sugárzó önzetlen és jóakaró szeretetet jelenti. Szent Ágoston a tanításnak pontosan megfelelő életet érti rajta. Pázmány is osztja Ágoston véleményét. Gatterer a szónok lényéből áradó minden olyan adottságra vonatkoztatja, amely a hallgatók szeretetét, bizalmát és tiszteletét váltja ki. Mihályfi pedig a különbséget tesz a tisztas és feddhetetlen papi élet valamint az étikon között, mivel ez utóbbi a „hitszónok szívének megnyilatkozása a szentbeszéd folyamán, illetve annak rásugárzása egész mondanivalójára. Belsőleges meleg hang, mely által a szeretet, az egyéni buzgóság és a lelkipásztori törődés nyilatkozik meg”.²⁹ Tóth Tihamér szerint az étikon az igehirdető személyes jó tulajdonságainak összessége, melybe beleszővődik úgy az életszentség, mint az alázatos és imádságos lelkület, mint az önzetlenség, udvariasság és lelkipásztori okosság, előrelátás. Tihanyi végül úgy határozza meg, hogy az étikon a homiletikában jelenti a hitszónok értelmileg és akaratilag evangéliumi szellemmel átitatott, alterkrisztusi belső emberségét, mely szentbeszélés közben önkéntelenül megnyilvánul és termé-

27 Vö. MARCZELL, M., *A nevelés alapvonalai* (Bontakozó élet 6.), Élet Budapest 1934, 177.

28 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 173-179.

29 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 193-194.

szetszerűleg kiváltja a hallgatók tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását”.³⁰

Az ún. *pathos homileticum*: Ezt a szónoki eszközt, vagy alapmagatartást többen számúzni akarják a katolikus homiletika területéről, mondván, hogy természetesen és őszintén kell beszélni, s ez elég. Mintegy a pózolással, pedig van ennek a megragadottságnak helye a katolikus homiletikában, mivel igen emelkedett dologról kell beszélnie, s ez, ha szívügyévé válik a szónoknak, akkor az átjárja a szónok lényét, s átragyog a beszédére is. És ez vagy nemes felsőbbbségben, méltóságban, kimérségben mutatkozik meg, vagy sajátos izzásban jelentkezik. A katolikus pathosz „a krisztusi pathosz, az evangélium pathosza, melynek forrása és gyökere a Krisztus szellemével átítatott, őszinte és természetesen áradó egyéni emberség. Ez a pathosz mindvégig igaz, mindig kellően mérsékelt, sohasem túlzó és émelyt okozó, a hallgatóra nézve sohasem megterhelő vagy ízléstelen. ... őszintén lobogó, bátran égő és gyújtó tűz, máskor pedig az élet csendesesen izzó melege a szentbeszédben, ez az örök katolikus pathosz”.³¹

Az ún. *decorum homileticum*: ez a szónoki illendőség, ami „bizonyos finom megérezés, inkább ösztön, mint tudás, inkább művészet, mint tudomány, mely a körülményekhez és adottságokhoz képest mindig a legmegfelelőbb magatartási módot ölti a szónokra, személyi és tárgyi vonatkozásban egyaránt”.³² Ez három területen érvényesül, nevezetesen a hitszónok személyi adottságai, a hallgatók adottságai és a beszéd vonatkozásában. A szónok személyére vonatkozóan ez az alábbi jelenti: a szónok rátekint külső és belső adottságaira, s azokat igehirdetői feladatához méri, és a körülményeknek megfelelően módosítja. Mindez az alábbiakban mutatkozik meg: „korához illő magatartás szóban és egyébként; rangjának megfelelő, de mindenkor szerény viselkedés; szellemi tanulmányi és előadói képességeinek megfelelő témaválasztás, kidolgozás- és előadásmód; személyének ismert vagy kevésbé ismert mivoltához mért hangnem; vérmérsékleti és alkattípusának káros befolyását kellőleg orvosló, előnyeit mértékkel érvényesítő, nemes szellemi és érzelmi önfegyelem; papságából krisztusi küldetéséből fakadó, általános illetékességének tudata és finom éreztetése hangban, nyelvezetben és magatartásilag. ... formaérzék, választékosság, finomság, szerénység, belső és külső neveltség; alázatosság, tapintat, okos-

30 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 196.

31 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 228-229.

32 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 268.

ság, az egyéniség és a krisztusilag átfinomult belső, magasabb rendű emberség nemes és stílusos kisugárzása”.³³ A hallgatóság vonatkozásában: Az igehirdető „bizonyos érzéssel észreveszi a hallgatók lelki adottságait, igényeit, színvonalát, vonatkozásait, s szónoki magatartását ... bölcs mérséklettel, vigyázattal és önfegyelemmel ezekhez alkalmazza. Ez kifelé, a hallgatóság számára a következő megállapíthatóságokban nyilvánul: érezhető tisztelet a hallgatóság lelki mivolta iránt; kegyeletes megbecsülés, finom tapintat, bölcs előrelátás, nagyvonalú kezelési mód, elvi magasságokban folyó gondolatbonyolítás, jótakaró és kíméletes szeretet, okos körültekintés, emberies megértés, a mutatózó lelki tényezőkhöz igazodó tárgyválasztás, témamegoldás és előadási mód; lovagiasság, békülékenység és nemes magatartás az ellenfelekkel szemben, lélekformáló készség, a hasznos érzések és érzelmek gondos ápolása a hallgatók lelkében, stb. Negatív szemléletben pedig abban észlelhető, hogy a hitszónok mentes minden lekezelő, durva, hebehurgya, tenyeres-talpas, vakon nekirohanó, hajszállhasogató, kellemtelkenkedő, kipellengérező, lapos, közönséges, alacsony szolgálalkú, ádázkodó, alattomos, kíméletlen és ezekhez hasonló magatartásoktól. Mindezeknek ... a gyökere a tisztelet, kegyelet és megbecsülés az iránt a hallgatóságban lakó, halhatatlan lélek iránt, mely a maga kereszténységében Krisztus Urunk tulajdona és az Anyaszentegyház egyik legnagyobb kincse”.³⁴ Az igehirdetés anyagával szemben a decorum homileticum jelenti a téma szabatos megválasztását és kidolgozását, illetve hatásos elmondását. Mindezek után úgy határozhatjuk meg a decorum homileticumot, mint ami az igehirdető „finom, készséges és bölcs alkalmazkodása önmagához, hallgatóihoz, témájához s az idői- és helyi körülményekhez, a hallgatóság rokonszenvének és elismerésének kiérdemlése céljából”.³⁵

Az igehirdető tiszt gyümölcöző betöltéséhez nélkülözhetetlenek bizonyos erkölcsi tulajdonságok is, melyeket részben tárgyaltunk már fentebb, mivel azok részét képezik a pathosznak, étikonnak, dekórumnak, eredetiségnek és pectus-nak. Így a jámbor papi élet, alázatos nagy tisztelet az igazság iránt, lelkiismeretes felkészülés, a szeretet, az ima, önuralom, nagy Isten- és emberszeretet. Az igehirdetőnek újra és újra

33 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 273-274.

34 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 279-280.

35 Vö. TIHANYI, T., *Homiletikai tanulmányok*, SZIT Budapest 1947, 283.

tudatosítania kell, hogy a Szentlélek eszköze.³⁶ Nyilván, az ember- és életismeret sem maradhat el.³⁷ Boroviczény szerint kell a szent lelkese-
dés is, ami sok hiányt pótol, de ennek hiányát a szónoki tudomány és fogások ismerete és készsége sem pótolhatja.³⁸ A homilétának úgy kell beszélnie, hogy azt érezzék beszédéből a hallgatók, hogy az „öröme, lelki szükséglete, benső kényszere”.³⁹

Alapos általános műveltséggel, komoly teológiai-, biblikus felkészültségűnek kell lennie, de nem kell alkotó teológusnak, vagy tudósnek lennie, inkább mint a jó pedagógusnak, aki megérteti és asszimiláltatja azokat az igazságokat neveltjével, a szónok is ezt teszi hallgatóival.

Az igehirdetői hatékonysághoz tartozik a szónok bátorsága, önzetlensége, türelme, hiteles lelki élete.⁴⁰ Ugyanis azt is vállalnia kell, hogy olyat mondjon, ami ellenszenvet vált ki. Ezt többnyire a bűnnel való elszánt szembefordulás váltja ki. A homilétának őszintén kell az igazságot hirdetnie, tehát magának nem remélnie semmit, nem félve a hallgatóktól. Ez a kijelentés érvényes érzelmi és anyagi vonatkozásban egyaránt. Hogy a híveink tökéletlenek és alig-alig indulnak el a tökéletesség magaslatai felé, ezt türelemmel kell fogadnunk, mivel a tökéletlenség láttán csak a tökéletlenség veszíti el a türelmét. A türelmetlenség „minden magunknak engedélyezett szabadosság szülőanyja – akár pedagógiai, akár teológiai, akár lelki és aszkétikus értelemben”.⁴¹ A homiléta akkor beszél még hitelesen, ha a kitűzött tárgyra vonatkozóan saját hitbeli tapasztalata is belevegyül mondandójába.⁴² Ez azt jelenti, hogy megérti az út rögös voltát, mint aki tudja, milyen küzdelmes

36 Vö. SCHLEINIGER, M., *Egyházi szónoklattan*, Krausz Armin Nyomdájában Veszprém 1872, 180 skk. És SOMOGYI, A., *Praedica Verbum! A katolikus igehirdetés elmélete*, SZIT Budapest 1937, 11-12.

37 Vö. TÓTH, T., *Az intelligencia lelki gondozása* (Tóth Tihamér Összegyűjtött Munkái VIII), SZIT Budapest 1936, 116.

38 Vö. BOROVICZÉNY, N., *A katolikus hitszónoklás tankönyve különös tekintettel a gyakorlatra*, Stephaneum R.T. Budapest 1911, 9.

39 Vö. TÓTH, T., *Az intelligencia lelki gondozása* (Tóth Tihamér Összegyűjtött Munkái VIII), SZIT Budapest 1936, 109.

40 Vö. MICHONNEAU, G.-VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 118-124.

41 Vö. MICHONNEAU, G.-VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 122.

42 Ebből lesz valódi tekintélye a hallgatóság előtt. A kiküzdött és megszenvedett hit adja ennek biztosítékát.

lehet a bűntől megszabadulni. Ez pedig rávilágít az ima fontosságára. A beszédet nemcsak elő kell készíteni, hanem át is kell imádkozni. A jól előkészített beszéd az istenről szerzett ismeretből, míg az átímadkozott beszéd az istentől nyert ismeretből forrászik. E kettőnek együtt kell tehát járnia a beszédre való készüllet során. Csak akit meghatott beszéde tárgya, az az ember tud másokat is meghatni.⁴³

5. Befejezés

A liturgia és benne az igehirdetés az Egyház életjelenségeinek egyik legfontosabbja, melynek szabályozása és végzése maga kormányzati tett is, hiszen törvényhozás és a hozott törvények végrehajtása is. Benne megcsodálhatjuk tehát a tanítás, a megszentelés és a kormányzás egységét. Az Ige és a szent misztériumok látást, inspirációt adnak a mindennapokhoz, a diakóniai szolgálat ellátásához. S a diakónia terepén tapasztaltak pedig küldenek az Ige és a liturgia közelébe, hívnak az ünnepre.

Az Egyház mint a kultúra minden egyéb adottságát, úgy a retorikát is beállította a századok során küldetése szolgálatának hathatós eszközei közé, saját felfogásának megfelelően alakítva azt (*ars rhetorica est ancilla homileticae*). Ennek az elmélete (*ars praedicandi, ars concionandi, ars sermocinandi*) már a középkorban elkészült.⁴⁴

A homiliának, helyesebben a homilétának birtokba kell vennie a klasszikus retorika örökségét és a mai kommunikáció-tudomány eredményeit is. Ezt a vonást mintha nem kezelné kellő súllyal a mai szakirodalom, sőt, meghaladottnak véli,⁴⁵ amivel mi - fentebb eléggé bizonyított módon - nem tudunk egyetérteni. Ennek az örökségnek a fel nem használása sokban gyengíti igehirdetésünk hatékonyságát.⁴⁶

Az igehirdető nem legyőzni, hanem meggyőzni akarja hallgatóit a katolikus hitről, ami azt jelenti, hogy tiszteletben tartja hallgatói lelkiismeretét, érzületét, tehát tapintattal jár el. Úgy kell Szalézi Szent Ferenc szavaival életre keltenie az Igét, mint ahogy a szentek keltik élet-

43 Vö. MICHONNEAU, G.- VARILLON, F., *A nagy lehetőség. Gyakorlati gondolatok az igehirdetésről* (Krisztus papja- tegnap, ma, holnap II), OMC Bécs 1969, 125-128.

44 Vö. RÓNAY, Gy., *Ars praedicandi*, in *Teológia* 2 (1968) 26-36.

45 Vö. DELLA TORRE, L., *Omelia*, in SARTORE, D.- TRIACCA A. M. -CIBIEN, C. (a cura di), *Liturgia* (Dizionario San Paolo), Edizioni Paoline Cinisello Balsamo (Mi) 2001, 1333.

46 Nagyon jó kézikönyvek állnak hazánkban is rendelkezésre, pl. ADAMIK, T.- A. JÁSZÓ, A.-ACZÉL, P., *Retorika*, Osiris Budapest 2005, illetve WACHA, I., *A korszerű retorika alapjai I-II*, Szemimpex Kiadó Budapest é.n.

re az evangéliumot. Az írott evangélium és a szentek között ugyanis nagyjából az a különbség, mint ami a kotta és az azt élőszóval előadott zene között van.

A homilétának és leitourgosznak sokat kell időznie a várakozás (Kármel), a Színeváltozás (Tábor) és a Koponyák (Kálvária) hegyén, hogy szavával és a liturgiát vezetni tudásával képes legyen megjeleníteni Isten Szavát és a hit nagy misztériumait, és ezzel, mint valami közvetítőnek, segédkezni a Fő és a tagok vágyott egységének, az unio mystica-nak létrejöttében.

Egyszerre két világ polgárának kell lennie: olvasnia kell az idők jeleiben, a mai világ problémáiban, értenie kell a mai ember gondolkodásmódját, érzésvilágát, miként Isten üzenetének és titkainak ismeretében is járatosnak kell lennie. Csak így lesz képes, mint Mózes, hétről –hétre az Úr szavaiért- felmenni a Hegyre, odamerészkedni az Égő csipkebork közelébe. Ezért e kettős feladat a legnagyobb és legkiterjedtebb felkészültséget feltételezi, s teszi a leitourgoszt és homilétát a legnagyobb művésszé.

A pásztor tehát kettő, illetve három fórumon mutathatja meg leginkább választottságát és rátermettségét: a szószéken, a gyóntatószékben és kormányzati döntései fórumán. Ami a szószéken csillogóan, az a gyóntatószékben rejtetten, míg a harmadik a döntések megalapozottságában jelenik meg, vagyis a rábízott személyek hitükben növekednek reményükben erősödnek, szeretetükben tökéletesednek; s az intézmények is fejlődnek.

A ma és a holnap klerikusainak felkészítésében ezért egyik legfontosabb szempont a leitourgosz és homiléta szerepre való felkészítés.⁴⁷ És akkor a liturgiában, s benne a homiliában éltető erőként, összépséggként, ősigazságként, ősjóságként, ősszentségként, ősszeretetként lesz jelen az Isten, megvilágosítva az értelmet, megerősítve az akaratot és gazdaggá téve a szíveket, ünneppé téve az életet.

47 Vö. 256. k. 1§.

Mosolygó Péter

Az epiklézis első lelőhelyei

Az epiklézis, a Szentlélek lehívása az áldozati adományokra manapság magától értetődő részét képezi az Eucharisztia ünneplésének. Keleten a korai időktől megtalálható, míg a latin rítusba csak a II. Vatikáni Zsinatot követő liturgikus reform során illesztették be. Ez a gesztus a közeledés jele volt, melyet szinte évezredes szembenállás előzött meg. Az elmúlt évtizedekben fontos törekvés volt Kelet és Nyugat közös látásmódjának eléréséhez annak tisztázása, milyen szerepet tölt be a lélek hívás a konsekráció szempontjából. Ehhez világosan kell látnunk, hogy amit a szembenálló felek utóbb kőbe vésett felfogásként vallottak, az egy hosszabb érlelődési, letisztulási folyamat eredménye. Ennek egy markáns és sokatmondó epizódjára vetünk rövid pillantást az alábbiakban.

Az epiklézis kialakulását kutatva az eucharisztikus imádság, az anafora kibontakozásának folyamatát kell szem előtt tartanunk. Ennek a fejlődésnek egy állomásaként jelenik meg ugyanis az epiklézis. Az eucharisztikus ima formálódását tekintve a III. század során érkezünk egy olyan elágazáshoz, mely figyelemre méltó tárgyunk szempontjából: korabeli források bizonyítják, hogy az anafora kora keresztény gyökérzetéből két törzs növekedett ki. Az egyik a *szír* eucharisztikus imádság, melyre néhány példát a *Tamás cselekedeteiben* találunk. G. ROUWHORST két tanulmányában vizsgálta meg ezeket.¹

A 158. fejezetben lévő imádság a kenyér és a kehely megáldását követi kérve a szentáldozás gyümölcsöző vételét. Ennek során részletesen kitér Jézus kínszenvedésének elemeire:

„Az epéért cserébe, melyet értünk ittál, vétessék el tőlünk a Sántán epéje. ... A köpésért cserébe, melyet értünk kaptál, kapjuk

1 ROUWHORST, G., *Bénédiction, action de grâces, supplication. Les oraisons de la table dans le Judaïsme et les célébrations eucharistiques des Chrétiens syriaques*, in *Questions liturgiques et paroissiales* 61 (1980), 211-240. — *La Célébration de l'eucharistie selon les Actes de Thomas*, in *Omnes Circumstantes. Contributions towards a history of the role of the people in the liturgy*, szerk. CASPERS, Ch. – SCHNEIDERS, M., Kampen 1990, 51-77.

meg jóságod harmatát, ... amiért pedig töviskoszorút vettél magadra miattunk, hadd kössünk fejünkre hervadhatatlan koszorút..."²

A 133. fejezetben található imádság csak a kenyér felett hangzik el (a kehelyről nem tesz említést):

„Élet kenyere, aki ezt eszi, romolhatatlan marad. ... Szólítunk téged, az anya³ neve, kimondhatatlan misztérium, és rejtett hatalmak fejedelme. Szólítunk téged a te neveddel Jézus. ... Jöjjön el az áldás hatalma, és szilárduljon meg benne a kenyér, hogy minden lélek, aki benne részesedik, megtisztuljon a bűnöktől.”⁴

A 49-50. fejezetben szereplő imádság a legfeltűnőbb. A kenyér felett elmondott kérés a Név hívása, melybe beékelődik egy megszólítás-sorozat:

„Jézus, aki arra méltattál minket, hogy szent tested és véred eucharistiájában (sic!) részesüljünk, íme, ide merünk járulni a Te eucharistiádhoz, s szólítani merjük szent neved – jöjj és legyél velünk egy közösségben!

[...]

Jöjj, tökéletes könyörület;

[...]

jöjj, titkos anya;

[...]

jöjj, s légy együtt velünk ezen az eucharistián, melyet nevedben végzünk, és a szeretetlakomán. amelyre hívásodra egybegyűltünk.”

A fentiekből kiviláglik, hogy a szír eucharisztikus imának a szerkezete eltér a korábban használt ún. háromstrófás asztali áldástól: hiányzik belőle az áldás, a hálaadás és a dicsőítés, melyek a strófás imádságok lényegéhez tartoznak.⁵ Csupán a harmadik strófa fejlő-

2 *Az apostolok csodálatos cselekedetei*, szerk. ADAMIK T. (Apokrif iratok), Budapest 1996, 194.

3 Uo. 227. – A sémi nyelvekben a Szentlélek nőnemű, és ennek következtében nem egy kora keresztény írás beszél a Szentlélekről mint Anyáról. Pl. *A héberek szerinti evangélium* – vö. *Jézus rejtett szavai* (Vízöntő könyvek), Budapest 1990, 104. – A Szentlélek anya-alakja továbbélt a szír teológiában. – vö. MARTIKAINEN, J., *Die Muttergestalt des Heiligen Geistes in der frühen syrischen Theologie*, in *Makarios-Symposium über den Heiligen Geist*, szerk. CLEVE, F. – RYÖKÁS, E., Abo 1989, 114-127. – vö. McVEY, K. E., *Ephrem The Syrian's Use of Female Metaphors to Describe the Deity*, in *Zeitschrift für Antikes Christentum* 5 (1997), 261-288.

4 *Az apostolok csodálatos cselekedetei*, 183.

5 Miklósházy azonban megjegyzi, hogy a dicsőítés és hálaadás hiánya a lejegyzett szö-

dött tovább benne, aminek következtében a szír eucharisztikus imádság egy határozottan kifejezett epiklézis – a legkorábbinak tartható eucharisztikus epikletikus imádság⁶ –, a Magasságbeli erejének leesése a kenyér adománya felett. (A kehely említésére kevés figyelmet fordítottak, amit megerősítenek a Tamás cselekedetei 26., 27., 29. és 121. fejezeteinek utalásai is, bár ez nem jelent egy szín alatti Eucharisziát!)⁷ Amennyiben tehát a Tamás cselekedetei az Eucharisztia III. századi szír ünnepét írja le, megállapítható, hogy ez az imádság nagyon különbözik a görög tradícióban használttól. Feltűnően csak egy epiklézist alkalmaz, a kenyértörés és kiosztás pedig az ünnep legfontosabb rítusának tűnik. A hangsúly a szentáldozáson van. Az Eucharisztia a vacsora képében jelenik meg, ahol az Úr vagy az Ő Lelke jelenlétéért könyörögnek.⁸

Vajon miért vett ilyen irányt a szír eucharisztikus imádság fejlődése? Mi állhat a Tamás cselekedetei tudósításának hátterében? Tudvalevő, hogy akkortájt az Egyház ebben a régióban még csak az alapítás stádiumában volt. Erre utal, hogy az Eucharisztia legtöbb leírása az iniciáció (az Egyházba való bevezetés)⁹ keretein belül található. Az apostol küldetése abban állt, hogy akikkel találkozott, azokat a Jézusba vetett hit felé vezesse, és megkeresztelje a nevében. Az iniciáció lényege: kommunió Jézus Egyházával, az Úrral való közösség, mely az Ő nevébe vetett hit és a Vacsorában való részvétel által jön létre, amely Vacsorában Ő az apostol imája által lesz jelen. A Tamás cselekedeteiben tehát nem szokványos szituációról, nem letelepedett keresztény közösségről van szó, hanem emberek meggyőzéséről, hogy váljanak Jézus közösségének tagjává. A felvétel egy imádsággal történt, melyben Jézus Lelkének eljövételéért imádkoztak és azokért, akik megakartak térni. A szír egyház missziós helyzete, mint körülmény, igenis befolyásolhatta a fejlődés irányát. Habár ez az imádságtípus is a zsidó

vegekben még nem jelenti azt, hogy ilyen imádságokat ne mondtak volna az Eucharisztia ünneplése során. – MIKLÓSHÁZY, A., *East-Syrian Eucharistic Pneumatology*, Roma 1968, 53.

6 TAFT, R., „From Logos to Spirit”: On the Early History of the Epiclesis, in HEINZ, A., – PENNINGS, H., *Gratias agamus: Studien zum eucharistischen Hochgebet für Balthasar Fischer*, Freiburg im Breisgau 1991, 491. – MIKLÓSHÁZY, 58.

7 MIKLÓSHÁZY, 52-53.

8 WEGMAN, H. A. J., *Genealogie des Eucharistiegebetes*, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 33 (1991), 202.

9 Vö. ún. beavató szentségek: Keresztség–Bérmálás–Eucharisztia.

hagyományokban gyökerezik (ti. a birkat ha-mazon harmadik strófájában), és a szír egyház sokat kapott a zsidókeresztény közösségtől, az eucharisztikus imádság e struktúrája nem hozott létre további ágakat: elszáradt és eltűnt.¹⁰

Ezzel szemben a másik törzs nagyon is termékenynek bizonyult: a görög eucharisztikus imádság, melynek legősibb formája – WEGMAN szerint – Hippolütosz¹¹ *Traditio Apostolicájában* lelhető fel. Reprezentatív értékét ugyan gyengíteni látszik, hogy feltételezhetőleg nem egy, a gyakorlatban használt liturgikus szöveget testesít meg, hanem minztát kíván nyújtani az Eucharisziát bemutató püspököknek, akik az imádságot még viszonylag szabadon – képességeikhez mérten – fogalmazták meg.¹² Jelentőségét ugyanakkor mégis megerősíti E. MAZZA elemzése, mely szerint a *Traditio Apostolica* eucharisztikus imádsága kifejezett vagy indirekt formában minden későbbi anaforára hatással volt.¹³ Keletkezését legtöbben az akkor még görög nyelvű¹⁴ Rómába a Kr. u. 215 körüli évekre teszik.¹⁵ Maga az eucharisztikus imádság a 4. fejezetben található, rövid, tömör, sematikus és könnyen áttekinthető. Szövege a következő:

(a) „Hálát adunk neked, Istenünk, szeretett fiad, Jézus Krisztus által, akit ezekben az utolsó időkben küldtél nekünk, mint szabadítót, megváltót és akaratom hírnökét, aki a te elválaszthatatlan Igéd,

(b) aki által mindent teremtettél, akiben kedved telt,

10 WEGMAN, 206.

11 A szerzőség kérdése a legújabb kutatások szerint erősen vitatható, sőt egyre szövevényesebb szálak rajzolódnak ki. – vö. BALDOVIN, J. F., *Hippolytus and the Apostolic Tradition: Recent Research and Commentary*, in *Theological Studies* 64 (2003), 522-529.

12 Uo. 538, 542. – vö. MCGANN, M. E., *Hymn and Anaphora in Early Christian Liturgy*, in *Ecclesia Orans* 17 (2000), 418-419.

13 MAZZA, E., *The Origins of the Eucharistic Prayer*, Collegeville 1995, 176.

14 A *Traditio Apostolica* eredetileg görögül íródott, de eredeti szövege elveszett, így azt a fordítások (kopt, arab, etióp) és az eredetiből készült átdolgozások alapján lehet csak rekonstruálni. Ez utóbbiak alapján dolgozott B. Botte, akinek a szövege ma általánosan elfogadott. (BOTTE, B., *Hippolyte de Rome, La tradition Apostolique d'après les anciennes versions* (Sources Chrésiennes 11), Paris 1968, 48-52. – vö. DOLHAI, *Az ókeresztény egyház liturgiája*, Budapest 2001, 44. – vö. ERDŐ P., *A 400 előtti egyházi jogszabályok bemutatása*, in *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*, szerk. VANYÓ (Ókeresztény írók 5), Budapest 1983, 38-39.

15 A keletkezés helye a szerzőséghez hasonlóan vitatott: Róma mellett Milánó vagy Észak-Afrika is szóba jöhet. – KLAUSER, Th., *A Short History of the Western Liturgy*, Oxford 1979², 21. – DISCROLL, *Uncovering the Dynamic Lex Orandi-Lex Credendi*, 328. (2. lábjegyzet)

(c) akit leküldtél az égből a szűz méhébe, és fogantaték, megtestesült és fiadként nyilatkozott meg, született a Szentlélektől és a Szűztől.

(d) Hogy teljesítse akarodat és szent népet szerezzen neked, kitarta karját a szenvedésben, hogy megszabadítsa a szenvedéstől azokat, akik benned bíznak.

(e) Mikor önként átadta magát a szenvedésre, hogy a halált elpusztítsa és az ördög láncait széttépje, eltíporja a poklot, megvilágosítsa az igazakat, megerősítse a végrendeletet és tanúsítsa a föltámadást,

(f¹) vette a kenyeret, hálát adott neked és ezt mondta: Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely értetek megtöretik.

(f²) Ugyanígy (vette) a kelyhet is mondván: Ez az én vérem, mely értetek kiontatik.

(g) Mikor ezt teszitek, tegyétek az én emlékezetemre.

(h) Megemlékezhvén tehát haláláról és feltámadásáról,

(i) felajánljuk neked a kenyeret és a kelyhet,

(j) és hálát adunk, hogy méltónak találtál minket, hogy színed előtt álljunk és szolgáljunk neked.

(k) *Kérünk, küldd el Szentlelkedet a szent egyház felajánlott (adományára), adj egységet mindazoknak, akik részesülnek benne. Engedd, hogy elteljenek a Szentlélekkel és megerősödjének az igazság hitében,*

(l) hogy dicsérjünk és dicsőítsünk téged fiad, Jézus Krisztus által, aki által tiéd a tisztelet és a dicsőség, Atya és Fiú, a Szentlélekkel együtt most és mindörökkön örökké. Amen.¹⁶

Az imádság megőrizte felépítésében a korábbiakra jellemző strófás szerkezetet, de WEGMAN meglátása szerint három helyett már csak két strófa található benne, tekintettel a zsidókeresztény asztali áldásra: 1. hálaadás (a)-(d) – szakít az ószövetségi hagyománnyal, tehát nem emlékezik meg hosszan a teremtő és szabadító Isten nagy üdvtörténeti tetteiről, hanem Isten Fiának elküldéséért ad hálát, mivel a Krisztus-misztériumra helyeződik át a hangsúly;¹⁷ 2. kérés – tulajdonképpen epiklézis (k). A két strófára történő egyszerűsítés lehetséges magyarázata, hogy egyre inkább Jézus személyére, mint Isten emberré lett szeretetére összpontosítottak, valamint a Szentlélek lejövetelére, és csak mellékesen a megváltásért Istennek szánt hálaadásra.¹⁸ Ennek kö-

16 *Traditio Apostolica IV – Az ókeresztény kor egyházfegyelme* (ford. Erdő P.), 85-86. – Az idézett szöveg Dix beosztását követi, vö. DIX, G., *The shape of the liturgy*, London 1945 (uny. 1993)157-158.

17 DOLHAI, 47. – vö. WEGMAN, 199.

18 WEGMAN, 207.

vetkeztében az eucharisztikus imádság úgymond kifejezetten szentháromságos karaktert kapott: az Atya megragadta a kegyelmi kezdeményezést, hogy Fiának és a Léleknek elküldése által az elveszett embert megmentse.¹⁹

MAZZA hasonlóan kimutatja a birkat ha-mazon két strófáját, de más felosztásban. Szerinte három egységre bontható az imádság: 1. (a)-(g) hálaadás Krisztus megváltó művéért, beleértve az alapítás-elbeszélést is, 2. (h)-(j) újabb hálaadás a jelen szolgálatért, 3. (k)-(l) epiklézis a záró doxológiával.²⁰ Míg az első szakasz nyelvezetén és teológiáján egyes húsvéti homíliák hatása érződik,²¹ addig a másik két egység háttérben már a birkat ha-mazon strófái állnak.²² WEGMAN módosulást indokló magyarázatának, miszerint rövidült a korábbi hálaadás-sorozat, valamint a Krisztus-esemény került a figyelem középpontjába, úgy tűnik, ez utóbbi szerkezeti felosztás sem látszik ellentmondani.

Egy további változás is megfigyelhető az imádságban: itt már megtalálható az Eucharisztia alapításának elbeszélése is (e)-(f) egy hozzá csatlakozó anamnézis-formulával (g)-(j) együtt, méghozzá az imádság központi helyén.²³ A Didakhéval ellentétben (bor után a kenyér) az Eucharisztia elemei itt már a szinoptikus alapítás-elbeszélés rendje szerint (kenyér után a bor) vannak felsorolva. MAZZA saját felosztásából kiindulva, mely a két áldás-strófát az alapítás-elbeszélés utáni részben mutatja ki, úgy tekint az utolsó vacsorai szavakra, mint amelyek az imádság első felét képező Krisztológiai szakasz szerves részeként annak csúcspontjával szolgálnak.²⁴ Bár WEGMAN más felosztást követ, megállapításai helyesen mutatnak rá a változás tendenciájára. Ezek szerint a strófás imádság már nem önmagáért áll a Traditio Apostolica eucha-

19 Uo. 199.

20 MAZZA, 149-152.

21 Szardeszi Meliton és Pszeudo-Hippolitosz, uo. 107-129. — Bradshaw vitatja ezt a feltevélezést, Taft alapelvét idézve, miszerint csak megegyező szóhasználat igazolhatja egy liturgikus szöveg és egy szerző kapcsolatát. — BRADSHAW, *A Paschal Root to the Anaphora of the Apostolic Tradition? A Response to Enrico Mazza*, in *Studia Patristica* 35 (2001) 257-265. — vö. TAFI, *St. John Chrysostom and the Byzantine Anaphora That Bears His Name*, in *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. BRADSHAW, Collegeville 1997, 209.

22 Uo. 149-176.

23 Ez az egyetlen Nicea előtti eucharisztikus imádság, amely tartalmazza az alapítás-elbeszélést. Arról már megoszlanak a vélemények, hogy a III. vagy csak a IV. században illesztették be a kérdéses szakaszt. — vö. BALDOVIN, 538.

24 Uo. 134-135. — vö. DISROLL, *Uncovering the Dynamic Lex Orandi-Lex Credendi*, 350. — BALDOVIN, 539.

risztikus imádságának középpontjában, hanem hogy az alapítás-elbeszélést és az anamnézist gazdagítsa. Szembetűnik ugyanakkor, hogy az alapítási szavak – melyeket szabadon és nem szó szerint idéz a szöveg – az imádság strófás szerkezetét nem érintették: az elbeszélés a két strófa közé van beillesztve.²⁵

Mi állhat az alapítás-elbeszélés beiktatásának a háttérében? A *Traditio Apostolicá*ból kiolvasható, hogy a III. századi keresztény közösségben az Istenbe vetett hit az Ő Fiának megvallásában nyert kifejezést. Ugyanebben az időszakban az ortodox hitet az apostoli kérügma kánoni evangéliumokban való összefoglalása határozta meg, és a közösségek ehhez az apostoli hagyományhoz kötődtek. Arra törekedtek, hogy az apostoli hagyományt és a közösség Eucharisztiaját szilárdan rögzítsék, amit az apostolok hitében láttak megalapozva. Ezt a hitet pedig az alapítás-elbeszélés jelentette meg, ahogyan azt a szinoptikus evangéliumok ránk hagyományozták. Ez az elbeszélés adta vissza, amit az Úr az Utolsó Vacsorán tanítványaival tett és nekik mondott. Minden jel arra mutat, hogy a *Traditio Apostolica* eucharisztikus imádságába azért illesztették be az alapítás-elbeszélést, hogy a közösség Eucharisztiaja az Utolsó Vacsorában gyökerezzen.²⁶ Az alapítás szavai ráadásul olyan megfogalmazásban szerepelnek, ami emlékeztet az apostoli hitvallásra. Ez a hasonlóság mintegy aláhúzza azt a törekvést, hogy az Eucharisztia megünneplésének az apostolok hitén kell alapulnia.²⁷ Az alapítás-elbeszélés beillesztésének ténye és annak módja – tudniillik, hogy magát a strófás imát és a felépítését is megőrizték – arról tanúskodik, hogy az akkori keresztény nemzedék az imádságos hagyományt tovább örökítve tudott a kor és a teológiai fejlődés elvárásaihoz is igazodni.²⁸

A *Traditio Apostolica* rendelkezik továbbá még egy újszerű elemmel, aminek a megjelenése a Tamás cselekedeteiben talált példa után már nem is olyan meglepő: az eucharisztikus epiklézissel, melynek első igazi példáját nyújtja nekünk az imádság szövege (k).²⁹ A kérés címzettje

25 WEGMAN, 200.

26 Vö. POWER, 218. – vö. TALLEY, *Word and Sacrament in the Primitive Eucharist*, in *ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ – Studies in Honor of Robert Taft, SJ* (Analecta Liturgica 17), Roma 1993, 499.

27 WEGMAN, 207.

28 Uo. 200.

29 DOLHAL, *A liturgia teológiája*, Budapest 2002, 72. – vö. GAHBAUER, F. R. *Theodoros von Mopsuestia und Ps.-Dionysios Areiopagites: zwei Marksteine auf dem Weg zum Verständnis*

az Atya. Jóllehet az epiklézis a Szentlélek elküldését kéri, mindazonáltal nem lehet kizárni, hogy a Logoszra (2. Isteni Személy) vonatkozik. A lélekhívás kezdetleges voltára utal, hogy a kifejlett epiklézis három eleméből az elsőt (a Szentlélek hívása az adományokra) és a harmadikat (a Szentlélek hívása a szentáldozókra) tartalmazza, míg a másodikat (az adományok átváltoztatása) nem, mivel nem részletezi a Szentlélek működését az adományok felett, hiányzik a konszekráció kifejezett kérése. Ennélfogva általános az egyetértés abban, hogy – mivel az Eucharisziában résztvevők állnak a kérés középpontjában – jelen esetben inkább áldozási (kommuniós) epiklézissel állunk szemben.³⁰

Néhány kutató vitatja a *Traditio Apostolica* epiklézisének hiteles voltát. Érvelésüket arra alapozzák, hogy a jelen imádsággal rokonságba hozható V. századi *Testamentum Domini* nem tartalmaz epiklézist.³¹ B. BOTTE szerint azonban felfedezhető az epiklézis nyoma az imádságban. Azt állítja továbbá, hogy a mű szír fordítója félreértette a görög eredetit, ezért a szír szöveg alapján (ezen a nyelven maradt ránk) megkísérelte rekonstruálni azt.³² A *Testamentum Domini* epiklézise BOTTE nyomán a következő megfogalmazásban olvasható:

„Urunk, (Atyja a mi Urunk Jézus Krisztusnak), küldd a Szentlelket erre az italtra és erre a Te szent ételedre. Add, hogy számunkra ne ítéltre, szégyenkezésre vagy kárhozatra szolgáljon, hanem lelkünk gyógyulására és megerősödésére.”³³

Az epiklézis az Atyához szól, és a Szentlélek elküldését kéri, hogy a szentáldozás lelkileg gyümölcsöző legyen, tehát ebben az esetben is az áldozási epiklézis egy példájával találkozunk.

A vita során, mely az iménti két epiklézis szövegének eredeti formáját illetően bontakozott ki, mindvégig kérdésként merült fel, vajon a szentáldozás gyümölcsseiért megfogalmazott kérés eredetileg is a

der Eucharistiefeier, in *Psallendum. Miscellanea di studi in onore del Prof. Jordi Pineel i Pons*, O.S.B. (Studia Anselmiana 105, Analecta Liturgica 15), Roma 1992, 85.

30 MCKENNA, J. H., *Eucharist and Holy Spirit, The Eucharistic Epiclesis in Twentieth Century Theology* (1900–1966), Great Wakering 1975, 20. – vö. CREHAN, J. H., *Eucharistic Epiclesis: New Evidence and New Theory*, in *Theological Studies* 41 (1980), 704. – vö. TAFT, 491.

31 DIX, *The Treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome, Bishop and Martyr*, London 1968², 75–79. – vö. BOUYER, L., *Eucharist*, London 1968, 170–177.

32 MCKENNA, 21. – vö. TAFT, 492.

33 TAFT, 492. – vö. HÄNGGI, A. – PAHL, I., *Præx Eucharistica*, Fribourg 1986, 221.

Szentlélek hívásával kezdődött-e.³⁴ Akárhogyan is állunk a felelettel, egy bizonyos: az eredeti kérés nem volt kifejezetten konszekráló, függetlenül attól, hogy a jótétemények okaként a Szentlelket jelölték-e meg vagy sem. Eredetileg az epiklézis ugyanis elsősorban a szentáldozásra és nem a konszekrációra vonatkozott: az áldozókra irányult, nem pedig az adományokra. Helyesebben szólva a kérés az egyházi közösség megszentelését, nem pedig annak szentségi jele megszentelését célozta.³⁵

Az epiklézis első lelőhelyeit taglalva még egy anaforát kell szemügyre vennünk, mely szoros rokonságban áll Hippolütosz eucharisztikus imádságával.³⁶ ez pedig az *Apostoli Konstitúciók VIII.* könyvében található anafora, amit „klementin liturgiának” is neveznek, jóllehet Római Szent Kelemtől való származása nem bizonyítható.³⁷ A mű keletkezését egyébként Antiochiában, 380 körül határozzák meg.³⁸ Az anaforában szereplő epiklézis a következő:

„És kérünk Téged, tekints kegyesen ezen eléd helyezett adományokra, ó Isten, kinek nincs szükséged semmire, és találd kedvedet bennük a Te Krisztusod tiszteletére. És küldd le Szentlekedet erre az áldozatra, az Úr Jézus szenvedéseinek tanúbizonyosságára, hogy *felmutassa ezt a kenyeret Krisztusod Testeként és ezt a kelyhet Krisztusod Véreként*; hogy a benne részesülőknek legyen jámborságuk megerősödésére, a bűnök bocsánatának megtapasztalására, az ördögtől és az ő csalárdságától való szabadulásra, hogy teljenek el Szentlélekkel, váljanak méltóvá a Te Krisztusodra, és elnyerjék az örök életet a Te velük való kiengesztelőded által, mindenható Urunk.”³⁹

Amint látjuk, ez a könyörgés, mely az Atyához szól és a Szentlélek leküldését kéri, az előző példákhoz képest egy újabb mozzanattal lett gazdagabb: utalás történik benne a konszekrációra. Ennek görög kife-

34 Vö. BALDOVIN, 540-541.

35 TAFT, 492-493.

36 Valószínűleg Hippolütosz anaforájának kibővített változata. — MCKENNA, 22. — Ez a feltételezés megkérdőjelezhető, mert csupán három ponton egyeznek az említett imádságok. — BATES, W. H., *The Composition of the Anaphora of Apostolic Constitutions VIII*, in *Studia Patristica*, XIII., ed. LIVINGSTONE, E. A., Berlin 1975, 343-344.

37 PETRÓ, J., *A szentmise története: Áttekintés a szentmise történetéről* 4., Budapest 1931 URL=<http://gimn-db.piar.hu/pazmany/k164.htm>

38 YARNOLD, E. J., *The Awe-Inspiring Rites of Initiation*, Slough 1971, 234. — PETRÓ, *A szentmise története: Áttekintés a szentmise történetéről* 4.

39 MCKENNA, 23. — vö. HÄNGGI-PAHL, 92.

jezése az ἀποφήνη, melynek általános szótártani jelentése: „felmutat”, „nyilvánít” – amint azt az iménti fordításban is alkalmaztuk. Néha azonban a „tesz valamivé” értelemben is előfordul ez a szó, aminek következtében a lélekhívás megfogalmazása így is visszaadható: „És küldd le Szentlelkedet erre az áldozatra, ... hogy tegye ezt a kenyeret Krisztusod Testévé és ezt a kelyhet Krisztusod Vérévé.”⁴⁰ Amennyiben az ἀποφήνη igealakot ez utóbbi értelemben alkalmazták a megszövegezés során, úgy egyértelműen a konszekrációs epiklézis egy korai példájával állunk szemben.

Az epiklézis megjelenésének első tanúi a fentiek szerint két szempontra is rámutatnak egyidejűleg: jelölik egyrészt az eucharisztikus ima bontakozásának egy újabb stádiumát, másrészt a példák magának az epiklézisnek a fejlődését is jelzik. Az iménti rövid villanások jól illusztrálják, hogy a Szentlélek lehívásának gondolata viszonylag hamar utat talált magának az anforába, ugyanakkor megfogalmazásában lecsapódott a korabeli teológiai gondolkodás is, ill. annak fejlődése. Az ettől a szerves folyamattól való térbeli és időbeli eltávolodás ténye értetheti meg, miért nem sikerült évszázadokon keresztül közelebb kerülnie egymáshoz a kereszténység keleti és nyugati ágának a konszekrációról vallott felfogásában. Az utóbbi évtizedek fejleményei azonban alátámasztják: érdemes mélységében tanulmányozni liturgikus formáinkat, hiszen az epiklézis alaposabb megismerése is hozzájárult a konszekrációs nézőpontok közeledéséhez.

40 MCKENNA, 23. – vö. art. ἀποφαίνω, in *Ógörög-magyar szótár*, szerk. GYÖRKÖSY A. – KAPITÁNYFY I. – TEGYEY I., Budapest 1990, 138.

SZOCIÁLIS MUNKA

A középsúlyosan/súlyosan értelmi sérült felnőtt korú személyek és családjaik integrációs esélyei Veszprém megyében

Az elmúlt időben gyarapodott azoknak az intézményeknek, érdekvédelmi szervezeteknek a száma, amelyek az értelmileg sérült gyermekek/felnőttek és családjaik helyzetét hívatottak segíteni. Ahhoz, hogy ezek az intézmények az igényeknek leginkább megfelelő ellátásokat, programokat hozhák létre, nélkülözhetetlen, hogy a lehető legtöbb információval rendelkezzenek a sérült személyek és családjaik helyzetéről, problémáiról, ismerjék, hogy az általuk képviselt csoportok mely területeken szorulnak a kirekesztődés elleni beavatkozásokra (social inclusion¹). Tanulmányunkban miközben a társadalmi beilleszkedés területeinek (oktatás, foglalkoztatottság, bevételi források, lakhatás, egészség, rekreációs lehetőségek, támogató kapcsolatok) néhány mérhető adatával kívánunk segítséget nyújtani a problémák definiálásához és a szükségletek meghatározásához, körvonalazódnak látszanak a kirekesztődés bizonyos kockázatai: alacsony iskolázottság, kiszorulás a munkaerő-piacról, a támogató családi háttér hiánya, a település szociális ellátottsága.

¹ Szalai Júlia használatában a „social inclusion” kifejezés hármas jelentéstartalommal bír: „vonatkozik a kirekesztődést előállító strukturális - hatalmi viszonyok átalakítására (mégpedig a hatalomból kiszorulókkal jogokkal és eszközökkel való felruházása révén), vonatkozik a kirekesztettségi állapot megváltoztatására helyzetjavító komplex szociálpolitikai programok révén, és vonatkozik egy olyan társadalompolitikai keret megteremtésére, amely kiterjeszti a társadalmi tagság fogalmát és terjedelmét mindama területekre és csoportokra, amelyeket és akiket a hagyományos jóléti programok mindeddig vagy el sem értek, vagy legfeljebb a társadalom periferiáján tartottak. Azaz a „social inclusion” röviden a társadalmi részvétel és részese-dés újrászabályozását, valamint a társadalmi tagság terjedelmének kiszélesítését jelenti.” IN: Ferge Zsuzsa: Az EU és a kirekesztés, Esély 2002/6 4 old.

A kutatásról

Kérdőíves felmérésünket a középsúlyosan/súlyosan értelmi sérült felnőtt korú személyek és családjaik körében végeztük. A survey részletes információt ad a megkérdezett családok demográfiai-, szociális helyzetére vonatkozóan (lakás- foglalkoztatottsági- és jövedelmi helyzetük, támogatásokhoz való hozzáférésük), valamint az egészségügyi és az oktatási rendszerben, ill. a munkaerő világában szerzett tapasztalataikról, életmódjukról, társas kapcsolataikról. Jelen tanulmány elkészítésekor a rendelkezésünkre álló adatokból mi elsősorban azokra fókuszáltunk, amelyek megmutatják, hogy milyen módon van lehetősége a Veszprém megyében élő értelmi sérülteknek és a róluk gondoskodó családoknak integrálódni az őket körülvevő társadalomba: milyenek a családi körülményeik, vannak –e barátaik, milyen a lakhatásuk, el tudnak-e helyezkedni, biztosítani tudják-e a mindennapi élethez szükséges forrásokat, van-e lehetőségük nyaralni, kikapcsolódni.

A megyei helyzetelemzésen túl célul tűztük ki, hogy adataink összehasonlíthatóak legyenek a Kézenfogva Alapítvány által 2006/2007 –ben végzett országos felméréssel,² ezért egy teljesen új kérdőív összeállítása helyett az alapítvány kérdőívét saját kérdéseinkkel egészítettük ki. (Lsd. 1.sz.Melléklet)

A minta a Veszprém Megyei Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői Bizottság teljes adatbázisára³ támaszkodva ölelte fel mindazokat a középsúlyos ill. súlyos értelmi fogyatékos diagnózist kapott személyeket, akik 1989-ben vagy régebben születtek és a bizottság nyilvántartásba vételekor a családjaikkal együtt éltek. Az így összeállított nyilvántartás alapján egy 371 családot tartalmazó listához jutottunk. A listán szereplő családok közül kérdezőbiztosainknak csaknem kétszáz családot sikerült felkeresnie, akik közül végül 115 családdal (86 édesanya, 8 apa, 13 más rokon, 1 férj, 7 egyéb a vizsgált személlyel együtt élő személy) készítettünk kérdőívet. A családok felkeresése 2008 tavaszán történt.

A sérülés jellege

A felmérésben olyan családokat kerestünk fel, ahol a gyermekek a ko-

² Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008

³ Felmerül a kérdés, hogy Szakértő Bizottság adatbázisa vajon mennyiben fedti le az érintett populációt. Biztosan tudható, hogy nem, mert a sérült személyeket nevelő családok nem mindegyike jutott el a Szakértői Bizottsághoz: vagy azért, mert a Bizottság munkájának megkezdése előtt már nagykorúvá váltak, vagy a szülői távollémaradás miatt.

rábbi vizsgálatok során a közepsúlyos vagy súlyos értelmi fogyatékos diagnózist kapták. „A közepsúlyos és a súlyos értelmi fogyatékosok esetében a minősítésben rejlő tévedés veszélye viszonylag kicsi.”⁴ Az integrációs esélyeket, pl. az önállóság mértékének alakulását a társuló fogyatékoságok nagymértékben befolyásolják. A mintában leggyakrabban előforduló társuló sérülés a beszédzavar, a vizsgált személyek több mint felének (66 %) problémát jelent. A második leggyakrabban említett sérülés, a magatartási/beilleszkedési zavar szintén sokuknál (50 %) van jelen. A mozgáskorlátozottság és a látássérülés körülbelül a minta egyharmadát, az autizmus és a hallássérülés a minta kb. egytizedét érinti. (Az elmaradás fokát részletesen mutatja az 1.sz. táblázat.) Az 1. sz. táblázat adataiból látszik, hogy – leszámítva a látássérülést, ahol az elmaradás többnyire enyhe – a legtöbb társsérülés esetén gyakrabban szerepel a „közepesen súlyos”, „súlyos” fokú megjelölés. Egyetlen társuló sérülése sincs 40 %-nak, egy társuló sérülése van 33%-nak, kettő 17 %-nak, 10 %-uknak pedig három vagy több sérülése halmozódott.

1.sz.táblázat: A társult sérülések előfordulása (%) N=115

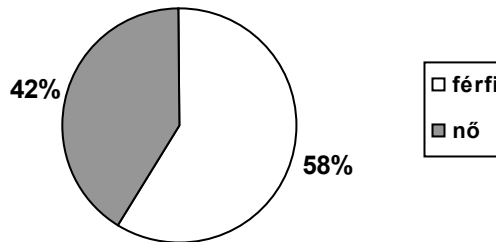
	Elmaradás foka (fogyatékoság mértéke)			Nincs elmaradása
	Enyhe	Mérsékelt (középsúlyos)	Súlyos	
Beszédben akadályozottság	28	20	18	34
Magatartási, beilleszkedési zavar	23	14	14	49
Mozgáskorlátozottság	15	10	13	62
Látássérülés	24	7	5	64
Autizmus	6	6	6	82
Hallássérülés	4	4	3	89

⁴ Bánfalvy Cs.: A felnőtt fogyatékosok munkavégzési jellemzőiről. Esély 1997/4, 44 old

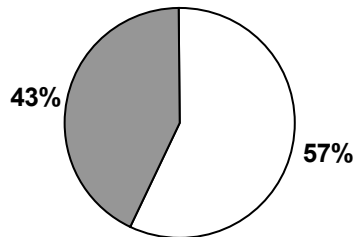
A vizsgált személyek demográfiai jellemzői

A mintába bekerült személyek 43 százaléka nő, 57 százaléka férfi. Ez az arány megegyezik a Szakértői Bizottság nyilvántartása alapján elkészített listával.

**1.sz.ábra: Nem szerinti megoszlás
A nyilvántartási lista**

A minta

Életkor szerint a mintánkban a 19 – 29 évesek vannak legtöbben (58 %), majd a 30 – 39 évesek (24 %) és a 18 év alattiak (11 %). A 39 évesnél idősebbek aránya azért alacsony, mert az idősebb korosztályt nem vizsgálta a Tanulási Képességet Vizsgáló Bizottság. A minta legidősebb személye 50 éves. A nyilvántartási lista és a minta közötti legnagyobb eltérés a 19 – 29 évesek és a 30 – 39 évesek között van: a mintánkba inkább a fiatalabbak kerültek. (2. sz. táblázat)

2.sz. táblázat: Kor szerinti megoszlás (%)

Életkor	A nyilvántartási lista	A minta
18 év alatti	6	11
19 – 29 éves	40	58
30 – 39 éves	40	24
39 év feletti	12	7
Nem ismert	2	-
Összesen	100	100

A szülők iskolai végzettsége

A szülők iskolai végzettsége ugyancsak fontos komponens lehet a vizsgált személy beilleszkedését befolyásoló tényezők között. (3. sz. táblázat)

3.sz. táblázat: A szülők iskolai végzettsége (N=115, %)

	Anya Isk.	Apa Isk.
Kevesebb mint 8 általános	4	2,5
8 általános	25	9,5
Szakmunkás	21	29
Érettségi	22	12
Felsőfokú	10	12
Nem ismert	18	35
Összesen	100	100

A 8 általános-, a szakmunkás- és az érettségivel rendelkező édesanyák közel azonos arányba kerültek a mintába (20 – 25 %), és elég sokan voltak olyanok is (18 %), akiknek nem ismertük meg az iskolai

végzettségét. A felsőfokú iskolai végzettségű anyák aránya közel 10 %. Ezekben a családokban a már ismert tendencia érvényesül: az anyák között lényegesen többen vannak alacsony iskolázottságúak, mint az apák között. Az apák egyharmadánál nem ismert az iskolai végzettség valószínűleg azért, mert a vizsgált személy életéből gyakran hiányzik az édesapa jelenléte.

A családjaikkal élők ill. az intézetben élők aránya

Magyarországon a fogyatékos emberek 75 % -a a családjával él.⁵ A mintánkban ez az arány magasabb (86 %). A felkeresett családok 14 %-ával már nem lakik együtt értelmi sérült gyermekük, azaz a szakértői vizsgálatokat követően a vizsgált személyek ilyen arányban kerültek intézeti nevelésbe. Szakmai berkekben gyakran hangoztatott felvetés, miszerint a tanult szülők nehezebben birkóznak meg az értelmi sérült gyermek nevelésének terhével, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Adataink ennek ellenkezőjét látszanak igazolni⁶: az intézetbe helyezés „veszélye” a legalacsonyabb iskolai végzettségű édesanyák esetében áll fenn a leginkább. Legfeljebb 8 osztályt végzett az intézetben élő személyek 60 %-ának édesanyja, ezzel szemben az intézetben élők arányain belül az anyák csak 30 %-a középfokú ill. felsőfokú iskolai végzettségű (4.sz. táblázat).

4.sz. táblázat: Az intézetben ill. családjaikkal élők édesanyjának iskolázottsága (%)

Iskolai végzettség	Intézetben él	Családjában él
8 osztály és alatta	60	33
Szakmunkás	10	28
Középfok és felette	30	39
Összesen	100	100

⁵ Bass-Végh: Az értelmi fogyatékos emberek családjainak kapcsolatrendszere. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (119 old.)

⁶ Az alacsony elemszám miatt a χ^2 statisztika alapján nehezen mutatható szignifikáns összefüggés, ezért igyekeztünk alacsonyabb határértékekkel dolgozni. (Monte Carlo teszt) Továbbiakban csak olyan összefüggéseket közlünk, ami ezen kritériumoknak megfelel.

Az értelmi fogyatékos gyermeket nevelő szülőknek nehezebb integrálódni a munka világába, mivel a sérült gyermek nevelése több odafigyelést, időt és energiát igényel. A fogyatékos személy napközbeni ellátása, felügyelete sok családban csak úgy kivitelezhető, ha legalább az egyik szülő kilép a foglalkoztatottak köréből, és otthon marad gyermekével. Az intézeti elhelyezés akár még megoldás is lehetne a szülő munkába való visszatérésére. Adatainkból úgy tűnik azonban, hogy az intézetben élő személyek édesanyjai gazdasági szempontból kevésbé aktívak (30%), mint azok a gyermekeiket otthon nevelő édesanyák (aktív 46 %), akik férjükkel vagy egyéb rokonaikkal otthonaikban közösen gondoskodnak a fogyatékos személyről. A fenti összefüggésből önmagában nem dönthető el, hogy az édesanyák inaktivitása és az intézetbe kerülés milyen „sorrendben” történik. Adataink azt látszanak alátámasztani, hogy a munkával nem rendelkező családok nehezebben gondoskodnak a fogyatékos családtagról, mert általában is kevesebb forrással (jövedelemmel, kapcsolattal, érdekvédelmi szervezeti tagság, stb.) rendelkeznek. Kiderült például, hogy az intézeti elhelyezésben élő személyek családjainak alacsonyabbra jön ki az átlag nettó jövedelme (havi 144.000 Ft), mint az otthon élők családjainál (havi 174.000 Ft és felette). Összességében tehát, a gyermekeiket otthon tartó szülők már eleve több olyan adottsággal bírnak, melyek egyaránt megkönnyítik számukra pl. a munkavállalást, jövedelemszerzést, kapcsolati háló kiépítését, valamint a fogyatékos gyermek nevelésével járó nehézségek megoldását. Ilyen adottságok lehetnek pl. a már eleve kiterjedtebb kapcsolati háló, a magasabb iskolai végzettség, stb.

A családok összetétele

A családtagok száma átlagosan 3,7⁷

A Kézenfogva Alapítvány által használt családtipológia szerint csak egyik szülővel élő vizsgált személyek aránya megegyezik az intézetben élők arányával (16 %). Szintén az egyik szülővel és még más rokonnal 10 %-uk, két szülővel és más rokonnal mindössze 7 %-uk él együtt. A vizsgált személyek fele (59 %) mindkét szülővel együtt él. Ez az arány alacsonyabb, mint a Kézenfogva Alapítvány kutatásában, ahol a két szülővel együtt élők aránya 68 %. A Veszprém megyei adatok inkább azt az elméletet erősítik, miszerint a sérült gyermeket nevelő szülők kapcsolata törékenyebb, könnyebben felbomlik, mint az egészséges gyermeket nevelő párok esetében.

⁷ A felmérésbe bekerült 6 roma család átlagos mérete 4,8 fő: ez a szám szignifikánsan magasabb a nem roma családméretekhez képest.

Az adatokból úgy tűnik, hogy a községekben nehezebben bomlanak fel a házasságok, mint a megyeszékhelyen és a városokban. A községekben a nem együtt élő szülők aránya 31 %, a megyeszékhelyen ugyanez az arány 36 %, a városokban pedig 52 %.

A Kézenfogva Alapítvány egy korábbi vizsgálatában megállapította, hogy „a fogyatékos gyermek családjában jelentősen több gyermeket nevelnek, mint a gyermeces családokban általában.”⁸ 2007-es felmérésükben a családok egyharmadában nem volt testvére a fogyatékos gyermeknek. Veszprém megyében a családok 14 %-a - talán az attól való félelem miatt, hogy ismét „kudarcot vallanak” vagy nem tudnak újabb energiákat mozgósítani a második gyermek felneveléséhez – nem vállalt második gyermeket az elsőszülött mellé. Lehetséges, hogy éppen a stabilabb házasságoknak köszönhető, hogy a községekben a legkisebb a testvéreket nem vállaló házaspárok aránya (7 %). Ugyanez az arány a megyeszékhelyen 14 %, a városokban pedig közel 21 %. Pedig a család integrációs képességét erősítheti, ha az értelmi fogyatékos gyermekük mellett egészséges gyermeket is nevelnek. Az általunk felmért családok 44%-a vállalt újra gyermeket a sérült gyermek megszületését követően. Fontosnak tartottuk megnézni, hogy milyen arányban fordul elő a halmozódás. Az újra gyermeket vállaló családok egyötödénél fordult elő, hogy ismét értelmi sérült gyermeke született a családnak.

Kutatásunk során az is egyértelműen kiderült, hogy a fiatalabb nemzedékhez tartozó szülők bátrabban vágnak bele az újabb gyermekvállalásba, mint azt idősebb kortársaik tették. A 60 év feletti ill. 50 – 59 év közötti édesanyák több mint fele (66 és 84 %-uk) nem vállalt több gyermeket a sérült gyermek születését követően, míg a 30 – 39 éves korú édesanyák esetében ugyanez az arány csak 11 %. Ennek alakulásában a korszerűbb szűrővizsgálatok ill. az integrációt elősegítő szolgáltatások szélesedő köre (pl. nappali foglalkoztató intézmények kialakítása) egyaránt szerepet játszhatnak.

A fogyatékos gyermek születését követő újabb gyermek vállalása és az édesapák ill. édesanyák iskolai végzettsége szintén szignifikánsan összefügg oly módon, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, legfeljebb 8 osztályt végzett szülők nagyobb eséllyel vállaltak akár több gyermeket is, mint a középiskolai/felsőfokú végzettséggel rendelkező sorstársaik. A maximum 8 osztályt végzett édesanyák családjában nincs testvére a vizsgált személyek 15 %-ának, a közép és felsőfokú

⁸ Bass L: Szüljön másikat?- Súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermekeket nevelő családok életkörülményeiről. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2004 (54 - 91 old.)

végzettséggel rendelkező édesanyák 25 %-a nem vállalt második gyermeket. A szakmunkás végzettségű édesanyák valamennyien több gyermeket vállaltak (2.sz. ábra).

2.sz. ábra: A testvéreket vállaló/nem vállaló édesanyák megoszlása iskolai végzettségük szerint (fő)

Település szerinti megoszlásuk

Az értelmi akadályozott személlyel együtt élő családok számára különösen fontos, hogy olyan településen és lakáskörülmények között élhessenek, ahol lehetőség van a speciális ellátások igénybevételére, az egyéni szükségletek kielégítésére.

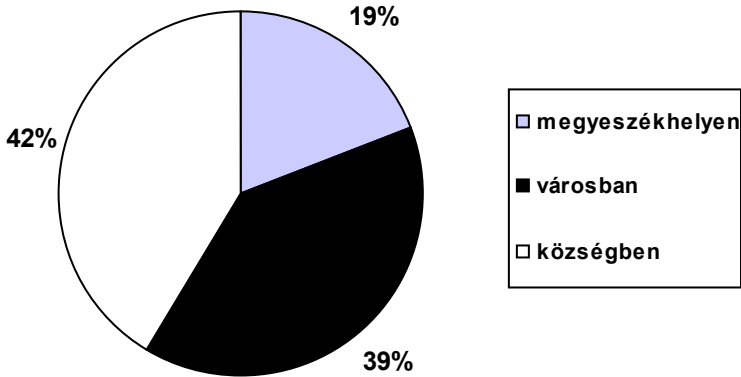
A kisebb településen élő fogyatékos személyek többszörös hátrányt szenvednek: pl. lakóhelyükön nem működtetnek számukra iskolát, helyben nem tudják megoldani napközbeni ellátásukat, nem teremtenek számukra foglalkoztatási- és közösségi lehetőségeket. Ha a vizsgált személyt a család mindebben részesíteni kívánja, akkor gyakran hosszú és költséges utat kell megtennie az ellátás igénybevételéhez. Előfordul olyan eset is, amikor éppen ezek a körülmények vezetnek a fogyatékos személy családból történő kiszakadásához.

Felmérésünk során igyekeztünk a megye egész területére eljutni. Kérdőbiztosaink a megyeszékhelyen kívül jártak a Veszprém közeli, a bakonyi- és a Balaton-parti kisközségekben és interjúkat készítettek a megye valamennyi városában, mint pl. Ajka, Zirc, Pápa, Várpalota, stb.

A mintába kerülő családok 19 % -a a megyeszékhelyen, Veszprém-

ben él. A többi család lakhelye csaknem azonos arányban oszlik meg a megye többi városa ill. községei között: 39 %-uk városban, 42 %-uk községben lakik (3. sz. ábra).

3.sz. ábra: Hol élnek a felkeresett családok?

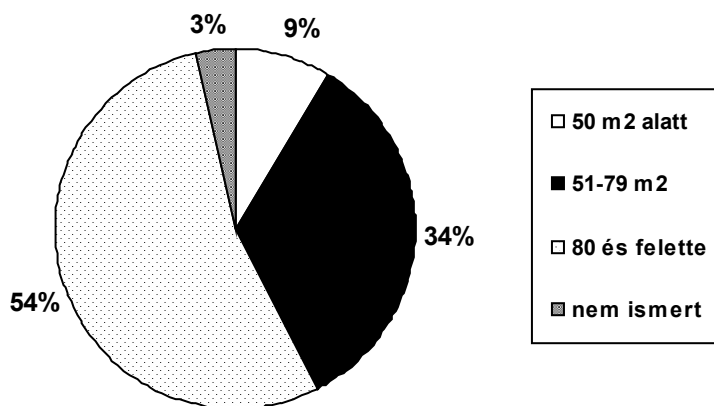

Lakáskörülmények

A lakáskörülmények feltárása egyrészt a vizsgált családok szociális helyzetéről ad árnyaltabb képet, másrészt segít megismerni azokat a speciális igényeket, amelyek könnyíthetik a sérült gyermekükről gondoskodó szülők hétköznapijait. Fontos volna megtudni azt is, hogy kiknek van és kiknek nincs módja a saját szükségletük szerint kialakítani a lakáskörülményeiket.

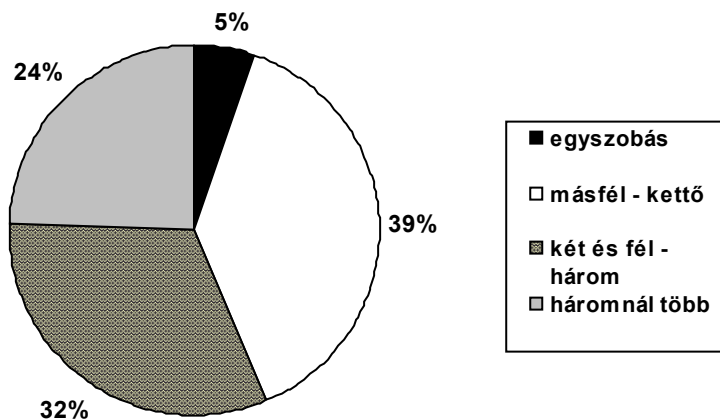
Az általunk felmért családok 96 %-a saját tulajdonú otthonában lakik. Legtöbben (66 %) önálló családi házban, ikerházban vagy sorházban, további 27 %-uk lakótelepi panel-lakásban, 7 %-uk pedig társasházban. A lakások több mint felének az alapterülete legalább 80 négyzetméter. 51 négyzetméternél kisebb lakásban mindössze a minta 9 %-a lakik (4.sz.ábra).

4.sz.ábra: A lakások alapterülete

A lakószobák száma szerint a lakások több mint fele nagyobb, mint két szobás, de sokan laknak (39 %) másfél – két szobás lakásokban. Egyszobás lakásban csak a családok 5 %-a él (5.sz. ábra).

5.sz. ábra: A lakószobák száma

Az értelmi sérült felnőttek csak nagyon elvétve és kivételes szülői támogatással teremtenek saját otthont. Ismerünk olyan szülőket, akik a saját lakásuk mellett vásároltak lakást gyermeküknek, hogy ezáltal is segítsék őt a többi felnőttöz hasonlóan élni, a lehetőségekhez képest független, önálló életvitel folytatni. Az önállóság mértéke – a saját szoba lehetősége, hogy pl. vendégeket fogadhatson vagy szerelmével kötetlenül együtt lehessen – szintén lehetne a társadalmi beilleszkedés egyik mutatója. A vizsgált személyek 39 %-ának nincs önálló szobája. Előfordul néha, hogy a szülő, vagy a sérült személy ragaszkodik egy másik személy jelenlétéhez, de gyakoribb eset, hogy a lakásban nincs is lehetőség az önálló elhelyezésre.

Az önálló szobával rendelkezők arányát és az édesanyák iskolai végzettségét vizsgálva feltűnik, hogy a közép vagy felsőfokú végzettségű édesanyák 72 % - nál rendelkezik önálló szobával a gyermek, míg az ennél alacsonyabb iskolai végzettségű édesanyák esetében ez az arány 58 %.

Lakhatás a sérült személy szükségleteihez igazítva

Fontos kérdés, hogy az otthon kiválasztásában játszik –e valamilyen szerepet az értelmi akadályozott gyermek nevelése. A „Miután a vizsgált személy megszületett, kellett-e emiatt lakóhelyet változtatniuk?” kérdésünkre mindössze öt család (4 %) válaszolta, hogy a fogyatékos családtag jelenléte befolyásolta ezt a döntésüket.

Új lakásba a megkérdezettek 11 %-a költözött kifejezetten azért, hogy a fogyatékos családtagnak megfeleljen.

A családok 16 %-a szerint jó néhány olyan tényező van a lakás kialakításában, berendezésében, ami megnehezíti a fogyatékos személy mindennapi életét, gondozását. Legtöbbjüknek a lépcső- és fürdőkádhasználat okoz nehézséget. A családok 30 %-a már végzett átalakításokat a lakásán, hogy a sérült személynek és az őt gondozó családtagoknak könnyebb legyen az élet, a megkérdezett családok közel egynegyedének (24 %-uknak) azonban nem sikerült forrásokat előteremteni a szükséges átalakítások kifizetéséhez.

Kapcsolati háló

A társadalomba való beilleszkedés fontos mutatója, hogy egy – egy családnak milyen a kapcsolata a rokonokkal, barátokkal, segítő szakemberekkel és az őket támogató intézményekkel.⁹

Családon belüli kapcsolatok, barátok

⁹ Robert Castel szerint a családi kötelékek fellazulása a kiilleszkedés egyik dimenziója (Robert Castel: A nélkülözéstől a kivettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása, Esély 1993/3, 3 old. -23 old.ig)

A társadalomba való beilleszkedés fontos mutatója, hogy egy – egy családnak milyen a kapcsolata a rokonokkal, barátokkal, segítő szakemberekkel és az őket támogató intézményekkel.¹⁰

A családon belüli kapcsolatok alakulásánál érdemes figyelmet fordítani arra, hogy hogyan alakul a szülők együttélésének az aránya. A családok összetételének bemutatásakor említett adatok (mindkét szülővel együtt él a vizsgált személyek 59 %-a) megerősíti a feltételezést, miszerint a családra nehezedő terhek könnyebben kikezdhetik a sérült gyermeket nevelő házasságokat.

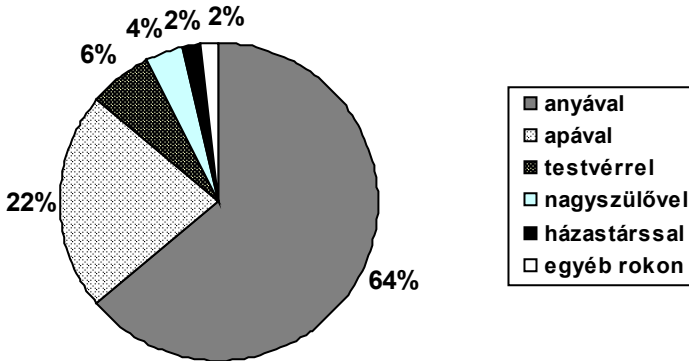
Arra a felvetésre, hogy ezek a terhek „sokkal inkább a középosztálybeli és a jómódú családokra nehezednek”¹¹, mert a fogyatékos személy jelenléte nagyobb lemondást jelent az életmód kulturális, művelődési aspektusaiban, mint az alacsonyabb osztálybeli családoknál, mi semmi féle összefüggést (megerősítést, cáfolatot) nem találtunk. Az intézetbe kerülés és az édesanyák iskolai végzettsége között talált összefüggés (ld. 4. old.) inkább arra enged következtetni, hogy éppen az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára nehezebb a sérült személy gondozása.

A családon belüli kapcsolatok egy másik vizsgálati aspektusa, hogy a fogyatékos személynek kivel van a legszorosabb kapcsolata a családban és milyen kapcsolat fűzi a testvéreihez. A vizsgált személyek nagy többségének (64 %), az édesanyával alakul ki a legszorosabb kapcsolata. 22 %-uknak az édesapja a „legfontosabb”, 6 %-uknak pedig a testvérükkel (6.sz. ábra). A fiúk a lányoknál magasabb arányban kötődnek az anyákhoz.(67 % versus 60 %

¹⁰ Robert Castel szerint a családi kötelek fellazulása a kiilleszkedés egyik dimenziója (Robert Castel: A nélkülözéstől a kivettségig – a „killeszkedés” pokoljárása, Esély 1993/3, 3 old. -23 old.ig)

¹¹ Bánfalvi Csaba: Életminőség a 90-es években - Három társadalmi csoport életminőség jellemzői. Budapest, 1995 (11 old.)

6.sz. ábra: Kivel a legszorosabb kapcsolata a vizsgált személynek?

A családok túlnyomó többsége (82 %) rendszeresen, legalább havonta tartja a kapcsolatot a tágabb rokonsággal és 73 %-uk bátran fordulhat szüleihez, ha segítségre szorul. Ezt az adatot összehasonlítva egy 2004-ben készült TÁRKI omnibusz felvétellel¹² ezek a családok sem tűnnek szegregáltabbnak az átlag népességnél.

A társadalmi kapcsolatok másik fontos mutatója a baráti kapcsolatok száma. Barátokhoz és egyéb ismerősökhöz már csupán a megkérdezettek 69 %-a¹³ tud fordulni segítségért, és a megkérdezettek egynegyede vallja azt, hogy a vizsgált személy megszületése óta kevesebb barátja van, mint előtte. Ennek „háttérében a sokszor említett bezárkózás, szegény állhat, másrészt a barátok félelme, hogy megtalálják – e a megfelelő attitűdöt, a megfelelő módját a közeledésnek. E félelem gyakran „dermeszti meg” a kapcsolatot, s ha túl sokáig húzódik el az első lépés megtétele, az gyakran el is marad, s a kapcsolat elsorvad.”¹⁴

A vizsgált személyek esetében a barátokkal rendelkezők aránya 69%. Közülük 21%-nak egy vagy két barátja van, kétharmaduknak pedig ennél is több. Jellemző azonban, hogy az értelmi sérültek felének ki-

¹² Albert F – Dávid B: A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben In: Társadalmi Riport (szerk.: Kolosi T, Tóth István Gy, Vukovich Gy) TÁRKI Budapest 351-372 old. 2006

¹³ Ez a szám sem tűnik alacsonyabbnak: a már említett 2006 – os tanulmányban a felnőtt népesség 30%-nak nincs barátja.

¹⁴ Bass-Végh: Az értelmi fogyatékos emberek családjainak kapcsolatrendszer. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (125 -127old.)

zárólag a saját csoportján belül (szintén egy vagy több másik értelmi sérülttel) alakultak ki baráti kapcsolatai.

A vizsgált személyek valamivel több mint egyharmadának (38 %) nincs lehetősége rendszeresen együtt lenni a kortársaival.

A társával együtt élő, párkapcsolattal rendelkező középsúlyos, súlyos értelmi fogyatékosok száma elenyésző: mintánkban 100 -ból kettő esetben fordult elő. Pedig van szerelme vagy volt már szerelme a vizsgált személyek legalább 64%-nak. Ugyanakkor a kötetlen szerelmi együttélésre csupán alig egyötödüknek van/volt lehetősége. Van -e joguk az értelmi sérült felnőtteknek e téren is integrálódni, és ha nem is ugyanolyan, de legalább hasonló életet élniük, mint ép társaiknak? Emberjogi szempontból úgy érezzük, hogy igen.

Kikhez tudnak segítségért fordulni

A családok leggyakrabban a rokonoktól, barátoktól kapnak segítséget (5.sz. táblázat).

5.sz. táblázat: A fogyatékos személy családja körüli segítők kapcsolatok aránya

Szülőkhez, családjához tud fordulni	73
Barátokhoz, ismerősökhöz tud fordulni	69
Polgármesteri hivatalhoz tud fordulni	54
Egészségügyi intézményekhez tud fordulni	52
Egyesületekhez tud fordulni	24
Egyházakhoz, szeretetszolgálatokhoz tud fordulni	24
Egyéb szervezetekhez tud fordulni	11
Senkihez sem tud fordulni	5

Mintánkban a „szülőkhez, családtagokhoz segítségért fordulhatnak” aránya nagyon hasonló, mint a Kézenfogva Alapítvány országos felmérésében, ahol a rokonság segít a rászorultak 70%-ának. (lásd 10. lábjegyzet) A barátokhoz, ismerősökhöz segítségért fordulni tudók aránya a Veszprém megyei kutatásban sokkal kedvezőbb képet fest, mint az országos felmérésben, ahol a megkérdezettek 19 ill. 29 %-a számíthatott csak a baráti, szomszédsági segítségre. A Veszprém megyei kutatásban

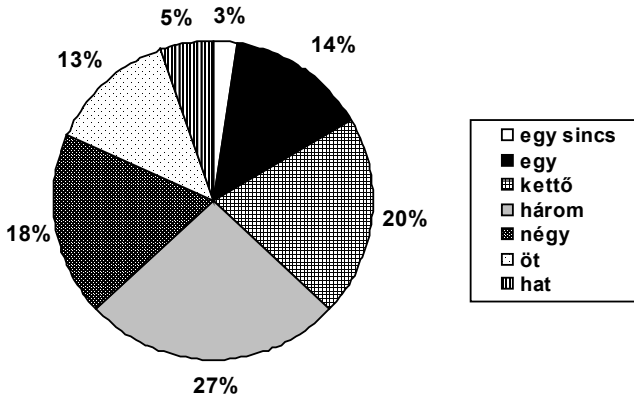
részt vett családok majdnem olyan arányban tudnak fordulni a barátaihoz/ismerőseikhez segítségért, mint a családtagokhoz. A megkérdezettek fele a polgármesteri hivatalok és az egészségügyi intézménye segítségében is bíz, nem jellemző azonban a segítő kapcsolatok egyéb típusainak jelenléte.

Szerencsére csak kevesen (5 %) vannak olyan családok, akik senkire sem számíthatnak, és érdemes megjegyezni, hogy ugyanez az adat az országos felmérésben sokkal kedvezőtlenebb, 21 %.

A társadalmi elszigeteltséget csökkenti, ha a családnak módja van találkozni hasonló sorsú szülőkkel, lehetőséget teremtve, hogy összevethessék tapasztalataikat, megoszthassák gondjaikat, információkat cserélhessenek egymással. Ennek ellenére a szülők csak egyötöde jelezte, hogy volna lehetősége szülőcsoportba járni. Ez részben következhet az információ ill. informálódás hiányából, másrészt viszont – főleg a kis községekben élő családoknak – nincs lehetősége intézmény által szervezett csoportban részt venniük, és ahhoz pedig kevesen vannak, hogy ilyen jellegű közösséget kovácsoljanak.

A támaszok mennyiségének oldaláról vizsgálva (7.sz. ábra) elmondhatjuk, hogy a legtöbb családnak (26%) három, ill. (20%-uknak) két támasza van, de sokan rendelkeznek ennél több, négy – öt támasszal is a mindennapi életükben.

7.sz. ábra: Hány támasza van a vizsgált családoknak?

Ötnél több ill. egynél kevesebb támasszal csak nagyon kevesen rendelkeznek.

Figyelemreméltó információ az is, hogy míg a támaszok száma egy

–egy család életében átlagosan 3, addig a roma családoknál ugyanez a szám csupán 1, 8.

Nyilvánvalónak tűnik az is, hogy azok a családok, akik más településre költöztek a gyermek születését követően, átlagosan kevesebb számú támaszszal rendelkeztek (2,9), mint azok, akik a korábbi lakóhelyükön éltek (3,4).

Kapcsolat az ellátó rendszer szereplőivel

A legismertebb szolgáltatás a háziorvosi ellátás (6.sz.táblázat). Ezt a szolgáltatást a válaszadó 112 család közül csak egy nem ismerte, de többnyire (95 % -uk) mindenki kapcsolatban áll a háziorvossal. Ez az információ azért is fontos lehet, mert ily módon a háziorvosok rendelkezhetnek az értelmi fogyatékosok számának leghitelesebb adataival.

A velük való elégedettség rangsorában a negyedik helyre kerültek, e tekintetben megelőzi őket a pedagógusokkal és a gyógypedagógusokkal, valamint a védőnőkkel való megelégedettség (mindegyik 93% feletti). Igaz, ezekkel a kapcsolatokkal már kevesebben rendelkeznek a megkérdezettek közül. Védőnővel kapcsolata van/volt a vizsgált személyek 61-, pedagógusokkal 64-, és gyógypedagógusokkal 53 % -ának. (Valószínűsíthető, hogy a pedagógus-gyógypedagógus fogalmát öszszemoshatták a válaszadók, hiszen a közepsúlyos értelmi sérült személyek gyógypedagógiai jellegű oktatásban részesülhettek.)

6.sz.táblázat: Kapcsolat és elégedettség az ellátórendszer szereplőivel N = 115
(A család hány %-nál jellemző)

Segítő szakember	Van kapcsolata vele	Elégedett vele	Nem elégedett	Nem ismeri
Háziorvos	95	88	12	1
Védőnő	61	98	3	20
Önkormányzat munkatársai	63	78	22	19
Iskolaigazgató	64	88	12	19
Pedagógus	64	95	5	21
Gyógypedagógus	53	94	6	30
Lelkész, pap	38	69	31	44

Civil szervezetek	42	88	12	45
Pszichológus	25	77	23	58
Családgondozó (családsegítő)	24	81	19	60
Családgondozó (gyermekjóléti)	15	67	33	65
Egyéb segítő	8	88	13	8

Meglehetősen sokan (60 % felett) állnak kapcsolatban iskolaigazgatóval ill. az önkormányzat munkatársaival is. Az utóbbiakkal azonban már kevésbé voltak elégedettek a megkérdezettek (igazgatóval 88 %, önkormányzattal 78 %). A legkevésbé elégedettek a pszichológusokkal, a lelkészekkel/papokkal és a gyermekjóléti szolgálat munkatársaival voltak a velük kapcsolatban állók. (Ez utóbbi alacsonyabb népszerűsége következhet abból is, hogy a munkájuk gyakorta hatósági/beavatkozás jellegű.)

Az ismertségi rangsor alján a családgondozók és a pszichológus állnak (a megkérdezettek több mint fele nem ismer ilyen végzettségű szakembert), és nem túl sokan ismerték a lelkészeket/papokat, civil szervezeteket sem.

A település jellege szerint a városokban élők voltak leginkább kapcsolatban a gyermekjóléti szolgálattal (43 %-uk), a községekben ugyanez az arány 24 %, a megyeszékhelyen pedig csak 14 %.

Pszichológus segítségét a községekben élők veszik igénybe legkevésbé. A városi családok közel fele (47 %, Veszprémben 48 %) került kapcsolatba pszichológussal, míg a községekben élők már csak fele annyian (26 %-uk).

Gyógypedagógussal szintén a községekben élők kerültek kapcsolatba legkevésbé: 58 %-uk, leginkább pedig a városokban (83 %).

Az iskolaigazgatókkal a városi ill. községi családok több mint 80%-a kapcsolatba került, Veszprémben 62 %-uk. A gyermek pedagógusait szintén a veszprémiek ismerték legkevésbé (50%-uk). Ehhez képest a községekben élők 76 %-a ismerte a tanárokat, tanítókat, a városokban élő családoknak pedig 91%-a.

A helyi önkormányzatot a falvak lakói ismerték a leginkább (95 %) és a megyeszékhelyen élők legkevésbé (52 %). (Többi városban ugyanez az arány 78 %)

Lelkészekkel/pappal a községekben élőknek volt leggyakrabban kapcsolata (itt élők 80 %-ának) és megint csak a megyeszékhelyen élőknek a legritkábban (27 %).

A felmérések azt mutatják, hogy több segítő szakemberrel kerülnek kapcsolatba a községekben és városokban élők, mint a megyeszékhelyen. Mi lehet ennek az oka? Bizonyára nem a lehetőségek szűkebb tárháza. Kérdésként merülhet fel az is, hogy mely családok bizonyulnak sikeresebbnek az integrálódás különböző dimenzióiban. Azok, akik képesek kapcsolatba kerülni a szakemberekkel vagy azok, akik ezt meg sem teszik. Miért nem? Nincs rá szükségük vagy más okok miatt?

A családok a fent megnevezett szakemberek közül átlag 5 és fél fővel kerültek kapcsolatba. Az édesapák gazdasági aktivitását tekintve az aktív férfiak családjai átlag 6 szakemberrel, míg inaktív társaik mindössze 4 és fél szakemberrel kerültek kapcsolatba.

A települések típusát tekintve a megyeszékhelyen élő családoknak kisebb szükségük van szakmai segítségre, mint a város többi településén élőknek. A veszprémi családok átlagosan 4, míg a nem megyei jogú városokban és községekben élők átlagosan 5-6 szakemberrel kerülnek kapcsolatba, miközben a támaszok száma a községekben és városokban 3,1 körüli, Veszprémben pedig csak 2,7. Elképzelhető, hogy a megyeszékhelyen élő anyák a jobb munkalehetőségük, azaz jobb szociális helyzetükből adódóan kevésbé szorulnak rá a fent említett szakemberek segítségére. Ugyancsak kedvezőbb a megyeszékhelyen a helyzet a vizsgált személyek foglalkoztatottságát tekintve.

Az átlag népességhez hasonlóan¹⁵ alacsony azon családok száma (a minta 26 %-a), akik valamilyen érdekvédelmi szervezettel állnak tagsági viszonyban. Az említettek között szerepelt pl. az Életet Segítő Alapítvány, a Mozgássérültek Egyesülete, az Ők Is Ember Alapítvány, a Szivárvány Egyesület, az Értelmi Fogyatékosok Országos Szövetsége, és az Autisták Országos Szövetsége. Arra a kérdésre, hogy „mit tesznek értük ezek a szervezetek” elég gyakori volt a „nem sokat” válasz, ugyanakkor többen méltatták, hogy információkkal, tanácsokkal látják el őket, továbbá segítséget nyújtanak számukra a szabadidő eltöltésben (úszás, lovagoltatás megszervezése, stb.), valamint a közlekedésben, üdültetésben és a napközbeni felügyelet ellátásában.

Az édesanyák korának előrehaladásával egyre magasabb azon családok aránya, melyek kapcsolatban állnak érdekvédelmi szervezetekkel.

15 Albert F-Dávid B - Németh R: Társas támogatás, társadalmi kohézió OLEF 2003, Kutatási jelentés. Országos Epidemiológiai Központ, 2005

(A 30 – 39 édesanyák családjainak csak 13, 4-, míg a 60 éves és idősebb édesanyák 53 %-a tagja valamilyen érdekvédelmi szervezetnek. Az édesapák koránál ez a tendencia annyiban módosul, hogy 59 éves korukig emelkedik a szervezeti tagok száma, majd 65 %-ról 29 %-ra csökken.)

A szülők iskolai végzettsége és a családok érdekvédelmi szervezetekhez tartozása között erős összefüggést találtunk. Az alacsonyabb, legfeljebb 8 osztályt végzett édesanyák családjainak csak 6 %-a, a szakmunkás édesanyák családjainak 38 %-a, a magasabb iskolai végzettségűeknek pedig csaknem fele (44 %) tagja valamilyen érdekvédelmi szervezetnek. (Az édesapák iskolai végzettségével megvizsgálva ugyanezt a kérdést, hasonló tendenciával találkozunk.)

A 6 roma család egyike sem tagja érdekvédelmi szervezetnek.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a családok kirekesztődése nagyon erősen a szülők iskolai végzettségével van összefüggésben.

Korai fejlesztés

Az értelmi akadályozottság esetén a fejlesztés, az oktatás korai megalapozása döntő a vizsgált személyek életminőségének alakulásában, ezért kerestük a választ arra vonatkozóan, hogy a felmért családok milyen arányba vették igénybe a különböző fejlesztő eljárásokat.

7. sz. táblázat: A fejlesztési formák igénybevétele,%

A korai fejlesztés formái	Részvételi arány Veszprém megyében
gyógypedagógiai fejlesztés, komplex korai fejlesztés	29
gyógytorna	25
konduktív pedagógia	21
gyógyúszás, hidrotérápia	10
egyéb speciális segítség	5

A kérdőívben megadott képzési formák közül a „gyógypedagógiai fejlesztés, komplex korai fejlesztést kapott” választ jelölték a legtöbben (29%). Gyógytornán vett részt 25 %-uk, a konduktív pedagógiai eszközeivel pedig a felmért személyek körülbelül egyötödét kezelték a 0-tól 5 éves, valóban korai időszakban. Ehhez a típusú ellátáshoz a veszpré-

miek mindössze 10 %-a, míg a más településen élők körülbelül negyede jutott hozzá.

Kérdés, hogy miért csak ennyien vették igénybe ezeket az ellátásokat. A vizsgált személyek gyerekkorában azonban még nem kapott olyan hangsúlyt a korai fejlesztés mint ma, és a sérülések diagnosztizálása sem történt meg minden esetben időben.

Feltűnően sokan voltak azok 56,5 % (!), akik egyáltalán nem részesültek korai fejlesztésben. Ez az arány az országos felmérésben csak 17 %¹⁶ volt.

A gazdaságilag aktív édesanyák gyermekei nagyobb arányban vettek részt korai fejlesztésben (56%), ezzel szemben az inaktív édesanyák gyermekeinek csak 31%-a.

A fejlesztések biztosítása idő/költség/utazás igényes. Sokan pl. Budapestre hordták fejleszteni gyermeküket, mert a terápiák egy része oda koncentráldott.

Bölcsődei és óvodai ellátás

Az iskoláskor előtti intézményes nevelés első lépcsője a bölcsődei nevelés megosztja a szakembereket aszerint, hogy miképpen vélekednek annak személyiségformáló hatásáról. „Pedagógusok, pszichológusok, bölcsődei szakemberek és szülők érveltek ellene és mellette, a gyermek túl korai elszakadását a családtól sokan a későbbi viselkedészavarok okának tekintették, mások bizonyítékokat kerestek arra, hogy a kortárs kapcsolatok és tapasztalatok mennyiben segítik a gyermek kognitív fejlődését”.¹⁷ A bölcsődei ellátást egyrészt megközelíthetjük a közösségbe integrálás lehetőségének oldaláról, másrészt viszont a kérdés felmerülhet abból a szempontból is, hogy mely családoknak nincs lehetősége együtt maradni gyermekével a korai időszakban.

A 97 válaszadó családból legtöbben (80 %) otthon maradtak ebben a korai időszakban és csak 20 %-uk íratta bölcsődébe a gyermekét. Ez 5 %-kal több mint az országos felmérésben mértek (15 %). Az országos felmérésben településtípus szerint a budapestiek 31%-a, a vidékiek 19%-a, és a községben élők 6,9%-a járt bölcsődébe. (Izd.14.sz. lábjegyzet)

16 Radványi Katalin: Fejlesztés, oktatás, iskolai karrier. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézírtva Alapítvány, Budapest, 2008 (82old.)

17 Radványi Katalin: Fejlesztés, oktatás, iskolai karrier. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézírtva Alapítvány, Budapest, 2008 (85old.)

A mi felmérésünkben a megyeszékhelyen élő családok 45%-a, városokban élők 29%-a vette igénybe a bölcsődei ellátást. Ehhez képest a községekben élő családok mindössze öt százaléka.

A bölcsődei ellátás igénybevétele és az apa iskolai végzettsége között hasonlóan erős az összefüggés: a magasabb iskolai végzettségű apáknál ez az arány 35 %, szakmunkásnál 21 %, alacsonyabb iskolai végzettségű apák esetében nem volt ilyen.

Az iskoláskor előtti ellátás másik fontos színtere az óvoda. Ilyen jellegű ellátásban a Veszprém megyében vizsgált csoport 78 %-a részesült. (Országos szinten az óvodai ellátottak aránya alacsonyabb volt, 60 %.) Az óvodai ellátásban részesülők több mint kétharmada a „többségi óvodákban”, integráltan kaptak ellátást, míg a vizsgált személyek egyharmada speciális óvodába járt. Ez utóbbi intézményben elégedett volt az ellátással a megkérdezettek kétharmada, míg az átlagos óvodákkal csaknem ennyien elégedetlenek voltak. Ez az elégedetlenség következhet abból, hogy az átlag óvodák óvodapedagógusai nincsenek felkészülve a sérült gyermekek befogadására. (A gyermeklétszám csökkenésével - gyakran főleg a normatív támogatás megtartása céljából - ma egyre több intézmény fogad be sérült gyermekeket. Fontos volna megismernünk, hogy az intézmény tárgyi-, személyi feltételei mennyiben tudnak megfelelni az integrációhoz szükséges feltételeknek.)

Iskoláztatás

A tanulási képességek felmérésére – a Kézenfogva Alapítvány országos tapasztalatait megerősítve – Veszprém megyében is az iskoláskor körül került sor először: a Szakértői Bizottság a vizsgált személyeket 6-7 éves korukban vizsgálta először a válaszadó családok 46 %-ban, korábbi időpontban a családok 32 %-ánál, és későbbi életkorban 22%-uknál. A legkorábbi életkorban vizsgált személy 4 hónapos volt, de volt olyan személy is, akinek az első szakértői vizsgálatára 30 éves kora felett került sor.

„A szülők egyetértése a szakértői javaslattal nem pusztán adminisztrációs kérdés. A helyzet elfogadása nagymértékben hozzájárul a gyermek fejlesztéséhez (vagy az ellenkezője éppen annak akadályává válik.)”¹⁸ A vizsgált családok 90 %-a egyetértett a szakértői bizottság javaslatával. Az országos felmérésben ez az arány szintén e körüli (92,5 %). A Kézenfogva Alapítvány felmérésében a községekben élő család-

18 Radványi Katalin: Fejlesztés, oktatás, iskolai karrier. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (88 – 89 old.)

dok valamelyest ritkábban (csak 89 %) értenek egyet a javaslattal, mint a városokban élők. „Ennek oka lehet, hogy a kisebb közösségben, ahol jobban ismerik egymást az emberek, inkább félnek attól a szülők, hogy valamilyen formában kiközösítik őket, vagy legalábbis nem lesznek eléggé elfogadott tagjai a csoportnak. De ugyanúgy felvetődhet magyarázatként a fogyatékossgal kapcsolatos ismeretek hiánya.” (Izd. 15. sz. lábjegyzet) Ezt az eredményt saját adataink is alátámasztják.

A felülvizsgálatok arányát tekintve Veszprém megyében kevesebben (65 %) keresték fel újra a szakértőket, mint a Kézenfogva Alapítvány által felmért családok esetében (79 %)

A felmért személyek fele a korábban kisegítő iskolának nevezett iskolában kezdték meg tanulmányaikat. 18 %-uk foglalkoztató iskolába járt, 5 %-uk pedig képzési kötelezett volt. Normál általános iskolába integráltan kezdte meg a tanulmányait szintén 5 %. Nem vett részt semmilyen képzésben a vizsgát csoport 11,3 %-a (8.sz.táblázat).

8.sz.táblázat: Hol kezdte meg tanulmányait?

Iskolatípus	%
Kisegítő iskolában	51
Foglalkoztató iskolában	19
Nem vett részt képzésben	12
Normál általános iskolában	5
Képzési kötelezett volt	5
Korrekciós osztályban	4
Nem tudni	4
Összesen	100

Az iskolai évek megkezdését követően 24 % -uknál került sor intézményváltásra.

A kisegítő és a foglalkoztató iskolába járó személyek családtagjainak körülbelül kétharmada volt elégedett az intézménnyel. Az általános iskolában tanulmányait kezdő személyek esetében az elégedettek aránya csak 57 % volt. Egy korábbi veszprémi felméréskor megtudtuk, hogy „az integrált oktatás lehetőségét a fogyatékos gyermeket nevelő szülők vegyes érzésekkel fogadják. Szeretnék is, ha gyermekeik az ép

gyermekkel tanulhatnának együtt, mert úgy érzik, sokszor éppen a speciális intézmény által adott védettség az, ami gátolja gyermekeik társadalomba való beilleszkedését, ugyanakkor féltik is gyermekeiket a kudarcélményektől.”¹⁹

A szakképzettséggel rendelkezők aránya igen alacsony (21 %). Itt is különbséget tapasztalunk a településtípusok között: a megyeszékhelyen nem rendelkezik szakképzettséggel a fogyatékos személyek 91 %-a. Ugyanez az arány a városban 73 %, míg a községekben 79 %. Érdeemes azonban megvizsgálnunk, hogy a szakképzettség mennyiben segít elhelyezkedni a munka világába, és ha nem a szakképzettség, akkor milyen más tényezők ill. készségek járulnak hozzá a könnyebb elhelyezkedéshez.

A vizsgált személyek foglalkoztatottsága

Az integráció talán legfontosabb színtere a munka világa lenne, mert segít beilleszkedni a többségi felnőtt társadalom hétköznapijaiba, az értéket teremtők-, a jövedelemszerzők sorába, miközben közösségi kapcsolatok építésére ad lehetőséget. Nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy az intellektuálisan sérült személy foglalkoztatottsága a szülő számára is lehetőséget teremt a munkavállalásra.

Megkérdeztük a szülőket arról, mit jelent gyermekeik számára a munka lehetősége. 27 szülő szerint a munkahelyi, társas kapcsolatok miatt fontos, hogy gyermekeik dolgozhassanak. 23 szülő szerint gyermekének a munka által szerzett jövedelem-, 25 szülő szerint pedig a hasznos időtöltés / értelmes tevékenység miatt fontos a munkavállalás.

Az általunk felmért értelmi akadályozott személyek csupán 10 %-a aktív kereső. Ez az adat csaknem megegyezik az országos felmérésben²⁰ megismert aktív korúak foglalkoztatottsági rátájával (8.7 %). Munkanélküliek az országos felméréshez hasonlóan kevesen voltak: országos felmérésben 1,3 %, Veszprém megyében 1 %. Meglepő adat, hogy a rokkant nyugdíjasok aránya az általunk vizsgált körben sokkal alacsonyabb (39 %), mint az országos kutatásban (ahol ez az arány

19 Kalocsai Adrienn: A nappali ellátásban részesülő értelmi akadályozottak és családjaik helyzete Veszprémben. Szociális Munka 2001/3 sz. (163 - 194 old.)

20 Keszi Roland – Horváth Péter – Könczei György: Intellektuális fogyatékosokkal élő emberek a munka világában Magyarországon. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (107 old.)

62,6 %). A felnőtt eltartottak aránya azonban nálunk magasabb 30 %, a Kézenfogva Alapítvány felmérésében 24 % (9.sz. táblázat).

9.sz. táblázat: A közép súlyos/súlyos értelmi akadályozottak gazdasági aktivitása (%)

Státusz	Veszprém megyében	Kézenfogva alapítvány felmérésében
Rokkantsági díjas	39	63
Eltartott	30	26
Nem ismert	14	-
Aktív kereső	10	9
Egyéb	6	1
Munkanélküli	1	1
Összesen	100	100

Korábban sem dolgozott a felmért személyek 73 %-a. Foglalkoztatottság szempontjából a megyeszékhelyen a legkedvezőbb a helyzet, ahol a felmérték csak 63 %-a nem dolgozott még soha életében. A többi városban és a községekben a soha nem dolgozott személyek aránya magasabb, 78% a városban, 82% a községekben.

A korábban nem dolgozó személyek többsége (62 %) nem is kívánt munkát vállalni a szülők szerint. Veszprémben ez az arány 82 %, a többi településen 59 %. Ezek az arányok is azt mutatják, hogy a dolgozni akarók sikeresebben jutnak foglalkoztatottsághoz Veszprémben.

A legfeljebb 8 osztályt végzett édesanyák gyermekei többen dolgoztak már életükben (29 %), mint a magasabb iskolázottságú édesanyáké (17 %). Az édesanyák gazdasági aktivitása és a vizsgált személyek aktivitása között szintén szignifikáns összefüggést találtunk oly módon, hogy az aktív édesanyák gyermekei nagyobb arányban dolgoztak már (28 %), mint az inaktív anyáké (15 %). Ez összefügghet azzal, hogy a dolgozni képtelen értelmi fogyatékosok szülei inkább szorultak inaktivitásba, de az is lehet, hogy az aktív szülők eleve több olyan készséggel/tényezővel rendelkeznek, amely a gyermekük munkába állítását is segíti.

A „még nem dolgozott” és a „már dolgozott” személyek arányaiban nem szerint jelentős különbséget nem tapasztaltunk. Szándéka szerint

azonban valamelyest több nő szeretne dolgozni (a nem dolgozók 44 %-a), mint férfi (34 %) A munkavállalás szándéka az egyre fiatalabb korosztállyal csökken. A 30 – 39 éves munkanélküliek fele, a 19 – 29 éves munkanélkülieknek már csupán 38 %-a szeretne dolgozni. A min-tába került 18 év alattiak esetében ez az arány már csak 30 %.

A szakképzettséggel rendelkező személyek arányaiban nem dolgoztak többen (sőt inkább kevesebben), mint a csak 8 általános iskolát végzettek. Ez tovább igazolja a tapasztalatot, miszerint a középsúlyos értelmi fogyatékosok szakvégzettségei a piacon nem túl kelendőek. Pedig a szakképzett értelmi fogyatékosok munkába állási szándéka jelentősen nagyobb, mint a többi iskolai végzettségű csoportoké. A nem dolgozottak körében munkát akar vállalni a szakképzettek 72 %-a, míg ez a szándék a nyolc osztályt végzettek csak 45 %-ánál jelenik meg.

Megkérdeztük a szülőket arról is, hogy kitől várnak segítséget a munka megtalálásához, gyermekeik foglalkoztatottságához. A legtöbb szülő (19 család) a tágabb családtól, 16 család szociális intézményektől, kilenc az önkormányzattól, ugyancsak kilenc valamilyen civil szervezettől, 7 család a szomszédoktól, hat a munkaügyi központtól, öt család pedig a munkáltatóktól várna segítséget. A munkaügyi központtól segítséget kapó családok száma összesen 27 volt. Állásközvetítés ezen belül 16 esetben. Ebből sikeres állásközvetítés mindössze négy esetben történt. A felmért családok között mindössze tíz olyan család van, akik senkitől sem várnak a gyermekeik foglalkoztatottságához segítséget.

A szülők foglalkoztatottsága

Az apák és anyák foglalkoztatottsági mutatóiból látjuk, hogy az édesapák közül valamelyest magasabb az aktív keresők aránya, és többen vannak közülük nyugdíjasok, rokkantnyugdíjasok is. A sérült személy gondozása elsősorban az édesanyákat rekesztette ki a munkaerőpiacról, így ápolási díjat igényelt az édesanyák több mint egyötöde, ketten pedig háztartásbeliként felügyelnek a gyermekükre.

10.sz. táblázat: A szülők gazdasági aktivitása

Státusz	anya gazdasági aktivitása	apa gazdasági aktivitása
Aktív kereső	45	53
Ápolási díj	22	-

Nyugdíjas	20	29
Rokkantnyugdíjas	6	12
Munkanélküli	4	6
Gyes-Gyed-Gyet	1	-
Háztartásbeli	2	
Összesen	100	100

Ahol mindkét szülő dolgozik, ott is gyakori panasz, hogy nagyon nehéz a sérült felnőtt napközbeni felügyeletének megoldása. Sok házaspár igyekszik úgy munkát vállalni, hogy lehetőleg különböző időpontban dolgozzanak, hogy valaki mindig otthon maradhasson. Nem minden élethelyzetben tudják ezt megoldani, ezért fontos kérdés, hogy összességében hány családnak/személynek kellett feladnia a munkáját, foglalkozását a fogyatékos személy gondozása miatt. A mintánkban szereplő családok csaknem fele (49 %) nyilatkozott úgy, hogy a sérült személy nevelése gondot okozott számukra a munkavállalásban. Az anyák 41 %-a, az apák közül 5 % nem vállalt/vállal munkát, hogy a mindennapi felügyeletet biztosítsa, gondoskodjon az önellátásra képtelen családtagról. (Volt olyan eset is (3 %), ahol hol az egyik-hol a másik szülő vált meg ideiglenesen, vagy végleg a munkahelyétől.)

Úgy tűnik, hogy az édesanyáknak a megyeszékhelyen van/volt a legnagyobb esélye arra, hogy aktív maradhasson. Aktív munkavállaló a kutatás idején, a veszprémi édesanyák 65 %-a. (Munkanélküli édesanyával itt nem is találkoztunk.) A községekben ugyanez az arány 43 %, a városokban pedig 36 %. A munkanélküliség jelenléte mindkét utóbb említett településtípusnál 5 % körüli.

Szegénység – támogatások igénybevétele

A szegénység definiálásakor Bánfalvy Csaba megközelítése szerint jártunk el, így tanulmányunkban a havi 26 ezer forintos egy főre jutó jövedelem alatti családokat tekintettük szegényeknek. „2007-ben, Magyarországon az ebbe a kategóriába tartozók biztosan (abszolút) szegények voltak és ők maguk is annak tekintették magukat.”²¹

21 Bánfalvy Csaba: Az értelmi fogyatékos személyek néhány szociológiai jellemzője. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (58-60 old.)

A Kézenfogva Alapítvány országos felmérésének adatai azt mutatják, hogy a mintában szereplő családok között sok a a szegény, a családok 27 %-a tartozik a havi 26.000 forint/ fő alatti jövedelmi kategóriába. A Veszprém megyei kutatásban ez az arány 16 %. Az abszolút szegények aránya a megyeszékhelyen a legkedvezőbb, ahol a megkérdezettek csak 10 %-ának kevesebb, mint 26.000 Ft az egy főre eső jövedelme. A községekben ugyanez az arány 16 %, a megye többi városaiban pedig 18 %.

Erős összefüggést találtunk a szegénység – apák iskolai végzettsége között: a szakmunkás apák családjaiban a szegény családok aránya 19 %, míg a magasabb iskolai végzettségű édesapák családjainál csak 4 %. Leginkább szegények a legfeljebb 8 osztályt vagy ennél is kevesebb osztályt végzett édesapák családjai: 26.000 Ft alatti az egy főre eső jövedelem 50 %-uknál. A szegénység kiemelkedően magas a roma családok körében: a mintába bekerülő 6 család közül 5 abszolút szegénynek tekintendő.

Az országos felmérés azon tapasztalata, miszerint „a rendkívüli rászorultság ellenére számos támogatásból a családok egy része kint reked, a kint rekedtek aránya az abszolút szegények között nem egy esetben magasabb, mint a többi család esetében” (lsd. 18.sz. lábjegyzet) megyénkben is jellemző (11.sz. táblázat).

Milyen támogatásban részesül? Fogyatékosági támogatásban a nem szegény családok 24 %-a, míg a szegény családok csak 14 %-a részesül. A rokkantnyugdíjasok/járadékosok aránya érthetetlen alacsony (21 %) a megye szegény családjainak körében.

Ugyancsak a szegényebbek szorulnak ki inkább a közgyógyellátásból: a nem szegények 74 %-a, a szegény kategóriába eső családok 50 %-a részesül ebben az ellátásban. A közműtámogatás tekintetében hasonlóan alacsonyabb a 26.000Ft/ főre eső jövedelem alatt kereső családok támogatottsága (7 %), míg a magasabb jövedelmű családok 37 %-a (!) részesül ebből a támogatásból.

11. sz.: táblázat: Milyen támogatásban részesül? (anyagi helyzet szerint, %)

	Veszprém megyében		Országos felmérésben	
	nem szegény	szegény	nem szegény	szegény
Fogyatékosági támogatás	24	14	22	11
Rokkantsági nyugdíj/járadék	64	21	62	50
Ápolási díj	32	36	29	24
Közgyógyellátás	74	50	nincs adatunk	

Az ápolási díjhoz való hozzáférés nem csupán a rászorulókat támogatókhoz való hozzáféréseinek mutatójaként, hanem a foglalkoztatási helyzet jellemzőjeként is értelmezhető. Ez utóbbi megközelítésben nem annyira pozitívan értékelhető, hogy megyénkben többen (a nem szegény családok 32 %-a, a szegény családok 36%-a) részesülnek ápolási díjban, mint az országos felmérés mintájában (29 versus 24 %). Az országos felmérés következtetését meg tudjuk erősíteni: „a rászorultság elve a támogatások megítélésénél sérülni látszik.”²²

Az 12. sz. táblázatban felsorolt támogatások igénybevételének aránya település típusonként eltérést mutat.

□

12.sz. táblázat: A támogatások igénybevételének aránya településtípusok szerint (%)

²² Bánfalvy Csaba: Az értelmi fogyatékos személyek néhány szociológiai jellemzője. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (60 old.)

	Veszprém	városok	községek
ápolási díj	10	29	33
aktív korúak rendszeres segély	0	10	4
közgyógyellátás	55	76	70

Ápolási díjat Veszprémben igényeltek a legkisebb arányban (10 %). Ez a kisebb arány a kedvezőbb foglalkoztatási mutatókkal lehet összefüggésben. A községekben ugyanez az arány 33 %. A veszprémiek kedvezőbb helyzetére utalhat az is, hogy a megkérdezett családok közül senki sem szorul rá az aktív korúaknak járó rendszeres segélyre. Ezzel szemben a megye többi városában igényelte és megkapta ezt az ellátást a családok 10 %-a, a községekben az igénybevételi arány 4%. Közgyógyellátásban a családok legalább fele, a községekben és a megye többi városában még ennél is többen részesülnek (70 – 76 %).

Megfigyelhető, hogy a magasabb (középfok és felette) iskolázottságú szülők könnyebben kapták meg a támogatást, mint az alacsonyabb iskolázottságú szülők (13 - 14 sz. táblázatok).

13.sz. táblázat: Támogatásokhoz való hozzáférés az anya iskolázottsága szerint (%)

	max. 8 osztály	szakmunkás	középfok és felette
ápolási díj	19	52	29
aktív korúak rendszeres segélye	0	14	6
rendkívüli segély	17	12	9
lakásfenntartási támogatás	15	20	12
adósságkezelési támogatás	0	0	5
közműtámogatás	36	24	54
közgyógyellátás	56	78	85
laktartási támogatás	4	0	0
fogyatékosági támogatás	18	14	36

14.sz. táblázat: támogatásokhoz való hozzáférés az apa iskolázottsága szerint (%)

	max. 8 osztály	szakmunkás	középfok és felette
emelt családi pótlék	50	91	60
ápolási díj	7	42	25
álláskeresési járadék (munkanélküliek járadéka)	39	11	14
lakásfenntartási támogatás	9	16	11
közműtámogatás	18	41	40
közgyógyellátás	64	73	70
fogyatékosági támogatás	8	24	38

Ennek oka, hogy az alacsonyabb iskolázottságú szülők kevésbé ismerik, ezért kevesebben kérik az ellátásokat, ritkábban találkozunk olyan esetekkel, amikor a családok kérelmét elutasították. Láthatjuk, hogy a max. 8 osztályt végzett édesapák családjai az álláskeresési járadékot leszámítva, valamennyi felsorolt ellátástípusnál kisebb arányban részesültek, mint a magasabb iskolázottságú sorstársaik. Az ellátások igénybevételének aránya (leszámítva a már említett álláskeresési járadékot és a fogyatékosági támogatást) a szakmunkás édesapák családjainál a legmagasabb.

A támogatásokhoz való hozzáférést és az anyák iskolai végzettségét tekintve szintén tapasztaljuk, hogy az alacsonyabb iskolázottságúak többféle ellátásból kintrekednek. Közülük kevesebben veszik igénybe a rendszeres segélyeket, közgyógyellátást, fogyatékosági támogatást. (Úgy tűnik, hogy a fogyatékosági támogatás igénybevétele és főképp az anya, de mindkét szülő iskolai végzettsége szerint ezt az ellátást a közép és magasabb iskolai végzettségűek veszik igénybe leginkább /36-38%-uk). Az alacsonyabb iskolázottságú édesanyák családjai azonban többen kerülnek olyan „rendkívüli” helyzetbe, amikor rendkívüli segélyben részesülnek (17 %-uk).

Összességében a támogatások igénybevétele és anyák iskolai végzettségét tekintve megállapítható, hogy (a rendkívüli segélyt és a lakbértámogatást leszámítva) a szakmunkás édesanyák és a magasabb iskolázottságú édesanyák családjainak körében nagyobb mértékű az ellátásokat igénybe vevők aránya. A jövedelempótló/pénzbeli ellátások igénybevételi aránya a szakmunkás édesanyák családjában magasabb,

míg a közgyógyellátást, közműtámogatást, az adósságkezelést, a jövedelem kiegészítő jellegű ellátásokból pedig a fogyatékosági támogatást, a középfokú és ennél is magasabb iskolázottságú édesanyák családjai vették igénybe nagyobb arányban.

A családok anyagi helyzetének egy másik mutatója lehetne, hogy hány család maradt el a közüzemi számlák kifizetésével. A Veszprém megyei felmérésben a családok 19%-nak van ilyen jellegű elmaradása, ugyanakkor összehasonlítva a 26.000 Ft/fő jövedelem alatt élő családokat a magasabb jövedelmű családokkal azt tapasztaltuk, hogy az elmaradás nem gyakoribb a szegény családoknál.

Az egészségügyi ellátással kapcsolatos kiadások

Kérdőívünkben – a Kézenfogva Alapítvány kérdőívéhez hasonlóan – a gyógyszer-, orvosi kezelés-, gyógyászati segédeszközök-, speciális ételek-, pelenka-, gyermek felügyelete-, szállítása-, fejlesztő foglalkozások szerepeltek az egészségügyet érintő kiadások listáján.²³

Mindkét felmérésben a gyógyszerköltség és a gyermek szállítására fordított összegek a legtöbb családot érintő kiadási tételek. Veszprém megyében rendszeres gyógyszerköltség a családok 42 %-nál merül fel, a minta 16 %-a havi 4000 Ft-nál is többet költ erre (15. sz. táblázat).

Közlekedésre a Veszprém megyeiek kevesebben költöttek (16 %), mint ahogyan azt az országos kutatás eredményei mutatják (38 %). A gyermeke szállítására költő szülők többsége nem jön ki havi 4000 Ft-ból. A többi felsorolt kiadás általában nem érint sok családot és nem jelent olyan súlyos anyagi terhet, mint az említett gyógyszerköltség ill. a szállítás. Gyógyászati segédeszközre 8 %-uk költ, többnyire évi 24.000 Ft-nál kevesebbet. Pelenkára ennél is kevesebben, a családok 6 %-a, ők viszont mindannyian többet költenek havi 2000 Ft-nál. A fejlesztő foglalkozások tekintetében az előzővel azonos arányt jeleztek a szülők. Gyermekefelügyeletre csak nagyon kevesen költöttek. „Ez nyilván összefügg azzal, hogy a szülők vagy intézeti ellátást választanak, vagy maguk vigyáznak gyermekükre. Az eddigiekből arra következtethetünk, hogy a családok számára a szolgáltatások zöme térítésmentesen vagy viszonylag kis anyagi hozzájárulással hozzáférhető.”²⁴

23 Vekerdy-Nagy Zsuzsanna: Az egészségügyi ellátás sajátosságai értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek körében. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (33 old.)

24 Vekerdy-Nagy Zsuzsanna: Az egészségügyi ellátás sajátosságai értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek körében. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (34 old.)

**15. sz. táblázat: A családok költségviselése
a megkérdezett területeken
(sor % , az átlagos kiadásúak nélkül)**

Költségfajta	Nem költött rá		Keveset költött rá (24 E Ft alatt)		Sokat költött rá (48 E felett)	
	Vp. megyei felmérében.	Kézenfogva A. felm.	Vp. megyei felmérében.	Kézenfogva A. felm.	Vp. megyei felmérében.	Kézenfogva A. felm.
Gyógyszer	58	53	17	24	16	12
Szállítás	84	62	3	10	10	19
Orvosi kezelés	87	81	9	11	2	5
Gyógyászati segédeszköz	92	92	6	5	2	2
Pelenka	94	91	0	2	4	5
Fejlesztő foglalkozás	94	87	3	5	2	5
Speciális élelmiszer	97	94	1	2	2	3
Felügyelet	99	95	1	2	0	2

Életmód

Az intellektuálisan sérült gyermek nevelése, ellátása, egész életre szóló feladatot ad a szülők számára. Életmódjukat meghatározza a gyermekük fogyatékoságának súlyossága, egészségi állapota, önellátási képessége, és legalább ennyire a családokat körülvevő környezet reakciója, segítőkészsége. Azok a családok, akiknek van lehetősége dolgozni, hasonlóan élnek, mint az ép gyermekeiket nevelő családok, a szülők közül sokan viszont nem tudnak munkát vállalni, otthon maradnak, mert gyermekeik napközbeni ellátása nem megoldható másképpen. Az ő életük a munkanélküliekéhez hasonlóan beszűkülhet: kevesebb kapcsolattal - jövedelemmel-, és ebből adódóan kevesebb lehetőséggel rendelkeznek.

Az általunk megkérdezett családok körülbelül felének sikerült napközbeni elfoglaltságot (nappali ellátást, képzést vagy foglalkoztatást) biztosítani a gyermekük számára. Ezeknek a családoknak a hétköznapjai az átlagos családokéhoz hasonlóan telnek. Majdnem ennyi családban azonban – a vizsgált személy állapota vagy a lehetőségek hiánya (ellátórendszer hiánya, közlekedési nehézségek, stb.) miatt – egyáltalán nem jár közösségbe az értelmi sérült személy. Közülük nagyon sokan egész napjukat a tévé előtt töltik, esetleg rádiót hallgatnak,

újságot nézegetnek. Van olyan család is, ahol a fogyatékos gyerekekről való gondoskodás az egyik szülő teljes napját kitölti: mosdatja, reggelizteti, tornáztatja, ebédelteti, öltözteti, levegőre viszi, pelenkázza, stb. Ahol a szülő dolgozik és a sérült gyermek nem, ott előfordul, hogy a fogyatékos személy fél napját vagy teljes napját egyedül tölti. („járja az erdőt”, „bámul ki az ablakon”, tévét néz, stb.) Aszerint, hogy hol töltik el napjaikat a felmért személyek nem találtunk település szerint számottevő különbséget.

Az általunk megkérdezett családok valószínűleg²⁵ nagyobb arányban jutottak el nyaralni, mint az országos felmérésben szereplők, mely szerint egyáltalán nem költött nyaralásra a családok 83,2 %-a.²⁶ Veszprém megyében az elmúlt két évben nem nyaralt a felmért családok csaknem fele (46 %). A nyaralni eljutók többsége (23 %) magyarországi üdülőkben, szállodákban szállt meg. Külföldön nyaralt 8 %, rokonoknál 9 %, saját hétvégi házban 2 %, egyéb helyen 4 %-uk. (A vizsgált személyt csak három esetben nem vitték magukkal a szülők a nyaralásra.) Az összefüggéseket kutatva úgy tűnik, hogy a nyaralás leginkább a szülők gazdasági aktivitásával ill. anyagi helyzetével függ össze. A gazdaságilag aktív édesapák családjainak 59 % - a volt nyaralni az elmúlt két évben, míg az inaktív édesapák családjainál ugyanez az arány 22 %. Az anya gazdasági aktivitása - család nyaralása között szintén összefüggést találtunk: a gazdaságilag aktív édesanyák családjainak 63%-a volt nyaralni, míg az inaktív édesanyák esetében csak 33 %-uk.

Nem meglepő, hogy az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők (26.000 Ft/fő/hónap) sokkal kevesebben (7 %) voltak nyaralni a tőlük magasabb jövedelemmel rendelkező családokhoz képest, akik fele nyaralt az elmúlt két évben.

A családok szabadidős tevékenységeit vizsgálva (16.sz. táblázat) láthatjuk, hogy a legkönnyebben vendégségbe jutnak el a családok (44%). A „múlt hónapban” folytatott kikapcsolódási tevékenységek közül a kirándulás szerepel a második leggyakoribb tevékenységként: kirándult a „múlt hónapban” a családok 34 %-a, 2- 12 hónapban 31-, régebben 35

25 Az országos felmérésben „nyaralásra nem költők” aránya jelenik meg, a mi felmérésünkben a „nyaraláson részt vettek” aránya. A kettő adat nem teljes mértékben összehasonlítható.

26 Vekerdy-Nagy Zsuzsanna: Az egészségügyi ellátás sajátosságai értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek körében. Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Szerkesztette: Bass László. Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 (34 old.)

%-uk. Színházban fele ennyien se jártak: 14% az „elmúlt hónapban”, a családoknak több mint fele pedig 12 hónapnál is régebben volt színházban. Étterembe/szórakozóhelyen csak a családok tizede fordult meg az „elmúlt hónapban”, és sportrendezvényen is körülbelül ugyanennyien voltak. Moziba még ennél is kevesebben (8-13-79 %) jutottak el az „elmúlt hónapban”, az elmúlt évben és ennél is régebben.

16.sz. táblázat: Mikor voltak utoljára az alább felsorolt helyeken a családok?

	múlt hónapban	2 – 12 hónap	régebben
vendégségben	44	27	29
kirándulni	34	31	35
színházban	14	28	58
étteremben/szórakozóhelyen	11	30	59
sportrendezvényen	10	19	70
moziban	8	13	79

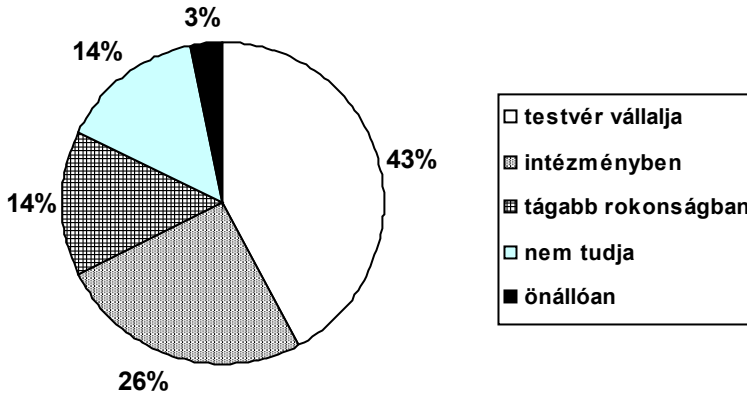
Együtt tekintve az összes szabadidős tevékenységet, azt tapasztaltuk, hogy a családok 40%-a sehová sem jutott el az „elmúlt egy hónapban”. Érdekes információ, hogy a szabadidős tevékenységben való részvétel gyakorisága sem a családok összetételével, sem a szülők iskolázottságával, sem gazdasági aktivitásukkal, sem a lakhely típusával nem mutat összefüggést.

Lakhatási lehetőség a családból kikerülve

Az értelmi sérült gyermekeiket nevelő szülők legfájdalmasabb kérdése, hogy miképpen gondoskodjanak gyermekeik jövőjéről. Többnyire az életük végéig gondoskodni kívánnak róluk, és jó néhányan „gondolni sem mernek arra”, hogy mi történik akkor, ha ők már nem lesznek (14 %). Legtöbben (43 %) a sérült személy testvéreire számítanak, de a válaszok szó szerinti megfogalmazása - „talán a testvére”, „jó volna, ha a bátyja”, „gondolom a testvére”, stb. - bizonytalanságot tükröz. 26 %-uk az intézményes elhelyezésben gondolkodik, közülük három fő a gyermekével együtt tervezi, hogy bentlakásos intézménybe költözik. 14 %-uk a tágabb rokonságból neveztek meg valakit (pl. nagy-

nénit vagy sokan egy unokatestvért) és előfordult olyan válaszadó is (3 %), aki bízik abban, hogy gyermeke képes lesz az önálló életvitelre (8. ábra).

8. ábra: Hogyan tervezik az értelmi fogyatékos családtag jövőjét?

Összefoglalás

A Veszprém megyei középsúlyosan/súlyosan – halmozottan értelmileg sérült felnőtt korú személyek és családjaik életkörülményeinek vizsgálatakor célul tűztük ki, hogy a családok szükségletei közül (jövedelem, foglalkoztatottság, lakhatás, kapcsolati háló, rekreáció) kiemelhessük azokat, amelyek kielégítése leginkább nehézséget okoz a vizsgált családok számára.

A szükségleteket egyenként tekintve megállapíthatjuk, hogy:

1. A családok jövedelmét tekintve az abszolút szegények aránya 16 %. A Kézenfogva Alapítvány országos felmérése alapján abszolút szegény a sérült gyermeket nevelő családok 27 %-a. Az ő adataiból kiindulva megállapítható, hogy a Veszprém megyében élő családok valamelyest jobb helyzetben vannak, mint az országban általában.

2. Az értelmileg akadályozott gyermeket nevelő szülők nehezebben integrálódnak a munka világába. Gyakran előfordul, hogy egyik szülő ideiglenesen vagy akár végleg kiszorul a munkaerőpiacról. Ismerjük, hogy a gazdasági aktivitás milyen komoly kihatással van a hétköznapi élet minden területére: jövedelmi-szociális helyzetre, társas kapcsolatokra, testi-lelki egészségre, stb. A fogyatékos gyermekeit nevelő szülők közül különösen az édesanyák veszélyeztetettek ebből a szem-

pontból, az inaktivitásba kényszerül és ápolási díjból jut jövedelemhez az édesanyák 22 %-a.

3. Lakhatás kapcsán a sérült gyermek igényeihez, életmódjához kell igazítani (fürdőszobát átalakítani, akadálymentesíteni) a családok lakásainak közel egyötödét.

4. Mintánkból kiindulva nem tapasztalható a többségi családokhoz mérten erősebb szegregálódás a baráti-, rokoni kapcsolatok ápolása terén. Úgy tűnik azonban, hogy a sérült gyermekeket nevelő házasságok törekenyebbek, mint a házasságok általában.

Az értelmi akadályozottak párkapcsolati lehetősége különösen korlátozott. Sem ők, sem pedig szüleik nem kapnak elegendő segítséget ahhoz, hogy ezen a téren is az átlag felnőtt emberekhez hasonló életet élhessenek.

5. Az értelmi akadályozott gyermekeit nevelő családok közül igen sokan (a családok 40%-a) nem vesz részt a tanulmányunkban felsorolt rekreációs tevékenységekben. A szabadidős tevékenységek - család anyagi helyzete között nem találtunk erős összefüggést. Ezek szerint az alacsony részvételi arány más okokban is keresendő.

A sérült gyermekükkel együtt élő családokat összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy a szülők iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása és a családok lakóhelyének jellege hatással van a családok integrációs esélyeire:

1. Az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekei könnyebben kerültek intézeti nevelésbe, kevésbé képviseltették magukat az érdekeiket védő szervezetekben, kevesebb támogatást tudtak kiharcolni a családjaik számára. Egyértelműen igazolódott, hogy a legfeljebb 8 osztályt végzett szülők és gyermekeik - valószínűleg információhiány miatt - nehezebben férnek hozzá az őket megillető ellátásokhoz.

2. A gazdaságilag aktív szülők könnyebben birkóznak meg problémáikkal a munkanélküli szülőkhöz képest: magasabb jövedelemmel, szélesebb kapcsolati hálóval-, erősebb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek és szabadidős szokásaikat tekintve is kedvezőbb a helyzetük.

3. A családok helyzetének lakóhely szerinti különbségei közül kiemelhetjük, hogy a községekben erősebben élnek azok a hagyományos értékek, amelyek segítik a családi összetartást: az itt élő szülők házasságai stabilabbak és bátrabban vállalnak kistestvért is a sérült gyermek születését követően. Pedig az életkörülményeik nem könnyebbek: az itt élő értelmi sérült foglalkoztatottsága nehezebben megoldható, hiányoznak környezetükből a támogató intézmények, közösségi lehetőségek.

A foglalkoztatási mutatókat-, jövedelmi helyzetüket és a támogató-sok alacsonyabb igénybevételét tekintve a megyeszékhelyen élők vannak a legkedvezőbb helyzetben.

Felmérésünk és a Kézenfogva Alapítvány eredményeit összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy a megyénkben élő sérült gyermekeiket nevelő családoknak sok tekintetben kedvezőbb a helyzete, mint az országban általában. Mintánkban kevesebb gyermek került intézményes nevelésbe, többen fordulhattak barátaikhoz, rokonaikhoz, nagyobb létszámban vehettek részt óvodai ellátásban, kisebb arányban szegények, mint az országos felmérés mintájában.

Más mutatók alapján azonban nálunk kedvezőtlenebbek a körülmények: kisebb az együtt élő szülők aránya, a sérült személyek nagyobb arányban nem részesültek korai fejlesztésben, gazdasági státuszukat tekintve magasabb a felnőtt eltartottak aránya.

Felhasznált irodalom:

Albert F-Dávid B - Németh R: Társas támogatás, társadalmi kohézió OLEF 2003, Kutatási jelentés. Országos Epidemiológiai Központ, 2005

Albert F - Dávid B 2006: A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben In: Társadalmi Riport (szerk.: Kolosi T, Tóth István Gy, Vukovich Gy) TÁRKI Budapest 2006 351-372 old.

Bánfalvy Cs: Életminőség a 90-es években - Három társadalmi csoport életminőség jellemzői. Budapest, 1995

Bánfalvy Cs.: A felnőtt fogyatékosok munkavégzési jellemzőiről. Esély 1997/4, 43-52 old.

Bánfalvy Cs: Az értelmi fogyatékos személyek néhány szociológiai jellemzője. IN: Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. (szerk: Bass L) Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008 53-75 old.

Bass L: Szüljön másikat?!- Súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermekeket nevelő családok életkörülményei Magyarországon. In: Jelentés a súlyosan-halmozottan fogyatékos embereket nevelő családok életkörülményeiről. (szerk: Bass L) Kézenfogva Alapítvány, Budapest 2004 53-92 old.

Bass L. (szerk.): Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Budapest, Kézenfogva Alapítvány. 2008

Bass L., Darvas Á., Ferge Zs. és Farkas Zs: A gyermekszegénység elleni küzdelem állása 2008 -ban. <http://www.mta.hu/fileadmin/2008/11/01-gyermeksz.pdf>

Bass L-Végh Zs: Az értelmi fogyatékos emberek családjainak kapcsolatrendszer. IN: Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. (szerk: Bass L) Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2008. 119-133 old.

Castel, R: A nélkülözéstől a kivetettséig - a „kiilleszkedés” pokoljárása, Esély 1993/3, 3-23 old.

Ferge Zs.: Az EU és a kirekesztés. Esély 2002/6 3-13 old. http://www.esely.org/kiadvanyok/2002_6/FERGE.pdf

Kalocsai A: A nappali ellátásban részesülő értelmi akadályozottak és családjaik helyzete Veszprémben. Szociális Munka 2001/3 sz. 163 - 194 old

Keszi R - Horváth P - Könczei Gy: Intellektuális fogyatékosokkal élő emberek a munka világában Magyarországon. IN: Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. (szerk: Bass L) Kézénfogva Alapítvány, Budapest, 2008. 101-119 old.

Radványi K. : Fejlesztés, oktatás, iskolai karrier. IN: Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. (szerk: Bass L) Kézénfogva Alapítvány, Budapest, 2008. 75-100 old.

Vekerdy-Nagy Zs: Az egészségügyi ellátás sajátosságai értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek körében. IN: Amit tudunk és amit nem... az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. (szerk: Bass L) Kézénfogva Alapítvány, Budapest, 2008 25-53 old.

Leveleki Magdolna

Foglalkoztatási viszonyok és munkanélküliség a rendszerváltás után és napjainkban: alkalmazkodási és túlélési stratégiák Magyarországon

*(A tanulmány a Passau-i Egyetem Katolikus Teológia Karán
2010 májusában elhangzott előadás szerkesztett változata)*

1. Az államszocialista évtizedek öröksége: „teljes foglalkoztatottság” versus „kapun belüli munkanélküliség”. A bérmunka totálissá válása és a hiányzó öngondoskodás.

A kelet-közép-európai társadalmakat a második világháborút követően a kialakuló államhatalom az un. szovjet modell szerint szervezte újjá. A megvalósult és 40 éven át működtetett rendszerre az „állam-szocialista” terminológiát használjuk, hogy megkülönböztessük a nyugat-európai jóléti államoktól. A Kelet-Közép-Európában megvalósult szovjet modell szociológia sajátosságai lényegileg különböznek a jóléti államok működésétől.

A szovjet típusú társadalmakban megszűnt a társadalom rendszerszerű differenciálódása, a társadalom alrendszerének saját racionális szempontjai szerint történő működése, autonómiája. Valamennyi alrendszer – a tudomány, a jog, a gazdaság, a közigazgatás – és az élet minden területe: művészet, vallás, civil szféra, de bizonyos mértékben a magánéletünk is a politika által irányítottá, ellenőrzötté vált. A társadalom a politikai hatalomnak alárendelve, a politika érdekeinek és logikájának megfelelően működött.

A gazdaságban javarészt megszűnt a termelő eszközök magántulajdona, és nem működött a piac. A gazdaságot túlnyomó részt redisztributív mechanizmusok működtették. (Polányi, 1976) Redisztribúció a nyugat-európai piacgazdaságokban is van: adó és

állami, önkormányzati költségvetés formájában. A szovjet típusú rendszerben azonban méretét tekintve nagyobb volt, mint a jóléti államokban, és kiterjedt az egyszerű újratermelés feltételeire is: a beruházási döntéseket is a pártállam vezetése hozta meg.

A magyarországi államszocializmus első szakaszát - amely 1968-ig tartott - tervutasításos rendszernek nevezzük, ebben az időszakban pártutasítások koordinálták a gazdasági cselekvéseket. 1968 után a magyar politikai vezetés a „kézi vezérlés” mellett adminisztratív és gazdasági szabályozókkal igyekezett a gazdasági szereplők cselekvéseit, döntéseit irányítani. A politikai vezetés belátta ugyanis, hogy a direkt tervutasításos rendszer nem képes hatékonyan működni, és amikor már a gazdaság komoly külkereskedelmi és költségvetési hiányt halmozott fel, kénytelen-kelletlen teret engedett a piaci mechanizmusok érvényesülésének. Nem csupán az állami tulajdonú szektor piaci működését tették ebben az időszakban szabadabbá, hanem időnként engedték a gazdaságban a magántulajdonban lévő kisvállalkozások, mezőgazdasági termelők gyarapodását is. A magánszektoral szemben a „megengedem - megszorítom” politikát alkalmazták. (Gábor R., 1985) Bár ezek az intézkedések minden esetben pozitív változásokat, jelentős gazdasági fellendülést és anyagi gyarapodást hoztak, ez a gazdaságpolitika a szovjet típusú társadalmakban nem volt általános.

Ugyancsak a pártállami társadalmak lényegéhez tartozott az erőteljes centralizáció. Minél nagyobb szervezetbe tömörültek a társadalom részrendszerei, annál könnyebben tudta a hatalom őket kontrollálni. Ennek következtében számos mamutvállalat működött az országban, amelyeknek vezetői egyben a legfelső politikai testületeknek is tagjai voltak. Ily módon közvetlenül irányítani lehetett őket és rajtuk keresztül a tízezer embernél is többet foglalkoztató nagyvállalatokat. (pl. Videoton, Csepel Művek stb.) A nagyvállalatok gyakran úgy működtek, mint egy-egy önálló kisváros. Rendelkeztek saját oktatási intézményekkel (szakiskolákkal, óvodával, bölcsődével), orvosi rendelővel, egészségügyi szakellátással, üzletekkel, étteremmel, sportlétesítményekkel, kultúrházakkal, mozival, lakóházakkal, közlekedési eszközökkel. A vállalat ily módon teljes mértékben ellátta az egyéneket és családokat, a közgazdasági irodalom fogalmát használva, paternalista módon működött.

Az államszocialista társadalmak immanens tulajdonságaihoz tartozott a teljes foglalkoztatás is, mert a rendszer ideológiájával nem fért össze a munkanélküliség. Ezen ideológia szerint a munka világának zavara csupán a magántulajdonon alapuló piaci módon működő

gazdaság sajátossága, a kollektív tulajdonnal ezeket a munkaerő-piaci anomáliákat ki lehet küszöbölni. A hatalmat gyakorlók legitimációja Magyarországon 40 éven át egyebek mellett erre az ideológiára épült. A munkanélküliségtől a hatalom gyakorlóí félték is, mert akinek nem volt munkahelye, azt nehezen lehetett hatalmi kontroll alatt tartani.

Ezen okokból a munkanélküliséget több eszközzel igyekeztek kiküszöbölni. A vállalatoknak, szövetkezeteknek kötelességük volt az embereket alkalmazni akkor is, ha gazdasági szempontból nem volt ésszerű a foglalkoztatásuk. Ezt rendszerint direkt pártutasítás hatására megtették. Ez a mechanizmus nem csak a kommunista diktatúra első évtizedeiben, a tervutasítás időszakában működött, hanem egészen a rendszerváltásig.

A hatvanas évek végétől az új gazdasági mechanizmus bevezetésével a vállalatok kézi vezérléssel történő irányítását szabályozókkal helyettesítették. Az ekkor bevezetett átlagbér-szabályozásnak az lett a következménye, hogy a gazdasági szervezetek számos embert azért szerepeltettek igen alacsony béren állományukban, hogy a magas béreket velük kiegyenlítsék, és így vállalati szinten a megengedett átlagbért ne lépjék túl. Ez a rendszer vezetett az ún. „vatta emberek” alkalmazásához, a „kapun belüli munkanélküliség” elterjedéséhez.

A szervezett keretek között folyó munka világától csak az maradhatott távol, aki tanult, akinek fizikai állapota lehetetlenné tette, hogy dolgozzon, aki nyugdíjas volt, valamint a gyereket nevelő vagy háztartásbeliként a családot ellátó nők.

Milyen főbb tendenciák jellemezték az államszocializmus ideje alatt a magyarországi munkaerőpiacot? A háztartásbeli nők száma és aránya folyamatosan csökkent, a nyolcvanas évekre megvalósult a nők teljes foglalkoztatása. Ciklikusan változott a népességen belül a gyermeknevelés miatt otthon maradó szülőkorban lévő nők száma a társadalmpolitikai, családpolitikai intézkedések és a népesség demográfiai összetételének függvényében.

Az államszocializmus éveitől kezdve nőtt az iskolába járók aránya, a nyugdíjkorhatár csökkenésével pedig a nyugdíjas népesség száma is. Magas volt és növekedett a népességen belül a betegek, egészségi állapotuk miatt munkaképtelenné váltak illetve a csökkent munkaképességűek aránya is.

A nők tömeges munkába állása elsősorban annak köszönhető, hogy

a bérek reálértékben alacsonyok voltak, így a családok nem tudták egy keresetből fenntartani magukat, szükség volt a nők munkabérére. („Kétkeresőscsaládmodell”) A szocialista településpolitika is hozzájárult a nők tömeges munkába állásához: az erőltetett urbanizáció és a falvak elsoványosítása miatt nőtt a városi panellakásokban lakó népesség száma és aránya. Így az asszonyok a hagyományos – részben önellátásra termelő - családi háztartásokat nem tudták tovább működtetni.

A család funkcióváltásával, mindenekelőtt a családok gazdasági szerepének leértékelődésével párhuzamosan csökkent a vállalt gyermekek száma, megváltozott a családmodell, és a munkavállaló korú népesség körében megvalósult a „teljes és kényszerű” foglalkoztatás.

2. A gazdasági rendszerváltás hatása a magyar munkaerőpiacon. A munkanélküliség állami kezelésének kezdeti formái.

A politikai rendszerváltás időpontja viszonylag egyszerűen meghatározható, 1990-től, az első szabad választás napjától demokráciáról beszélhetünk. A gazdasági rendszerváltás ezzel ellentétben sok kis lépés eredményeképpen zajlott le. Ennek a folyamatnak az első jelentős állomása a nyolcvanas évek elejére, 1982-re tehető, amikor a vállalkozás állampolgári joggá vált Magyarországon. Majd jelentős változást hozott a társasági törvény megszületése: 1988. Az állami tulajdon privatizációja is egy lassú, a pártállam idejére visszanyúló folyamat volt, a nyolcvanas évek végén már elkezdődött. Az utolsó kormány a régi rezsimben lehetővé tette a gazdasági szervezetek menedzsmentjéből vállalati tanácsok létrehozását, amelyek a tulajdonosi jogokat átvették az államtól, és a vállalati tulajdon eladása is. Ennek a modellnek szükségszerű következménye volt, hogy a vállalati vezetőkől szerveződött tanácsok jelentős részben maguknak a vállalati vezetőknek adták el a vállalati vagyont, ily módon az államszocialista menedzser réteg tulajdonosi réteggé vált. (Szalai Erzsébet, Szelényi Iván)

A privatizáció későbbi szakaszában, a politikai rendszerváltást követően az állami tulajdon fölött az Állami Vagyonkezelő Ügynökség rendelkezett. A privatizációnak ebben a szakaszában már megjelentek a külföldi vevők.

A munkaerő-piaci folyamatok szempontjából a két szakasz abban különbözött, hogy míg a rendszerváltás előtti időszakban nem voltak vállalati elbocsátások, a kilencvenes évek elején minden vállalati értékesítést tömeges létszámcsökkentés követett. Egy-két éven belül,

1991-93-ban sok százezer ember került Magyarországon utcára, olyanok, akik a munkanélküliséget soha nem tapasztalták, sok esetben egész életüket egy vagy két munkahelyen töltötték. Ráadásul ez a városba, ipari létesítmények köré települt népesség nem volt kisszámú. A talpra állást nehezítette, hogy az államszocialista évek településpolitikája a falvakat tönkretette: sok kis településen nem engedték a falusi házak korszerűsítését, új házak építését, és nem juttattak forrásokat a falvak infrastruktúrájának karbantartására, felújítására, miközben jelentős pénzeket fordítottak a városi lakótelepek építésére. Mindezek következtében a fiatalok faluról városra költöztek, ipari munkát vállaltak. És amikor a nagyvállalatok elbocsátották őket, elszakadtak azok a szálak, amelyek korábban létfeltételeiket biztosították. Az 50-60 m²-es panellakások nem voltak alkalmasak se arra, hogy megélhetésüket önellátó módon biztosítsák, se arra, hogy vállalkozásba kezdjenek. Ráadásul az átlagbérek Magyarországon a mai bérekhez hasonlóan nem haladták meg a család havi megélhetéséhez szükséges mértéket, amiből következően a háztartásoknak nem volt számottevő befektethető tőkéje kisvállalkozás indításához.

Az 1990-ben demokratikusan megválasztott új kormány a helyzet kezelésére három megoldást kínált:

A munkanélküli segély időtartamát 2 évben állapította meg, amin belül fél évig a fizetés 80%-át kapta az elbocsátott, azt követően pedig kevesebbet. A munkaadó köteles volt az eltöltött munkaidő függvényében egyszeri végkielégítést fizetni. Ezen fölül - mivel a bankok az új kisvállalkozások indítását nem hiteleztek kellőképpen - az állam nyújtott az újonnan indulóknak egy csekély (2.000 eurónak megfelelő) nagyságú hitelt.

2.1. Foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás után - a makrostrukturális folyamatok (1989-93)¹

1989 és 1993 között egyik oldalról a munkavállalási korba tartozó népesség közel százezer fővel emelkedett, másik oldalról a gazdaság tulajdonosi és szerkezeti átalakulása nyomán sok százezernyi munkahely szűnt meg. Az aktív keresők száma közel egy millió fővel csökkent négy év leforgása alatt. A csúcspontot 1993 februárjában érte el, amikor a regisztrált munkanélküliek száma meghaladta a hétszázezer főt. Ebben az időszakban tömegesen vonultak nyugdíjba, vagy szereztek maguknak rokkantnyugdíjas státuszt.

1 László Gyula (2007)

Az 1980-as években kibontakozó gazdasági válság, majd az 1990-es évek társadalmi-gazdasági átalakulása következtében nagyságrendekkel módosult a foglalkoztatás ágazati szerkezete is. Százazreknek kellett ágazatot, foglalkozást, szakmát váltani.

A század első harmadának szintjére zuhant vissza a gazdasági aktivitás szintje. Napjainkban egy aktívra már 1,4 fő inaktív jut. Megfelelő mértékű, felhalmozott tőketartalékok hiányában a csökkenő számú foglalkoztatott teljesítményéből lehet csak biztosítani a növekvő számú inaktív eltartását. A periódusnak a központi kérdése a munkanélküliség növekedése volt. Háttérbe szorult a foglalkoztatottság drasztikus csökkenése.

2.2. A munkanélküliség csökkenése (1993-1997)

1993 közepét követő két év során a munkanélküliek száma és aránya csökkent. Az ezt követő két évben a munkanélküliség „stabilizálódott”, de tendenciáját tekintve megtartotta enyhén csökkenő jellegét. A munkanélküliek számának közel egyharmados, mintegy kétszázezer fős csökkentése inkább csak felszíni jelenség volt, nem a munkaerőpiac valódi konszolidációját és élénkülését jelentette. Csökkenésében lényeges szerepet játszott, hogy egyre többen veszítették el jogosultságukat a munkanélküli ellátásra, a foglalkoztatási szolgálaton keresztül sem sikerült munkahelyet találniuk, ezért már nem regisztráltatták magukat, így kikerültek a hivatalosan nyilvántartottak köréből. Tehát a munkanélküliek számának csökkenése nem azért következett be, mert egyre több munkanélkülit sikerült volna munkába állítani. A foglalkoztatási ráta ekkor még folyamatosan csökkent. A munkanélküliség csökkenése a gazdasági aktivitás további csökkenésével, az inaktívak számának és arányának növekedésével járt együtt. A munkaerő-felmérés szerinti foglalkoztatási ráta még 1992-ben is meghaladta az 50%-ot, az évtized közepére viszont már 47% alá süllyedt. (László, 2007)

2.3. A munkanélküliség további csökkenése, a foglalkoztatottság, gazdasági aktivitás fokozatos emelkedése (1998-2001)

A '90-es évek második felében lassan „talpra állt” a gazdaság. Javult a belföldi és főleg az export teljesítmény, és ez magával hozta a leépítések csökkenő mértékét. Most már együttesen jelent meg a munkanélküliek számának csökkenése, és a foglalkoztatási színvonal olyan bővülése, amely egyenlegként a gazdasági aktivitás növekedését eredményezte.

Az 1997-es év „töréspont”, amikortól megáll a foglalkoztatottság

csökkenése. Az aktivitási ráta folyamatosan emelkedik. 2002-től újabb fordulat indul a munkaerő-piacon. A foglalkoztatáspolitikai hangsúlya a munkanélküliség kérdéséről a foglalkoztatásra tevődött át. A munkanélküliek száma viszont emelkedett, és a munkanélküliségi ráta ebben a periódusban komoly mértékben romlott.

2.4. Hogyan változott a munkanélküliek összetétele a rendszerváltás óta Magyarországon?

Melyek a munkanélküliség strukturális jellemzői? A munkakeresés (a munkanélküli státusz) időtartamát vizsgálva 1997-2007 között csökkent a rövid idejű (3 hónapos) munkanélküliség aránya, eltolódott a több hónapig tartó állásnélküliség felé. A munkanélküliek foglalkoztatási csoportok szerinti szerkezete folyamatosan változott. A legmagasabb közöttük a szakmunkások aránya – korlátozott a mobilitási képességük és szakmájuk rendszerint nem versenyképes. A szellemi foglalkozású (kreatív, nyelveket tudó, magasan képzett) szakemberekből inkább hiány van, míg az alacsonyabb képzettségű adminisztratív munkaerő iránti igény tartósan alacsonyabb, mint a kínálat.

A munkaerőpiac strukturális problémáit jelzi, hogy mindeközben erősödik a szellemi foglalkozásúak megjelenése a munkanélküliek körében, aminek háttérében a felsőoktatás egyre növekvő kibocsátása és ugyancsak gyenge munkaerő-piaci rugalmassága áll.

A képzettség és végzettség hiánya tartós hátrányt jelent a munkaerő-piacon. A munkanélkülivé váltak körében nagyságrendileg magasabb a legfeljebb általános iskolával rendelkezők aránya. A végzettség emelkedésének arányában csökken a munkanélkülivé válás esélye.

A munkanélküliséget tekintve teljesen eltérő a nemek szerinti struktúra. A '90-es évek elején a nők munkanélküliségi rátája jóval alacsonyabb volt, mint a férfiaké. Az ezredfordulót követően a nők munkanélküliségi rátája nagyon gyorsan emelkedik, és 2005-től már magasabb, mint a férfiaké.

A gazdaságilag fejlett régiók a foglalkoztatáspolitikai számára is kedvező helyzetet, gyakorlatilag teljes foglalkoztatást jelentenek. Ugyanakkor komoly feszültséget és megoldandó gondot jelentenek az elmaradott, és ebből is adódóan magas munkanélküliséggel is terhelt térségek.

Az egyes megyéken belül ugyanilyen különbségek lehetnek. A centrum viszonylag kedvező helyzete mellett egyes kistérségek, települések munkanélküliségi rátája magas.

A munkaerőpiac időbeli (szezonális) hullámváltozását vizsgálva azt

mondhatjuk, hogy az év elején rendszeresen megemelkedik a munkanélküliek száma (lejárnak a szerződések). Tavasszal csökkenést eredményez az idénymunkák beindulása a mezőgazdaságban, az építőiparban, az idegenforgalomban. A tanév végét követően megjelennek azok, akik az iskola után nem tudtak elhelyezkedni. Ősszel pedig ismét növekedést indukál az idénymunkák befejeződése. (László, 2007)

A jelenlegi hazai munkaerő-piacon a leginkább tartósan hátrányos helyzetűnek tekinthető társadalmi csoportok:

- a képzetlenek és a nem piacképes szakmai specializációval rendelkezők
- az elmaradott térségben, településen élő, de „helyhez kötött” személyek
- a romák jelentős része
- a megváltozott munkaképességűek
- a nők, különösen a családalapítás, gyermeknevelés időszakában
- a tartósan munkanélkülivé váltak
- a büntetett előéletűek.

3. A munkanélküliség sajátosságai Magyarországon. Az OECD által definiált munkanélküliség és a valós viszonyok. Alkalmazkodási és túlélési stratégiák a privatizált nagyvállalatok környezetében.

M. Jahoda szerint minél erősebb egy térségben a bérmunka totalizálódása, annál inkább probléma a munkanélküliség. Az államszocialista országokban a rendszerváltás előtt a bérmunka szinte az egyetlen lehetséges és a politika által erősen preferált keresetszerzési forma volt.

Magyarországon a pártállami rendszer 40 évére jellemző kényszerű munkavállalásnak az államszocialista struktúra felszámolását követően az egyéni stratégiákban megmutatkoztak a következményei. A kilencvenes években a munkavállalási hajlandóság vizsgálata során ismerték fel a kutatók, hogy létezik egy az ún. önkéntes munkanélküliség, más szóval „szándékolt tétlenség”. (Csoba, 1992)

Az önkéntes munkanélküliség elsődleges oka, hogy – főképpen a kilencvenes évek elején – sokan szabadulásként élték meg azt, hogy vége van a kényszerű munkavállalásnak, szabadon lehet döntenie arról,

hogyan valaki saját családi gazdaságában akar-e tevékenykedni, otthon akar-e maradni gyermekeit nevelni, stb.

Az önkéntes munkanélküliség és a munkaerőpiacról történő kivonulás más esetekben azt mutatta, hogy a munkaerő a munkaerőpiac formális és legális szférájából az informális és néha illegális szférák felé áramlott.

Bánfalvy Csaba (1992) az újra elhelyezkedési szándék szempontjából a munkanélküliek három csoportját különböztette meg: a próbálkozókat, akik rögtön el akartak helyezkedni, a kivárákat, akik a távoli jövőben szándékoztak elhelyezkedni és a kivonulókat, akik nem akartak elhelyezkedni.

A magyarországi munkanélküliség másik lényeges sajátossága, hogy a jelenség valódi méretei nagyobbak annál, mint amit a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) definíciója alapján számba vehető. Az ILO szerint ugyanis munkanélküli az, aki heti egy óránál kevesebb időt tölt kereső tevékenységgel, aktívan állást keres, és ha talál, munkába is tud állni. A magyar viszonyok leírásához a kutatók (Nagy-Sík, 1993) ezt a fogalmat az alábbiakkal bővítették:

1. a „dolgozó munkanélküliekkel”, akik az informális gazdaságban dolgoznak,
2. a „reményvesztett munkanélküliekkel”, akik azért nem keresnek állást, mert nem látnak esélyt az elhelyezkedésre
3. és a „marginális munkanélküliekkel”, akik egyéb okok miatt szorulnak ki a munkaerőpiacról (pl. rossz közlekedés, iskolázatlanság, szocializációs problémák stb.)

1991-1997 között Székesfehérváron és vonzáskörzetében interjúkat készítettem a város elektronikai nagyvállalatától elbocsátott munkavállalókkal. (Leveleki, 1994) A követő vizsgálatok során azt tapasztaltam, hogy 3-6 hónappal a munkaviszony megszűnte után, de még a munkanélküli segély lejárta előtt elkezdődött egy útkeresés, amely erősen differenciálta az elbocsátottakat. Középtávon három stratégia rajzolódott ki:

Az első csoportba azokat soroltam, akik a munkanélküli járadék időtartamának lejárta előtt (két éven belül) kerestek és találtak munkát. Őket „erőseknek” neveztem, akiknek elegendő „tőkéjük” volt a talpra álláshoz. Ez a tőke elsősorban nem anyagiakban vagy iskolai végzettségben öltött testet. Fehérváron ekkoriban telepedtek le a megszünt elektronikai nagyvállalathoz hasonló profilú

multinacionális vállalatok, amelyek nagy számban kerestek megfelelő munkakultúrával rendelkező, nagyipari munkához szokott munkaerőt, így az elbocsátottak ezen rétege az újonnan letelepedett külföldi nagyvállalatok bérmunkásává vált.

A második csoportba tartozókat „kompenzálóknak” neveztem. Ide tartoztak egyrészt azok, akik kieső jövedelmeiket és a munkátlanságból fakadó hiányérzetüket oly módon kompenzálták, hogy részben saját háztartásuk részére, önellátásra, részben nem legális módon piacra termeltek. Másrészt ide tartoztak azok, akik jobb híján megtanultak eligazodni a segélyforrások útvesztőiben az állam gondjaira bízta magukat. Végül vannak, akik az átképzés, tanulás formáját választva igyekeztek kitolni és hasznosítani az időt, még akkor is, ha tudták, hogy az újonnan szerzett tudásnak se igen veszik hasznát. A kompenzáció különböző formái egy-egy egyén életében váltakoztak.

A harmadik csoportba a „visszahúzódot” soroltam. Ők azok, akik különböző devianciákba, alkoholfogyasztásba, betegségbe menekültek.

Ma már látható, hogy a „dolgozó munkanélküliek” jelentős része kivonult a munkaerőpiacról. Azóta vagy legalizálták vállalkozóként munkájukat, vagy a nem munka jellegű jövedelmek biztosítják megélhetésüket, illetve a háztartásban végzett, esetenként pedig a fekete munka számukra a munkaerő hatékonyabb felhasználását jelenti, mint a bérmunka legális vállalása.

A munkanélküliek fenti csoportjai közül a reményvesztett és a marginális munkanélküliek kerültek a legrosszabb helyzetbe. Ők alkotják javarészt a későbbiekben tartósan munka nélkül lévők másik csoportját. Korábbi helyzetükből fakadó hátrányaikat tovább cipelik, életkoruk, települési viszonyaik, anyagi helyzetük, egészségi állapotuk miatt képtelenek helyzetük jobbra fordítására.

A Központi Statisztikai Hivatal felmérése szerint a társadalmi ranglétra legalsó fokát képviselőknél, a munkanélküliek körében 47 százalékos szegénységi arányt figyeltek meg, míg a teljes időben foglalkoztatottaknak csak a 10 százaléka élt a szegénységi küszöb alatt. (A létminimum Magyarországon 2009-ben 69 ezer Ft/fő kb. 280 Euro/fő)

4. A foglalkoztatási formák változása Magyarországon: az atipikus foglalkoztatási formák megjelenése és elterjedése. Előnyök és hátrányok. A munkaerő-kölcsönzés visszásságai.

Az Európában hagyományosnak tekintett munkaviszony határozatlan időre történő alkalmazást jelent rögzített napi, heti munkaidővel és a munkakörre meghatározott összegű bérezéssel. („normál munkaviszony”) Az ettől egy vagy több elemében eltérő foglalkoztatást nevezik szociológusok és munkaügyi szakemberek atipikusnak. Az atipikus munkavégzés körébe sorolják a részmunkaidős és határozott időre szóló alkalmazást, az önfoglalkoztatást, a szezonális és bedolgozó formában történő munkavégzést, az alkalmi, időszakos munkát és az állami eszközökkel támogatott foglalkoztatást.

1995-ben az Európai Unió keresőinek több, mint 42%-a ezekben a formákban dolgozott, és az így foglalkoztatottak aránya évenként 1,5-2%-kal nőtt. A hagyományostól eltérő foglalkoztatási formák alkalmazása növeli a munkaerőpiac flexibilitását, és a nyolcvanas években egyrészt a világpiaci versenyképesség javításának eszközeként értékelték, másrészt a nők, a fiatalok és más hátrányos helyzetű rétegek jobb foglalkoztatási esélyeit, valamint a modern ember szabadidő iránti fokozódó igényét biztosító lehetőséget láttak benne. A kilencvenes években azonban már a szakirodalomban egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az árnyoldalakat bemutató írások. Az atipikus foglalkoztatási formákat bemutató szakírók egyre inkább a marginalizálódás, a szegénység és a kiszolgáltatottság kategóriáival kapcsolják össze. (Nacs, 1997) Például az EU-SILC-felvétel lehetőséget adott arra, hogy a teljes vagy a részmunkaidős munkavégzést elkülönítsék a szegénységi arány mérésekor. Az EU-25-nél a teljes munkaidőben dolgozóknál a szegénységi arány 5%, a részmunkaidősöknél 13, Magyarországon pedig 4 és 13% volt.” (Laekeni indikátorok. Statisztikai tükör, KSH, 2009. szeptember)

A Központi Statisztikai Hivatal által 1992 óta végzett munkaerő-felmérés adatai alapján Magyarországon a leggyakoribb atipikus foglalkoztatási formák: az önfoglalkoztatás (egyéni vállalkozások egy része), segítő családtagok, alkalmi munkások és részfoglalkoztatottak. Köztük a legszélesebb réteget a kilencvenes években az önfoglalkoztatók alkották, a segítő családtagokat is ide számítva Magyarországon minden hatodik foglalkoztatott saját maga számára teremtett munkalehetőséget. Az alkalmi munkások és részmunkaidőben foglalkoztatottak száma ebben az időszakban meglehetősen alacsony volt más országokhoz

viszonyítva, akárcsak a munkaerő-kölcsönző cégeken keresztül igénybe vett munkavállalók száma, ez utóbbi növekedése azonban már ekkor elkezdődött.

A vállalatok hagyományosan azért veszik igénybe munkaerő-kölcsönző cégek szolgáltatásait, mert a munkavégzés időtartama véges, nem érdemes bizonyos munkakörökre tartósan embereket szerződtetni. A kölcsönzés által a felhasználó számára speciális feladatra, meghatározott időtartamra pontosan a megkívánt számú dolgozó áll rendelkezésre, mentesítve a cégeket a létszámfelvételhez, nyilvántartáshoz, létszámleépítéshez kötődő feladatoktól. Takarékosabb, mert nem rájuk hárul a bér és munkaügyi nyilvántartás költsége. A munkaadói jogok és kötelezettségek gyakorlását a kölcsönző cég végzi, a cégnek csak a követelményrendszer meghatározásában kell döntenie.

A nyugat-európai államok munkaerő-kölcsönzésre vonatkozó szabályai az alábbi általános tendenciákat mutatják: a jogviszony feltételhez köti a kölcsönzött munkaerő alkalmazását (pl. Belgiumban helyettesítésre, rendkívüli munkaerőigény kielégítésére, Franciaországban rövid időszakon át tartó munka elvégzésére, vagy szezonális munka ellátására lehet alkalmazni.) A jogszabály meghatározza a leghosszabb időtartamot, ameddig egy munkavállaló egy cégnél dolgozhat, és előírja az időszakosan és állandóan alkalmazott munkavállalók egyenlő bérezését annak érdekében, hogy az olcsóbb időszakos munkaerő ne ássa alá a drágább, állandóan alkalmazott munkaerő piaci pozícióját.

4.1. Törvényi áttekintés

Magyarországon a munkaerő-kölcsönzést 2000-ig semmilyen törvény nem szabályozta. Ennek eredményeképpen a Magyarországra települt nagyvállalatok közel tíz éven keresztül a nyugat-európaiktól teljesen eltérő feltételekkel alkalmazták a kölcsönmunkát. Míg nyugaton az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazását erős szakszervezeti nyomásra a törvények szigorú korlátok közé szorították, nálunk a munkaadók ezeket a formákat a bérek leszorítására és alacsonyan tartására, a bizonyos juttatások kifizetésének elkerülésére, a szakszervezeti szerveződés ellehetetlenítésére és a termelőtöke gyors helyváltoztatásához szükséges kötöttségek felszámolására használták.

A hazai törvények 2000-ben említik először a kölcsönzés intézményét, majd 2001-2006 között megjelentek az ezzel kapcsolatos szabályozások is, ám ekkor még nem tértek ki például az egyenlő bánásmód kérdésére.

A visszaélések visszaszorításának céljából 2006-ban módosították a törvényt, amely egyebek között megtiltotta a kölcsönzést olyan cégek között, ahol az egyik munkáltató tulajdonosa - részben vagy egészben - azonos a másik munkáltató tulajdonosával, illetve a kölcsönvevő és a kölcsönadó cégek tulajdonosi körében semmilyen átfedést nem engedett. A jogszabály rendelkezett arról is, hogy bizonyos idő elteltével a kölcsönbeadó köteles a kölcsönzött munkavállalók munkabéret, juttatásait a nem kölcsönzés alapján dolgozó munkavállalókat megillető mértékűvel azonos szintre emelni, valamint előírta azt is, hogy a munkáltató nem veheti vissza kölcsönzöttként a dolgozót, ha az hat hónapon belül munkaviszonyban állt nála.

Miben hoz változást az uniós irányelv? Az Európai Unió tagállamaiban jelentős különbségek vannak a munkaerő-kölcsönzésre vonatkozó nemzeti jogszabályok között, ezért jelent nagy előrelépést, hogy sikerült 2009-ben közös nevezőt találniuk a tagoknak és egy egységes közösségi jogszabályozást megalkotni.

A munkaerő-kölcsönzésre vonatkozó, tavaly ősszel elfogadott uniós irányelvet 2011. decemberig át kell ültetni a magyar munkajogi szabályozásba. Az uniós irányelv tovább szigorítja a kölcsönzés szabályait, hogy megvédje a kölcsönzött munkavállalókat, javítsa munkavégzésük minőségét, erőteljesebben érvényesítse az egyenlő bánásmód elvét, illetve elősegítse a munkahelyteremtést és a rugalmas munkavégzési formák kialakítását. A dokumentum szerint a kölcsönzött munkavállalókra vonatkozó alapvető munka- és foglalkoztatási körülményeknek legalább olyan szintűnek kell lenniük, mintha az adott állás betöltésére közvetlenül a kölcsönbevevő vállalkozás vette volna fel őket.

Érvényesülnie kell például a felmondási védelemnek, mindennemű diszkrimináció elleni szabályoknak, a munkába állás napjától egyenlő bért kell kapniuk a munkaszerződéses dolgozókéval, de nem különbözhet a kötelező óraszámuk, a túlórák, a szünetek, az éjszakai munka és a szabadságuk szabályozása sem. A munkaadó ettől csak akkor térhet el, ha a kollektív szerződésben a munkavállalókkal erről megállapodik, vagy „nemzeti szinten megegyezett a szociális partnerekkel”. Az elfogadott dokumentum szerint a kölcsönzés meghatározott időre valósulhat meg, ám azt már nem tisztázza pontosan, hogy az ideiglenes munkavégzés alatt pontosan mennyi időt kell érteni.

A munkaerő-kölcsönzés Magyarországon dinamikusan fejlődő ágazat, a 2002 és 2007 közötti időszakban megháromszorozódott a

kölcsönző cégek száma. 2007 év végén 805 kölcsönző céget tartottak nyilván, a legtöbb vállalkozás a Közép-magyarországi régióban működik. A 805 kölcsönzővel 3949 foglalkoztató szerződött, azaz egy kölcsönzőre átlagosan 4,9 partner cég jutott a tavalyit megelőző évben. Érdekes, hogy a bányászatban is megjelent ez a foglalkoztatási forma, a legdinamikusabb növekedést egyébként a feldolgozóipar mutatja ebből a szempontból. A 2002-2007-es időszakot tekintve a munkaerő-kölcsönző cégek által foglalkoztatottak száma 3,4-szeresére növekedett, 2007-ben 103372 munkavállalónak volt munkajogi kapcsolata kölcsönzőkkel. A munkaügyi minisztérium adatai szerint a kölcsönzések négyötöde fizikai foglalkoztatásra irányul.

4.2. A gazdasági válság hatása az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazására. Regionális különbségek

A 2008 évvégén kezdődött gazdasági válság megmutatta, hogy Magyarországon a gazdasági rendszerváltás során zömében olyan munkahelyek létesültek, amelyek nem biztosítják a magyar munkavállalók számára a tartós foglalkoztatást, nem jelentenek biztonságot.

Különösen negatívan hatott a válság azokra a térségekre, ahol a népesség jelentős része dolgozott az iparban. Ezekben a területeken a legnagyobb a munkanélküliségi ráta növekedése, és a meglévő munkahelyeket is csak úgy tudták megtartani, hogy a dolgozók bérét és munkaidejét 40-50 %-kal csökkentették. Itt az alkalmazotti beállítódás a több évtizedes bér munka következtében erős, alacsony a vállalkozói hajlandóság és az externális tényezők – a lakótelepi lakások nyújtotta feltételek, az infrastruktúra és a vállalkozói ismeretek hiánya sem kedveznek az önállósodásnak.

5. Összefoglalás

Magyarországon a gazdasági rendszerváltás évtizedeiben a munkaerőpiacon súlyos zavarok jelentkeztek a gazdaság struktúraváltása következtében. Mind az 1989-98 közötti időszakban, mind a 2002-2009 közötti években egyidejűleg nőtt a munkanélküliség és csökkent a foglalkoztatottság. A foglalkoztatottak száma európai összehasonlításban igen alacsony. A munkanélküliség azért jelent különösen súlyos problémát, mert nagymértékben valószínűsíti az elszegényedést. Hasonló társadalmi hatása van az atipikus foglalkoztatási formák terjedésének. Ez utóbbi jelenségnek reményeink szerint gátat vet a jogi szabályozás szigorítása.

Irodalom:

Bánfalvy Csaba (1992): Egyéni alkalmazkodási stratégiák a munkanélküliséghez. Tanulmánykötet, MTA Politikai Tudományok Intézete

Csoba Judit (1993): Munkát keresők – munkakerülők. Szociológiai Szemle, 1. szám

Gábor R. István (1985): Második gazdaság: a magyar tapasztalatok általánosíthatónak tűnő tapasztalatai. Valóság, 2. szám

László Gyula (2007): Munkaerő-piaci politikák, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

Laekeni indikátorok. Statisztikai tükör, KSH, 2009. szeptember

Leveleki Magdolna (1994): Szabadulástól a kényszerűségig. Comitatus, 5. szám

Nacsa Beáta (1997): Az atipikus munkaviszonyok szabályozása Nyugat-Európa egyes országaiban. Európai tükör, 25. szám

Nagy Gyula – Sík Endre (1993): Munkanélküliség és munkanélküliek a Magyar Háztartási panel adatai alapján, kézirat

Polányi Károly (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest

Szelényi Iván – Eric Kostello (1996): A piaci átmenet elmélete: vita és szintézis. Szociológiai Szemle, 2. szám

Magvas Mária

Szegénygondozás Veszprémben a dualizmus korában II. Zárt szegénygondozás

1. Bevezetés

A 2008-ban a Studia Wesprimiensianban megjelent dolgozatom témájaként a nyílt szegénygondozást választottam, a vizsgált időszak pedig a dualizmus kora (1867-1914) volt. Ezen írásomban Veszprém város zárt - intézményi - szegénygondozását mutatom be.

A hatósági szegényügy körébe utalt tevékenység ebben a korban három részére tagozódott: *szegénységélyezésre, szellemi és testi beteggondozásra, gyermekvédelemre*¹. A zárt szegénygondozás kapcsán a gyermekvédelem helyzetét is szeretném felvázolni. Az országos helyzetkép bemutatása után részletesen írok a veszprémi állapotokról. A gyermekvédelem esetében a téma összetettsége miatt a zárt gondozási forma mellett említést teszek a hatósági nyílt gondozásról is.

2. Szegénygondozás hazánkban a dualizmus idején²

A kiegészítés utáni első 20–25 évben alig történt valami a szegénykérdést illetően. Az uralkodó szemlélet, „hogy a dolgok adott rendje - mérhetetlen gazdagság és szegénység egymás mellett élése - megváltoztathatatlan.”³ Ferge Zsuzsa szerint a szegénységgel kapcsolatban azért három területen történt változás: a közegészségügyben, a hivatalos szegényügy kezelésében, az ipari munkásság munkafeltételeiben. A korszak második felében „minden, változást sürgető tényező felerősödött, összekapcsolódott, de a rendszeren belül nem volt képes

1 Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Szövétnek Kiadás, Budapest, 1928.

2 A téma részletes kifejtését lásd a veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóiratában, a Studia Wesprimiensia 2008/I-II. számában.

3 Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Kávé Kiadó, 1998. 47.

hatni.⁴ A községek feladata lett a szegényügy kezelése, de még mindig domináns és meghatározó az egyház és a magánjótékonykodás szerepe. A községek csak akkor lépnek be, ha az előbbiek már nem tudnak segíteni. Az első világháborút követően azonban a hatósági szegénygondozás egyre nagyobb szerepet kapott.⁵

Az 1915-1917-ben előtérbe került család-, anya- és gyermekvédelmet a háború után kibővítették és célként az embervédelmet tűzték ki.

3. Zárt szegénygondozás

3.1. Fontosabb országos adatok a zárt szegénygondozás vonatkozásában

A nyílt⁶ szegénygondozás mellett a zárt szegénygondozás intézményei is megépülnek erre az időszakra. Elmondható, hogy a városokban fejlettebb volt a szociális gondoskodás. Egy-két országos adat Csizmadia Andortól. „A törvényhatósági jogú városokban 1908-ban 82 volt az intézetek, 3807 a bennlakók száma (...) Ezenkívül volt Budapestnek 25 intézete 3475 bennlakóval (...) A rendezett tanácsú városokban az intézetek száma 154 volt, amiből 65 volt az általános szegényház, 23 az aggápolda, 37 az árva- és szeretetház, 5 gyermekmenhely, 24 az egyéb intézet, összesen 3621 bennlakóval.(...) A rendezett tanácsú városok 78 intézetet tartottak fenn. Volt még 146 nem városi intézet. Ezek közül a gyermekmenhelyeket az állam tartotta fenn, a többi az egyházak, egyesületek vagy alapítványok. (...) A városok nagyobb részében 1-1 intézet működött. 1908-ban Budapesten kívül 10 város tartott fenn községi népkonyhát, 26 városban társulati, vagy magánnépkonyha volt (...)”⁷.

Az első világháború kitörésével az éppen napirendre kerülő szegényügy reformja elmaradt.

4 Uo. 60.

5 Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia Állami és Jogtudományi Intézetének Kiadványa. Budapest, 1977.

6 A nyílt szegénygondozás körébe tartozott a pénzbeli és természetbeni segélyezés. Közsegélyre jogosultak száma kb. 100-120 ezer, az akkori népességnek 1 %-a. Nem volt segélyre jogosult a több tízezer hajléktalan, vándorcigány, állandó lakóhely nélküli szegény.

7 Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia Állami és Jogtudományi Intézetének Kiadványa. Budapest, 1977. 68-69.

3.2 Zárt szegénygondozás Veszprém városban

Veszprém városban, ahogy ez országosan is történt a szegényeket pénzbeli, illetve természetbeni támogatás formájában segítették. A polgári korban Veszprémben, kezdetben a pénzbeli támogatás dominált, majd változott a szemlélet és a háború körüli időszakra a természetbeni segítségnyújtás növekvő szerepe erősödött, legalábbis a szemlélet, az elgondolkodás tekintetében. Valójában továbbra is megmaradt a pénzbeli segélyezés. A *Lázár-ház*, a *Szegényház*, valamint az *Állami Gyermekmenhely* megépülésével a zárt gondozási forma egészíti ki a továbbra is meghatározó nyílt szegénygondozást Veszprémben.

3.2.1. Lázár-ház

Isptály működéséről már Vetési Albert veszprémi püspöksége idejéből (1458-1486) történik említés. 1805-ben Rohonczy Pál javaslatára a város 350 forintért megvette Koczás Istvánné házát - amely a mai kórház főépülete mellett állott- azzal a céllal, hogy benne magányos, idős embereknek illetve „Hadi Személyeknek” gondját viseljék. A ház rossz állapotban volt, fel kellett újítani, ez közadakozásból, a város polgárainak köszönhetően 1807-re meg is történt. A Lázár-ház elsősorban nem betegápolásra szolgált, hanem elhagyott szegényeknek biztosított szállást, ellátást. A nyolcágas Lázár-ház - amely hamarosan megtelt - gondozottjait a jobb módúak éllelmezték.

1816-ban felmerül, hogy a Lázár-ház bővítése helyett egy nagyobb házat kellene építeni. A városnak erre nem volt pénze, ezért a tanácsülés a Lázár-ház bővítésére szavazott, azzal a kitételrel, hogy a háznak a későbbiekben betegház funkcióját is be kell töltenie. Újfént gyűjtés indult a polgárság és a papság körében. 1817-ben kezdődtek és 1829-re fejeződtek be a munkálatok. Az építkezés 19000 frt 5 krajcárba került. Ennek az összegnek a felét a város polgárai adták össze.⁸

A Polgári betegház 1829. szeptember 26-án kezdte meg működését 12 ágygal, amely az 1840-es évektől a Városi betegház nevet viselte. 1854-ben a Paulai Szent Vince-rend grázi anyaházából 14 apáca érkezett a városba, akik közül 7 nővért kórházi munkára osztottak be. Az ápolási teendők mellett átvették a konyha vezetését is, és ők főztek mind a betegeknek, mind a Lázár-házi gondozottaknak. Az emeletbeépítést kö-

8 Hogy György: A veszprémi kórház története. Veszprém, 1983.

vetően volt hely, ezért a lázárháziakat is a kórház épületében helyezték el; a földszinten a férfiakat, az emeleten a nőket.⁹

3.2.2. Szegények menedékháza

Az 1880-as évek elején Dr. Csolnokyi Ferenc kórházi orvos jelzéssel élt a városi hatóságok felé, mely szerint nem egészséges, hogy az idős, mindenkitől elhagyott „lázárók” továbbra is a kórházban maradjanak, még ha elkülönített helyen is.

A város jelentős összeget költött a pénzbeli segélyezésre, de a koldusok száma nem fogyatkozott, sőt nőtt. Megérett a helyzet a szegényház felállítására, amelynek ötlete már jóval korábban többször is felmerült. 1884 januárjában dr. Bezerédi Viktor polgármester javaslatára megszületett a szegényház építésére vonatkozó határozat. A probléma megoldására megválasztottak egy tizenegy tagú szegényügyi bizottságot. A város felvette a kapcsolatot Sopronnal, Bajával, Budapesttel. A városvezetés elkérte az illetékes hatóságoktól a fenti településeken már működő szegényházakkal kapcsolatos iratokat. 1885-ben Bezerédi Viktor a Katholikus Heti Lapon keresztül tájékoztatta Veszprém polgárait a szegényház ügyéről. Meg volt győződve arról, hogy ezen „emberbaráti intézet” felállítása indokolt és kivihető, de pénzügyi okok miatt a szegényügyi bizottság nem tudott még konkrét javaslatot beterjeszteni. 50-55 fős szegényház felállítását tervezték.¹⁰ 1886 márciusában szintén a fenti Heti Lapban olvashatunk arról, hogy Bezerédi Viktor a szegényház felállítását egy kényszer-dologházzal együtt tudná elképzelni. Így a helybeli szegények méltóbb ellátásban részesülhetnének, az idegen illetőségű, vagyontalan utasoknak pedig rövid időre menhelyet is nyújthatna.¹¹ 1887-ben a közgyűlés úgy döntött, hogy megvásárolja a 15 szobás, jó állapotban lévő Rohonczy házat, amelyhez 867 négyszögöl telek is tartozott. A hatezer forintos vételárát a szegényalapból fizették ki. Szegényházzá alakítása előtt azonban bérbe szerették volna adni, de a város szélén fekvő épület nem vonzotta a bérlőket. Több oka is volt annak, hogy ezt követően még hosszú évek teltek el a szegényház megnyitásáig. A város kasszája nagyon kiürült, továbbra is szükség volt a polgárok jótékonyására. Időre volt szükség ahhoz is, amíg sikerült a

9 <http://www.vmkorhaz.hu/>

10 Katholikus Heti Lap 1885. február 25.

11 Katholikus Heti Lap 1886. március 20.

Szegények menedékháza¹²

1890 januárjában került sor a beköltözésre. Először a „lázások” (8 fő) vultak be, majd a többi rászoruló. Kezdetben 47 lakója volt a háznak. 1889 decemberében szó esett arról, hogy azon 48-as honvédek, akik „segélytelenek” a szegényházban kellene elhelyezni. A Honvéd-egylet alaptökejéből 10 honvéd szegényházi ellátását tudnák biztosítani.¹³

Kettő férfi és három női részleget alakítottak ki. A szobákban az ágyak elhelyezése a kaszárnyákban szokásos elrendezésre emlékeztet. Mindenkinek volt egy ruhaszekrénye. Mosdási lehetőség a szobákban. Az étkezés szintén a hálótermekben történt a saját „czin-sajkából.”

12 Molnár Jánosné helytörténész ajándéka, eredeti a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum adattárában.

13 Veszprémi Független Hírlap 1889. december 28.

Szegényház szobabelső¹⁴

A szegényházra egy gondnok és egy felügyelő ügyelt. A felügyelő felesége pedig főzött a szegényeknek. A Veszprémi Független Hírlap arról számolt be, hogy 1890-ben az 59 szegényből 4 fő önként távozott el, 7 fő meghalt, így év végén 48 főt ápoltak (26 fő férfi, 22 nő).¹⁵1899-re nőtt a szegénység Veszprémben, a Menedékházban már 69 főről gondoskodtak. Nemcsak a szegényház beindításához, berendezéséhez, de a fenntartásához is szükség volt további adományokra. Báró Hornig Károly püspököt, a veszprémi székes káptalan kettő szegény eltartásának költségét vállalta magára. Több kanonok egyénileg tett felajánlást. Dr. Bezerédi Viktor, dr. Óvári Ferenc és neje egy-egy szegény eltartásának költségét állta.¹⁶

Az 1908-as Szeglethy György-féle polgármesteri jelentés az alábbi adományozókról számolt be: Kováts Imre 200 kor, Tímár József 400 kor, Holczer Teréz 100 kor, Kiss Ferenc 40 kor, Pálfi Józsefné 20 kor, Hitel Szövetkezet 10 kor.

14 Praznovszky Mihály: Veszprém Anno... Fotográfiaiak a régi Veszprémről. Veszprém, 2000. 66.

15 Veszprémi Független Hírlap 1891. január 17.

16 Napló 2003. április 19.

Szegények Menedékházának Alapszabálya

1895-re elkészült a szegényház alapszabályzata. A szegények menedékháza a város kizárólagos tulajdonát képezi, amelyben *”elsősorban nem, kor és valláskülönbőség nélkül csak munka vagy keresetképtelen veszprémi illetőségű, vagyontalan felnőtt egyének helyezhetők el.”*¹⁷ Amennyiben a helyi viszonyok megengedik, akkor 2.000 frt alapítványi összeg fejében más is felvehető. Az 5. § szól az intézet vagyonáról és annak kezeléséről. Az intézet fenntartását szolgálja a „Lázárház-alap” 17.881 frt 47 kr összegben, valamint a befolyó adományok, „ágyalapítványok” kamatai, melyeket a városi pénztárban kezelnek. A szegényházba történő felvétel a városi tanács hatáskörébe tartozik és a tisztí orvos, valamint a szegényházi gondnok útján valósul meg. A gondnok, a hatóság és a „közönség” irányában képviseli az intézetet, ügyel a rend fenntartására. A felügyelő a házban lakik. Ügyel a házi- rend szigorú betartására és az intézet tagjainak magaviseletére. Vezeti a nyilvántartási naplókat, ügyel a lakószobák, a szegényházi tagok tisztaságára, a házi munkára alkalmas egyéneket foglalkoztatja és kijelöli a szobafelügyelőket stb. A városi tisztí orvos hetenként legalább egyszer köteles megjelenni, szükség esetén többször is.

Szegények Menedékházának Házi rendje

1902-ben megszületett a menedékház házi rendje is.

Az 1. § értelmében, akit felvettek a menedékházba azt határozatlan értéssel. Az értesítéstől számított 3 napon belül köteles volt az illető a gondnoknál jelentkezni. Az 48-as honvédek nyugdíját a felügyelő kezelte, aki havonta kisebb részletekben adta át az összeget. A katonás rendről és fegyelemről a 7. § rendelkezett. „A menház tagjai reggel az adott jelre felkelni s este lefeküdni kötelesek és pedig felkelés nyáron reggeli 6 órakor, télen 7 órakor, lefekvés ideje nyáron 9 óra, télen 8 óra.”¹⁸ Tilos volt napközben a szobákban „hényelni” és este fenn maradni. A menedékház tagjai teljes ellátásban részesültek, betegség esetén ingyenes gyógyszerellátást biztosítottak számukra, temetésükről is a ház gondoskodott.

A 4. § rendelkezett a kéregetés tilalmáról és egyéb kötelességekről.

17 VeML V.191. Szegények menedékházának alapszabálya.

18 VeML V.191. Szegények menedékházának házi rendje.

(...)„A kéregetés minden fajtájától tartózkodni, az intézet gondnoka és felügyelője iránt feltétlen engedelmességgel viseltetni, egymás közt békében élni kötelesek(...) A 6.§ a munkavégzés kötelezettségéről szól. A munkaképteleneket kivéve mindenki köteles volt teszi erejéhez mérten „foglalkozást végezni” a felügyelő rendelkezése szerint. „A külső munkával vagy háziiparral foglalkozók kereste ellennyugta mellett a gondnok kezeihez folyik be, ki azt rendes számadás mellett a tagok élelmezésének javítására, apróbb szükségleteik fedezésére fordítani köteles. A munkások keresményükből utóbbi célokra annak $\frac{1}{2}$ -t készpénzben kapják.”(6. §) A börtön szigorára emlékeztetnek a 10. § rendelkezései. „A menedékházból ideiglenesen távozni kellő indoklás és a felügyelő engedélye nélkül tilos. Tilos különösen az utcákon kóborolni, s még inkább egyes házakhoz kéregetés végett vagy bármi más ürügy alatt ellátogatni.”(10. §) A vallásgyakorlás is megszabott rend szerint történt. Mindenki köteles volt a vallása szerinti ünnepeket megtartani. A római katolikusokat kötelezték, hogy a közelben lévő Szent László templomban vásár- és ünnepnapokon testületileg jelenjenek meg, és a számukra kirendelt helyet foglalják el. Nemcsak a felkelésnek, a lefekvésnek, az étkezéseknek is kirendelt ideje volt. A reggeli 7. 30-kor, az ebéd 11. 30-kor, a vacsora este 7 órakor volt, mégpedig mindenki az ételét az ágya mellett a szobafelügyelőtől vette át. Reggeli rántott levesből vagy tejből állt, délben két tál étel, este rántott leves vagy tej. A rendre a szobafelügyelő ügyelt, akit a felügyelő nevezett ki. A rendbontást azonnal jeleznie kellett a felügyelő felé. Még azt is meghatározták, hogy mi módon lehet a szobában tartózkodni, illetve, hogy hogyan nem lehet. *Tilos volt a szobában „feltett főveggel” járni-kelni.* A házirend megszegése esetén első „ízben” a gondnok általi megintésre lehetett számítani, második alkalommal a távozási engedélyt 3 napra megvonták, harmadszor egy hónapra kiutasították az illetőt. Erről a gondnok egy kiutasítási határozatot hozott, ezen intézkedéséről a városi hatóságot is tájékoztatnia kellett. Az intézetből történő végleges kizárás joga már a városi tanács hatáskörébe tartozott.

Annak ellenére, hogy az élet igencsak beszabályozott volt a szegények menedékházában, mégis többen kíváncsoztak befelé, mert télen fűtött szobában lehettek és volt mit enni. A kinti – a koldusok tekintetében – reménytelen életről tudósít a Veszprémvármegye című újság egyik cikke. Egy elkeseredett koldusnő, özv. Eréczi Jánosné is fel akarta vetetni magát a szegényházba 1904-ben, de mivel a szegényház „túl volt tömve” kérelmét csak feltételesen teljesítették. Elkeseredésében az

„öregasszony” le akarta vetni magát a Benedek-hegyről. A rendőrség gondoskodott ideiglenes elhelyezéséről.¹⁹

A Menedékházban sem volt azért minden rendben.

Még a házirend megszületése előtt 1899-ben a Veszprémvármegye - politikai hetilap arról számolt be, hogy a szegényháznál elhelyezett „elaggott öreg iparosok panaszt emeltek azért, hogy ott tekintet nélkül volt iparos minőségükre, mindenféle züllött és hülye egyénnel telezsúfolva vannak összevegyítve és a tisztaság tekintetében sok a kívánnivaló.”²⁰Az ügyet kivizsgálták. Megállapították, hogy az elhelyezés műveltségi fok figyelembe vétele nélkül történt, a helyiségek túlszúfoltak, „tisztátalanok és fertőzött levegőjűek”. A szabadban semmiféle tartózkodási helyük nincs a szegényeknek, pedig nagy udvar tartozik a menedékházhoz, de az a városi birkák kijáró helye.

A túlszúfolttság az 1920-as évekre tovább nőtt. 1920 januárjában már 156 fő ellátásáról gondoskodtak. Ez egy kiugróan magas szám, ennél azért általában alacsonyabb volt a létszám. 1901-ben 53 fő, 1904-ben 41 fő, 1919-ben 57 fő, 1920-ban 156 fő kapott teljes ellátást a Menedékházban. Egy éven belül, havonta változtak a létszámadatok. Pld. 1924. januárjában 45 fő, februárban 74 fő, márciusban 89 fő élt a Szegényházban.²¹

(A fenti adatokra a szegényház iratai között bukkantam, de sajnos a napi élelmiszer felhasználásról vezetett nyilvántartó könyveken kívül egyebet nem találtam.)

Szegényházi költségvetés az 1900-as, 1901-es és 1916-os évekre vonatkozóan volt fellelhető. Az 1900-as és az 1901-es költségvetési előirányzatot ismertetném is. Az 1916-os előirányzat, annak hiányos adatsora miatt nem került be a táblázatba.

19 Veszprémvármegye 1904. április 24.

20 Veszprémvármegye 1899. május 7. 4.o.

21 VeML VIII.821. Veszprém Városi Szegényház iratai (1901-1926).

1. számú táblázat²²
Szegényház költségvetése

Fedezet (Bevétel)	Előirány- zat 1900 évre (korona)	Javaslat 1901 évre (korona)	Szükséglet (Kiadás)	Előirány- zat 1900 évre (korona)	Javaslat 1901 évre (korona)
Vp. város adománya	4.160,-	4.160,-	Gondnoki és felügyelői illetmény	640,-	640,-
Lázár-ház kamat jöv.	1.669,26	1.669,26	Szegényházi tagok élmezése	5.800,-	6.200,-
Adomá- nyokból	1.760,-	1.760,-	Tűzifa, zsupp és egyéb	800,-	800,-
Büntetés pénz és egyéb jöved.	800,-	800,-	Kereskedelmi cikkekre	320,-	320,-
Ebadóból	382,-	300,-	Felszerelésre	500,-	500,-
Takarék- pénztári kamat	1.616,-	2.100,-	Ruházatra	600,-	600,-
Összesen:	10.387,26	10.789,26	Tisztításra	300,-	300,-
			Olvashatlan bejegyzés	160,-	160,-
			Gyógyszerekre	160,-	160,-
			Vegyes be- szerzésre	280,-	280,-
			Összesen:	9.560,-	9.960,-

A költségvetés bevételi oldalán a városi adományok képezik a legjelentősebb összeget, a kiadási oldalon a legtöbbet a szegények élmezésére fizettek ki. Összevetve az 1916-os (a táblázatban nem szereplő) költségvetési előirányzattal, a bevételi oldalon lényeges eltérés az, hogy itt a legmagasabb összeget a kamatokból befolyt összeg képezi (6.200

²² VeML V.860. Veszprém város polgármesteri iratai. Veszprém város szegényházi költségvetési előirányzata 1901. évre.

kor) és csak utána következik az adományokból bejövő összeg (4.000 kor). Az élelmezésre 11.000 koronát irányoztak elő. 1916-ban a szükséglet és a fedezet már 18.300 korona volt.

1899-ben a szegényházban 69 fő élt, a szegényház fenntartása 3.787 frt 26 kr-ba került.

1906-ban a létszám 50-55 fő, élelmezési kiadások: 6.583 kor 94 fillér.

(1899-ből és 1906-ból nem találtam részletes költségvetést, csak a fenti adatok álltak a rendelkezésemre)

Az 1906-os polgármesteri jelentésben megtalálható még egy rövid ki-mutatás a Szegényházban kiosztásra kerülő ételadagok áráról.

Egy adag étel ára 1902-ben 27,0 fillér, 1904-ben 30,3 fillér, 1905-ben 36,9 fillér, 1906-ban 35,5 fillér.

A fenti költségvetési adatok, valamint a növekvő ételadag-árak jól ér-zékeltetik, hogy a szegényház fenntartása évről évre költségesebb volt.

Menü a Szegényházban

Megtaláltam a Levéltárban az 1901-es évre vonatkozó szegényházi étlapot. Milyen volt a konyha, mi került a szegények „sajkájába”?

hétfő: lencseleves, burgonyasterc

kedd: húsleves, főzelék - burgonya vagy lencse, sűrűre főzve

szerda: bableves, gombóc vagy lisztes sterc, hetenként váltva

csütörtök: gulyás benne marhahús, krumpli, egy tál étel, dupla leves adag

péntek: burgonyaleves, főtt tészta - dara vagy túró

szombat: köleskása leves, főzelék - bab

vasárnap: húsleves, főzelék - savanyú káposzta vagy savanyú répa

Naponta személyenként 50 dkg kenyér, reggelre és estére rántott le-ves, zsemlye szeletekkel.

Az előzőekben már említést tettem arról, hogy a szegényház fenntar-tásához hozzájárultak magánszemélyek, egyházi méltóságok is. Korábbi írásomban a segélyezés kapcsán megkíséreltem bizonyos arányokat fel-állítani az adakozók között. Adatok hiányában ezt a zárt szegénygon-dozás kapcsán nem tudom megtenni. Az egyházi adományozás jelen-tékeny voltára utal azonban az 1908-as polgármesteri jelentés, amelyből kiderül, hogy 1908-ban a szegényháznak adományozott báró Hornig Károly püspök 8.000 koronát, a káptalani alapítványi pénztár kiutalt 640

koronát, valamint ugyanezen évben a káptalan 8.000 korona alapítványt helyezett el a szegényház javára a saját pénztárában, ahonnan az alapítvány után járó kamat évenként, az előbb említett célra kifizetésre került. Ugyanebben az évben a szegényház kiadása 13.704 kor 22 fillér volt. 1908-ban a püspök úr által befizetett összeg 59 %-ban fedezte a ház kiadásait. A magánszemélyek által befizetett összeg 750 korona volt (5 %).

Az 1908-as polgármesteri jelentésben olvasható még egy rendkívüli hír arról a névtelen „jóltevőről”, aki a Dávid árvaház bővítésére 100.000 koronát adományozott. (Feltehetően nevét felfedni nem akaró egyházi méltóságról van szó. A Dávid árvaházat Zsolnai Dávid kanonok alapította és az államosításig egyházi kézben volt.) A fentiek alapján megállapítható, hogy a zárt szegénygondozás kapcsán is, akárcsak a nyílt gondozás esetében domináns az egyház részéről történő támogatás.

A szegényház működtetését 1939-től az egri ferences Mária nővérek veszik át, új szabályrendelet is készült. A főnöknő vezette a házat. Havi ellátmányt kapott, ebből kellett gazdálkodnia. A gondozó nővérek segédkeztek, takarítottak, mostak, főztek. A szabályrendeletben olvasható, hogy a szegényházba bejártak külső gondozottak is, akik vagy ott ebédeltek, vagy ételmezési segílyt kaptak, főleg olyanok, akik testi fogyatékoságuk miatt a természetben kapott ételmezést nem tudták maguknak elkészíteni. (A korábbi szabályrendeletben még nincs szó külső gondozottakról.)

A szegények menedékháza az 1950-es évekig adott helyet a rászorulóknak. Ma az épületben zeneiskola működik.

Összegzés

A szegényház dologházzal történő összekapcsolása csak terv maradt. Igaz, voltak, akik dolgoztak, erre vonatkozó utalás található Szeglethy György 1906-os polgármesteri jelentésében. A szegényházra vonatkozó adatoknál szerepel a tagok keresete is. (463 kor19f).

A magyar városok statisztikai évkönyvében a zárt szegényügy és közjótékonyág témakörénél, a dunántúli rendezett tanácsú városokban található intézmények fajtáiról és számáról kapunk információt 1908-ra vonatkozóan. Veszprém lakossága ekkor 14.792 fő. Veszprémhez lakosságszámot illetően Szekszárd (14.947 fő) állt közel. Pápa sajnos nem szerepelt a listán, feltehetően nem volt szegényháza. Zalaegerszeg (10.844 fő) és Kőszeg (8.423 fő) a kisebb városok közé tartoztak. A kimutatás szerint Szekszárdnak nincs szegényháza, csak egy árva és szeretetháza,

ahol 16-an nyertek elhelyezést. *Veszprémben, a város fenntartásában egy általános szeretetház (54 fő) és egy gyermekmenhely (53 fő) működött.* Zalaegerszezen egy aggápolda volt 8 fővel. Még Kaposvárott is, amelynek lakossága 10.000 fővel több, mint Veszprémé, csak egy aggápolda volt 36 fővel. Összevetésre kerültek a fenti évkönyvben a dunántúli városok által működtetett intézmények a fenntartásukra fordított összegek tekintetben is. Szekszárd 6.684 koronát költött az adott évben intézményi működtetésre, míg Veszprém 16.153 koronát. Szombathely városa, amelynek lakossága 30.000 fő körüli és 3 intézményt tart fenn, csak 200 koronával jártul hozzá intézményei fenntartáshoz. A városi hozzájárulásokat illetően ilyen összegek szerepelnek: Kaposvár 1.200 kor, Kőszeg 6.808 kor, Nagykanizsa 1.200 kor, Zalaegerszeg 560 kor, Veszprém 16.153 kor.

A dunántúli rendezett tanácsú városokkal összevetve, Veszprém városa intézményei fenntartására messze többet költött, mint a fenti városok bármelyike.

A zárt szegénygondozás kapcsán itt kell említést tennem még a Dávid árvaházról, valamint az Állami Gyermekmenhelyről. Ezen intézmények tevékenységét az alábbi, gyermekvédelemről szóló fejezet vezeti be. Majd a következő részben – a *Gyermekvédelem helyzete Veszprémben* – a zárt és a nyílt gondozási forma együtt kerül bemutatásra.

4. Gyermekvédelem Magyarországon a polgári korban

Az árva gyermekek helyzete a polgári kor elején még megoldatlan. A XIX. század kezdetén nincs „lelenház” Magyarországon. Bécsben működött egy százágyas országos árvaház.

A csecsemőhalandóság csökkentését, valamint a magyar egészségügy felemelkedését volt hivatva szolgálni az 1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről²³, amely a közegészségügy irányítását az állami igazgatás körébe utalta. (1.§) Elrendelte a hatósági orvosok számára a dajkaságba adott gyermekek egészségügyi felügyeletét. A dajkaság ellátását engedély megszerzéséhez köthették. Az elhagyott csecsemője után az anyának tartásdíjat kellett fizetni, ha nem tudott fizetni, az illetékességgel bíró község tartozott azt megelőlegezni.²⁴ *A lencek gyógyítása, eltartása községi feladattá vált.*

23 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727> törvénycikk a közegészségügy rendezéséről (eredeti helyesírás szerint)

24 Hogy György: A gyermek- és ifjúságvédelem múltja és jelene Veszprém megyében. Veszprém, 1986.

A község feladata:

140. §. „(...)a) gondoskodik a községi vagyontalan és tébolydai ápolásra nem minősített elmebeteg, továbbá: a vagyontalan hülyék, siketnémák, vakok, nyomorékok, lelenczek és dajkaságba adottak orvosoltatása és eltartásáról;

b) gondoskodik a szükséges segély eléréséről betegülések és szüléseknél, valamint okleveles szülésznőknek szükség esetében községi költségen való képzetéséről; (...)”²⁵

A gyermekvédelem terén az országban tapasztalható áldatlan állapoton próbálnak változtatni a születő társadalmi mozgalmak, egyesületek. Dr. Szalárdi Mór orvos, 1884-ben Budapesten megalakította a Fehér Kereszt Egyesületet, amely befogadta a gyermekágyas anyákat, akik addig maradhattak, amíg nem tudtak munkát vállalni. Később vagyonos családokhoz dajkának közvetítették ki őket. Így próbáltak segíteni a fiatal anyáknak, hogy tisztességes kereset jussanak. A kezdeményezést, mint követendő példát Tisza Kálmán miniszterelnök „az összes törvényhatóságok” figyelmébe ajánlotta.

1889-ben megalakult az *Országos Gyermekvédő Egyesület*. Az elhagyott gyermekek körében nagyon magas volt a bűnözés. Még inkább megoldatlan volt a „nyomor miatt züllésnek kitett” gyermekek sorsa. Rajtuk próbált menedékházaikban az Egyesület segíteni. A gyermekvédelmet illetően két különböző nézet uralkodott. Az egyik az intézményes ellátást, a másik a családonál történő elhelyezést tartotta üdvösnek.²⁶

Lényeges változást hozott a gyermekmentés terén az 1898. évi XXI. tc., amely állami feladattá tette a 7 év alatti talált, valamint hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermekekről történő gondoskodást. Gondozásukkal, ápolásukkal és nevelésükkel kapcsolatos költségeket a fenti törvény alapján létrehozott Országos Betegápolási Alap vállalta magára.

A 7 évesnél idősebb árvákról továbbra is a községek kötelessége gondoskodni.

Magánkezdeményezéseknek köszönhetően az 1880-as évekre már működött hazánkban egy-két gyermekmenhely – csekély befogadóképességgel.

Ezen a helyzeten kívánt változtatni az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. tc., amely elrendelte a gyermekmenhelyek és gyermektelepek hálózatának kiépítését az országban. A törvény megalkotását kö-

25 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727> 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről (Az eredeti helyesírás szerint)

26 Pik Katalin: A szociális munka története Magyarországon (1817-1990). Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Budapest, 2001.

vetően 17 állami gyermekmenhely megépítésére került sor, a Dunántúlon három városban: Szombathelyen, Veszprémben és Pécsen. Veszprémben az utolsóként 1903 és 1904 között került átadásra az intézmény. *A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. tc.* pedig az állami gyermekmenhelyek kötelékébe tartozó 7-15 éves gyermekek gondozási költségeit az illetőségi községre terhelte. A fenti két törvény végrehajtása kapcsán kibocsátott 1/1903. B.M. rendelet (gyermekvédelmi szabályrendelet) annyi könnyebbséget jelentett a községeknek, hogyha az elhagyott gyermekek gondozási költsége túl nagy terhet róna rájuk, akkor a törvényhatósághoz fordulhatnak. A törvényhatóság és a rendezett tanácsú városok számára elrendelte segélyalap létrehozását.²⁷ Az illetőség megállapítása, amely a szabályrendelet értelmében kötelező volt, továbbra is gyakran évekig tartó vita, huzavona tárgyát képezte a községek között. Az illetőség elismerése együtt járt a gyermekmenhelyen elhelyezett 7 éven felüli gyermek, évekig tartó nagyon magas gondozási költségének biztosításával, ami nagyon megterhelte, főleg a kistelepüléseket. Sok esetben előfordult, hogy a települések nem tudtak fizetni, vagy elmaradtak a fizetéssel.

Az 1910-es évekre az állami gyermekvédelem kezd kiépülni, egyes vélemények szerint át is vette a vezető szerepet a társadalmi gyermekvédelemtől. Az állami gyermekvédelem részéről megfogalmazódott az igény, hogy a társadalmi gyermekvédelem egészítse ki az államit és fogja össze a különböző egyesületek munkáját. Erre a célra jött létre az *Országos Gyermekvédő Liga 1906-ban*. Célját abban látta, hogy egy olyan országos gyermekvédelmi alapot hozzon létre, amelynek kamataiból a társadalmi gyermekvédelem összes anyagi szükséglete kielégíthető lenne. Azon dolgozott, hogy összehangolja a társadalmi gyermekvédelem erőit. Kiemelkedik ezek közül az 1915-ben megalakult *Országos Stefánia Szövetség*, amelynek célja az anya- és csecsemővédelem. 1917-ben a kormány az anya- és csecsemővédelmet országos feladattá tette és a Stefánia Szövetséget bízta meg ezzel a munkával.

1898 és 1914 között a „gyermekvédelemnek csak az elemi feltételei alakultak ki. Halvány remény volt arra, hogy a polgári rendszer által meghatározott keretek között ugyan, de mégiscsak elindul azon az úton, amelyet a legjobbak mutattak.”²⁸ A háború miatt az elindulást megtorpanás követte.

27 Pomogyi László: Szegényügyi és községi illetőség a polgári Magyarországon. Osiris Kiadó Budapest, 2001.

28 Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története (1867-1991). Püski Kiadó Budapest, 1997. 20.

Az első világháború alatt a gyermekvédelem társadalmi, pénzügyi, személyi háttere leszűkül, feladatai viszont bővültek. A védelem kiterjedt a hadiárvakra, rokkantakra, hadifoglyokra. Tizenhét menhelyen 400 körüli telepen, 30-35.000 nevelőszülő segítségével, 1914-15-ben 62.490, 1916-17-ben 80.274 elhagyott gyermekről gondoskodtak.

4.1. Gyermekvédelem Veszprémben

4.1.1. A városi hatóság szerepe az árvaellátásban

A Davidikum történetének bemutatása előtt szeretnék rövid áttekintést adni a veszprémi árva és elhagyottá nyilvánított gyermekek helyzetéről, kiemelve a fontosabb eseményeket.

1735-ben már nyoma van a hatósági gondoskodás szerény formájának, ugyanis a vármegye elrendelte a talált, szegény gyermekekről történő gondoskodást oly módon, hogy a megyei pénztárból havonként 2 frt-ot fizettek ki tartásukra.²⁹ 1875-ös évre vonatkozóan Véghely Dezső városi főjegyző által elkészített jelentéstöredékből informálódhatunk az ápoltak és lelencek ügyét illetően. 1875-ben ápolási- és lelencügycyk száma a hatóság-nál 447 volt. Ápoltak száma 177 fő, „lelenceké” 8 fő, veszprémi illetőségű 143 fő. A veszprémi illetőségűek után 1613 frt 41 kr fizetett ki a város. Az alábbi kór, lelenc- és szülésházakba utalták ki a fenti összeget a veszprémi illetőségű ápoltak után: „Fővárosi Szent-Rókus (101 fő), Fővárosi Szent János (17), Bécsi lelenceház(8), bécsi szülésház(4), Eszék(3) Pécs(3), Győr(2), Ungvár(2), Trieszt(2), Keszthely, Pozsony, Temesvár, Prága, Tapolca.”³⁰

Az utóbbi négy helyen 1-1 fő után fizetett a város.

A jelentésből kiténik, hogy a 8 „lelencet” a bécsi árvaházban helyezték el.

Tekintettel arra, hogy 1876. évi XIV. tc. 140. §-a értelmében a község feladata gondoskodni a lelencekről, **és gyermekmenhelyek még nincsenek az országban, az árva gyermekeket, csecsemőket dajkaságba adták.**

A dajkaságra vonatkozó rendelkezés így szólt:

„(...)24. § Az, ki saját lakásán valamely csecsemőt szoptatás, avagy

²⁹ Véghely Dezső: Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1876.

³⁰ Véghely Dezső: Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1876. 42.

kisdedeket dajkálás végett akar elvállalni, tartozik e szándékát a község előljárójának bejelenteni; ez - miután a dajka egészségi állapotát és azon helyiséget, melyben a csecsemő vagy kisdedek elhelyezése történék, előzetes, orvosi vizsgálat alapján kielégítőnek találta, az engedélyt megadhatja, ellenkező esetben az engedélyt egyelőre megtagadja, s az ügyet a közegészségi tárgyokban elsőfokú hatóságnak határozathozatal végett bejelenti.

25. § Szoptatásra ugyanegy nő egy csecsemőnél többet nem vállalhat.

A dajkálásba adott csecsemőket a község előljárósága jegyzékbe venni tartozik.

A dajkák bánásmódját, a kisdedek táplálását és hogylétét első sorban a hatósági és községi orvosok, ahol pedig községi orvos nem létezik, a községi előljáróságnak e célra kirendelt tagja vagy tagjai gyakori szemlék által folytonosan ellenőrzik s a tapasztalatról hatóságuknak jelentést tesznek.(...)”³¹

Az 1875. évi polgármesteri jelentés számol be arról is, hogy a városi orvos elvégezte a szükséges ellenőrzést a dajkaságra kiadottak körében. Eszerint 48 csecsemőt adtak ki, akik közül 17 meghalt. Országos probléma a magas csecsemőhalandóság. A következő évben, 63 esetben adtak ki csecsemők szoptatására, dajkaságra engedélyt.³²

Az árvák ügyével az árvaszék foglalkozott. Az 1871. évi XVIII. törvénycikk rendelkezett a rendezett tanácsú városokban az árvaszékek felállításáról:

„(..)24. § Árva- és gyámhatósági jogát a rendezett tanácsú város egy állandó árvaszék által gyakorolja. Az árvaszék áll a polgármesterből, a városi ügyészből, a számvevőből, árvaszéki egy vagy több ülnökből s a szavazattal nem bíró közgyámból. Elnöke a polgármester, akadályoztatása esetén egyik árvaszéki ülnök. Érvényes határozathozatalra az elnökkel együtt szavazattal bíró 3 tag jelenléte szükséges. Az árva- és gyámügyek főlebbviteli hatósága elsőfokban a törvényhatóság, másodfokban a belügyminiszter.

25. § Az árva-ügyek ellátására s az árvapénzek kezelésére nézve az egyes városokban fennálló gyakorlat, az árva-ügy országos és végleges rendezéséig továbbra is fenntartható, (...)”³³

31 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727> 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. (eredeti helyesírás szerint)

32 HOGYA György: A gyermek- és ifjúságvédelem múltja és jelene Veszprém megyében. Veszprém, 1986.

33 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> 1871. évi XVIII. törvénycikk a közsé-

Az 1877. évi XX. tc. a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről ki- mondta, hogy „a gyámoltak, gondnokoltak pénzei és pénzürtékei rend- szerint az árvaszékek pénztáraiban kezeltetnek, illetőleg őriztetnek. (...)”³⁴(285. §.)

Véghely Dezső az 1881-es évi vármegyei jelentésében az árva- és gyámhatósági állapotok kapcsán Veszprém rendezett tanácsú város vonatkozásában a következő számadatokat közli.

1880-ban a gyámpénztárban 233 árvának kezelték a vagyonát (65.139 frt 64 kr)

1880-ban a gyámoltak száma 403 fő, 1881-ben 432 fő.³⁵

2. sz. táblázat (töredék) Költségvetési előirányzatok

Kiadási tételek	Költségvetési előirányzat					
	1885 (forint)	1890 (forint)	1896 (forint)	1899 (forint)	1908 (koro- na)	1916. (korona)
városi szegények eltartására	5.200	5.200	5.200	5.200	5.017, 40	4.400
lelencek eltar- tására	151,01	Nincs adat	?	?	?	?
vagyontalan ár- vák	515	842,16	?	1.059,99 (40 gye- rekre)	? (1912- ben 7.800)	Elhagyott gyerekek segély- alapjának hozzájá- rulása 4.000
						Ebben az év- ben köz- jótékony- ság címén 8900 ko- ronát ter- veztek be

gek rendezéséről.

34 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5784> Az 1877. évi XX. törvénycikk a gyám- sági és gondnoksági ügyek rendezéséről.

35 Véghely Dezső: Jelentés Veszprém vármegye állapotáról az 1881-ik évre. Krausz Armin Könyvnyomdája Veszprém, 1882. 135.

A táblázatból - amely a már korábban ismertetett 1.sz. költségvetési táblázatból történt kiemelés - jól látható, hogy a városra egyre nagyobb terhet rótt az árva gyermekekről történő gondoskodás. Ez a jellemző még 1898 után is, amikor a 7 év alattiak esetében az Országos Betegápolási Alap vállalta át a költségeket. Jól látható az 1912-es adatból, hogy nagyon megnőtt az ellátottak után fizetendő összeg. Ennek egyik oka lehet a veszprémi állami gyermekmenhely felállítása (1904). A gyermekmenhely kötelékébe tartozó gyermekek után sokkal többet kellett fizetni, mint korábban, amikor tápszülőkhöz kerültek a gyermekek. A költségnövekedés másik oka, hogy nőtt az eltartandók száma. Sajnos 1912-ből a város által eltartott gyermekek pontos száma nem ismert, de az előző évről van adat. 1911-ben a város 65 vagyontalan árva ellátásáról gondoskodott, a gyermekek ellátása 7000 koronába került.³⁶

Ez a probléma már akkor is fennállt, amikor a bécsi lelencházban voltak az árvák. Erről számol be Véghely Dezső alispán a már többször hivatkozott 1881. évi jelentésében. „A lelencz-gyermekek nyilvántartása, a fölmerült költségek behajtása és illető helyükre juttatása a közigazgatási tisztviselők vállára igen nagy terhet ró. Lelenczeink legnagyobb részben az alsó-ausztriai országos szülészházban látnak napvilágot és az ottani lelencházba kerülnek. Az utánuk fölmerült ápolási és tápdíjat a m. belügyminisztérium részéről előlegeztetnek, de ha nincs fizetni köteles személy, akkor az illetőségi községek által térítendőek meg. Ezen tápdíjak törlesztésével községeink hátralékban vannak, bár erejükhöz képest folyvást fizetnek.”³⁷ Veszprém városának is volt elmaradása.

Az idősebb - nem csecsemőkorú - árva gyermekeket házaknál helyezték el. *Milyen sorsuk volt ezeknek a gyermekeknek?* Ezzel a kérdéssel foglalkozik a 1887. évi Veszprém - Heti Közlöny decemberi száma. A kihelyezett gyermekek után havonta 3, legjobb esetben 5-6 forint tartásdíjat kaptak a tápszülők. A cikk írója óvatosan fogalmaz, talán nem minden tartásra ajánlkozó haszonleső, de az elhelyezett gyermekek sorsa nagyon nyomorúságos. „(..) senki sem vesz tudomást azokról a tartásban lévőkről, legfeljebb azok, kik hónaponként eljönnek a díjért, melynek fejében egy további hónapon át hűségeseen feltalálják nekik

36 Csolnoky Ferenc: IV. Veszprém Város Közegészségügyi viszonyai. In: Veszprém multja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912.

37 Véghely Dezső: Jelentés Veszprém vármegye állapotáról az 1881-ik évre. Krausz Armin Könyvnyomdája Veszprém, 1882. 77.

naponként a -nyomort!(..) Ők az igazi árvák, mert még csak az sincs, ki értük kérő szavát felemelné (...).³⁸

A korabeli lapok a társadalom lelkiismeretének ébresztgetői is voltak. Nem volt ritka, hogy az ő segítségével sikerült elhelyezni egy árván maradt gyermeket. Felvállalták, hogy röviden ismertessék egy-egy szegény sorsú gyermek árvaságának szomorú történetét, segítséget kérve a polgároktól. Így történt ez 1881 augusztusában is. Egy városi tisztviselő Budapestre került a Belügyminisztériumba, majd hamarosan meghalt. Árván maradt 14 éves fiáról senki sem gondoskodott, az utcára került. A fiú Pesten „bolyongott” egy ideig, majd építkezéseken keresett munkát. Ruhája teljesen összeszakadt. Később a rendőrség tudomására jutott az eset, Veszprémbe toloncolták – illetőség miatt –. Az alábbi módon próbálják a fiút „kiközvetíteni”. „Akinek pedig írni, olvasni tudó tanoncra van szüksége az nézze meg a fiút a városházánál. A város tisztességes helyre odaadja tanoncznak. Amint halljuk a fiúnak itt helyben tehetséges keresztszülei vannak, de ők nem akarnak róla tudomást szerezni.”³⁹

Az árva gyermekek helyzetének nyomorúságos voltát még jobban el tudjuk képzelni, ha arra gondolunk, hogy a családban nevelkedő szegény gyermekek sorsa is nagyon nehéz volt. Az 1880-as évek végéről újságcikkek hívják fel a lakosság figyelmét „mezítelenlábú gyermekekre”, akik télen így „futkosnak” az utcákon.⁴⁰ Egy évvel korábban a hideg idő beállta előtt már felhívja az írás a jótékonykodni szándékozók figyelmét „az apró seregére”, akik „ruhának csúfolt foszlányokban didegelve mennek az iskolába”.⁴¹ Üdvözlí a cikk írója a polgármester rendeletét, mely szerint össze kell írni a város területén a „ruházat és élelmezés dolgában” segélyre szoruló gyermekeket. Ez meg is történt. Az elemi osztályokban 117 fiút írtak össze, a lányok helyzetének felmérése később történt. Ezek a gyermekek rongyokba csavarva mentek az iskolába, ahol egész nap nem ettek semmit, de legalább melegben voltak. A Jótékony Nőegylet megszervezte napi egyszeri étkeztetésüket és megfelelő ruhával történő ellátásukat-, tudjuk meg a cikkből.⁴²

Ezen a helyzeten is próbált némileg változtatni a már korábban is-

38 Veszprém (újság) 1887. december 11. 1.

39 Veszprém 1881. augusztus 21. 2.

40 Veszprémi Független Hírlap 1888. december 1.

41 Veszprém 1887. október 30.

42 Veszprém 1887. október 6.

mertetett 1900-ban kiadott közsegélyezésről szóló szabályrendelet. A szabályrendelet közellátásra szoruló gyermekeket érintő részét itt ismertetném röviden. A város a 7 éven aluli gyermekekről legfeljebb 14 éves korig köteles gondoskodni – a Belügyminisztérium 50.000/1899.(5. §.) rendelete értelmében.

A gyermeket alkalmas családnál, gyámnál helyezik el. Közellátásra szoruló gyermekeket nem lehetett szegényházban elhelyezni, hanem csak olyan családnál, egyénnél, „amelyeknél az egészségi, erkölcsi, lakásviszonyok teljesen megfelelőek” A jelentkezők lakását a városi orvos és a rendőrség még az elhelyezés előtt „megvizsgálta”. Ügyeltek arra, hogy a közellátásra szoruló gyermeket saját vallásának megfelelő családnál helyezték el. Előnyben részesültek azok a jelentkezők, akik szakmát tudtak adni leendő neveltjüknek. A rendőrkapitány minden év decemberében felhívást intézett a lakossághoz, hogy aki szeretne gyermeket nevelni, akkor az illető nála jelentkezzen. (6–7.§.)

A tartásdíj mértékéről is döntöttek. 7 éves kortól 12 éves kori havi 8 koronát, 12–14 éves korig 6 koronát, a magatehetetlen „nyomorék, hülye, elmebeteg” után 6–10 koronát állapítottak meg havonta.(8.§.) Az árvaházakban elhelyezettek esetében az intézeti szabályok voltak a mérvadóak. (9.§.)⁴³

4.1.2. A Dávid árvaház

A veszprémi káptalan nagylelkű kanonoka Zsolnai Dávid (1742-1810) végrendeletében nagy összegű (302.106 frt) alapítványt tett egy Veszprémben létrehozandó árvaház javára. Végakarátának teljesítését a káptalanra bízta. A napóleoni háborúkat követően sajnos az alapítványi összeg értéke egyharmadára csökkent. Ez a pénz árvaház építésére már nem volt elegendő, de arra igen, hogy egy házat béreljenek a városközponttól távol, a Séd patak mellett. Tíz növendéket vettek fel először. 1820-ban már meg tudta venni a káptalan a házat. Ez Hornyik János kanonoknak köszönhető, aki szíven viselte az árvaház ügyét és végrendeletében nagy összeget hagyott az árvaház javára, sürgetve annak mielőbbi megépítését.

1828 nyarán el is készül a 40 gyermek befogadására alkalmas egyszintes épület, amely Hild József neves építész tervei alapján készült, klasszicista stílusban. Az 1800-as évek végén vizesblokkot alakítottak ki, majd a víz bevezetésére is sor került. 1908-1909 között megtörtént az emelet-

43 VeML V.191. Veszprém város szabályrendeleteinek gyűjteménye (1884–1949).

ráépítés, így kétszer annyi növendék felvételére nyílt lehetőség. Ekkor alakítottak ki az emeleten egy játszó szobát a gyermekeknek. Az építkezés teljes költségét dr. Fejérvári József kanonok vállalta magára.

Zsolnai Dávid 1809-ben végrendeletében az elhagyott, árva, szegény gyermekeket kívánta felkarolni. Nemcsak katolikusokat, hanem más vallásúakat is, fiúkat és lányokat egyaránt. Az „ápolóházban” gondozásban, katolikus szellemű nevelésben részesültek. Hatéves kortól kerültek be a növendékek és keresőképes korukig, illetve tanulmányaik befejezéséig maradhattak. Kezdetben a gyermekek kijártak a város elemi iskolájába. Majd a Davidikumban is felállítottak egy elemi iskolát, ahol olyan eredményesen foglalkoztak a gyerekekkel, hogy a városból többen is felvételüket kérték az iskolába. A lányok esetében különösen népszerű volt az iskola, mert csak itt oktattak kézimunkát. Az első évben (1828-29.) 22 növendék tanult a belső iskolában. A következő évben már 40 tanulót vettek fel. Volt már bentlakásos, fizetéses növendék is. (nem árva) Az árvaházban alapítványi és fizetéses férőhelyek voltak. Az alapítvány terhére 20 fiút és 14 leányt tudtak felvenni a római katolikus lelkipásztor ajánló levele és a szegénységi bizonyítvány alapján. A fizetéses helyre 20 fiú kerülhetett be, évi 210 forintért. A fiúkat kézművességre, mezeti munkára, kereskedésre okították.

Az 1868-as népoktatási törvény a koedukációt meg kívánta szüntetni. A városban működött kettő leánynevelő intézet, amelyet szerzetesnővérek tartottak fenn. (Irgalmas nővérek, Angolkisasszonyok) Az 1870-es években a káptalan döntése alapján - valamint a fenti népoktatási törvény hatására - az elemi iskolát felszámolták és a leánynövendékeket az Irgalmas nővéreknél helyezték el, tartásdíj fejében. Ettől az időtől fiú internátussá alakult át az intézmény. A növendékek teljes ellátást kaptak, a város iskolájába jártak ki, tanulásukat ellenőrizték, egy felügyelő volt a segítségükre. A létszám folyamatosan nőtt. A tartásdíj is, a drágaság miatt, de így is az I. világháború éveiben 80 feletti volt a létszám.

Az árvaház fenntartói a bentlakókról a kor színvonalának megfelelően gondoskodtak. Nem különböztették meg az „alapítványit” a „fizetőstől”. Az alapítvány terhére felvett növendékeket ellátták tanszerrel, tandíjukat az árvaház fizette, betegség esetén gyógyították őket. 1891-től betegszobát kialakítottak ki, majd később egy teljesen külön részleget különítettek el a fertőző betegek számára, egy „kis kórházzá” fejlesztve fel. Az intézetnek volt tiszteletdíjas orvosa is.

A növendékek számára 1890 után tornakertet alakítottak ki, amelyet folyamatosan bővítettek. Volt zeneszoba, a kisszínpadot a játékszobában állították fel.

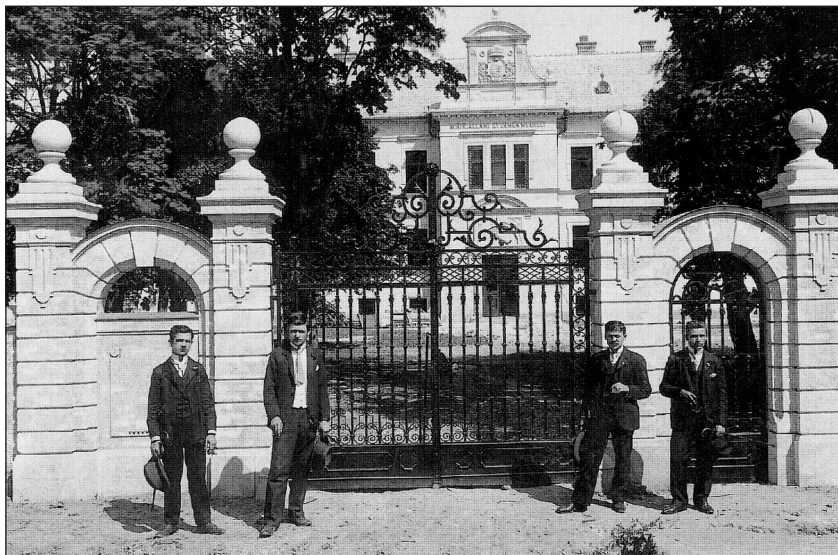
A Dávid árvaház létrejötte, működése jólelkű, bőkezű kanonokoknak köszönhető. A fenntartásról a káptalan gondoskodott a létrehozott alapítvány kamataiból. Az első világháborút követő években a megélhetés nagyon nehezzé vált. Az alapítvány pénze már nem tudta eltartani a növendékeket, ezért különböző megszorításokra került sor és egyre kevesebb „alapítványi” növendéket tudtak felvenni. Az intézetet 1948-ban államosították. 1997-től a Padányi Bíró Márton Katolikus Gimnázium kollégiumaként működik tovább.⁴⁴

4.1.3. Az Állami Gyermekmenhely

Veszprém városban is tapasztalható nyomorúságos helyzetet próbált változtatni az 1901-ben elfogadott törvény, amelynek köszönhetően néhány év alatt kiépültek a gyermekmenhelyek az országban. Utolsóként Veszprémben is átadásra került az állami költségvetésből épült intézet.

A Dunántúlon, Szombathelyen és Pécsen már volt menhely, de a közbeeső terület ellátatlan maradt. A tervek szerint Kaposvárra épült volna a harmadik intézet. Szeglethy György polgármesternek köszönhető, aki idejében benyújtotta a város kérelmét, valamint az ügyet támogató befolyásos embereknek (alispán, országgyűlési képviselő), hogy mégis Veszprém kapta meg az építés jogát. A menhely számára szükséges területet báró Hornig Károly püspök ingyen adta át a város számára. A külső Püspökkert déli oldalán kétholdnyi területről volt szó. A terület a püspökség tulajdonát képezte, ezért báró Hornig Károly megvásárolta a területet és már, mint sajátját ajándékozta a városnak. A terveket Ybl Lajos építész készítette el. A munkálatokra csak hazai iparosokat fogadtak fel, és csak itthon előállított termékeket használhattak fel. 1903 júliusában már meg is kezdődtek a munkálatok. A veszprémi m. kir. állami gyermekmenhely megnyitására 1904 októberében került sor.

44 Molnár Jánosné: A Davidikum. In: Géczi János (szerk) A Séd völgye Veszprémben. Bősze Ferenc kiadása Veszprém, 2000.

Gyermekmenhely⁴⁵

Az intézetnek kezdetektől orvos-igazgatója volt. Az egyemeletes, három szintből álló főépület mellé jobbról és balról is egy-egy pavilont építettek. Az egyiket a gondnok részére, a másikat az újonnan befogadásra kerülő, illetve kihelyezésre váró gyermekeknek szánták. A főépület emeletén a beteg gyerekeket helyezték el. 1904-ben a megnyitást követően más menhelyekből vettek át gyermekeket, így hamarosan 1174 gyermek tatózott az intézet kötelékébe.⁴⁶

A gyermekeket nevelőszülőknél helyezték el, a központi intézetben csak rövid ideig tartózkodtak a kihelyezésre várók. A menhely befogadóképessége 80 ágy, ebből 30 az anyaág. 30 édesanyát – akik nem tudták eltartani gyermeküket – csecsemőjével együtt helyezték el az intézetben. Bentlakás fejében be kellett segíteniük a házi munkákba. A későbbiekben az intézet kötelékébe tartozók száma meghaladta a 3000 főt.

45 Praznovszky Mihály: Veszprém Anno... Fotográfiai a régi Veszprémről. Veszprém, 2000. 71.

46 Molnár Jánosné: Mesélő házak. A gyermekmenhely In: Veszprémi 7 Nap 2004. április 2.

A veszprémi menhely telepei Veszprém, Fejér, Győr és Komárom megyében voltak. Veszprém megyében; Veszprémben, Devecserben és Pápán voltak telepek. 17 telepörvos kísérte figyelemmel a nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek sorsát. A nevelőszülőket ellenőrizte még egy telepbizottság is, akiknek soraiba 6 évre a város előkelő hölgyeiből 12 főt választottak. A folyamatosan növekvő gyermeklétszám ellenőrzését az orvosok egyedül ellátni nem tudták, ezért 1909-től telepfelügyelőket alkalmaztak. Többféle feladatot láttak el. Ellenőrizték a gyermekek nevelését, gondozását. A nevelőszülők kiválasztása is nekik jutott feladatul. *Ki lehetett nevelőszülő?* Aki törvényes házasságban élt, vagy özvegy, egészséges, saját lakással bírt (min. 1 szoba, konyha), nem a gyermeknevelés volt az egyedüli kereseti forrása, józan életű, erkölcsös. A gyermekek jelentős része parasztgazdáknál talált otthonra.

A nevelőszülőknél havonta a gyermek 1 éves koráig 14 koronát, 1-2 éves korig 10 koronát, 2-7 éves korig 8 koronát, 7-15 éves korig 10 koronát fizetett a menhely. Ez az összeg nem fedezte a gyermekekkel kapcsolatos kiadásokat. Ezért aztán lecsökkent, főleg a csecsemők utáni „kereslet”. Az intézetek - országos jelenség volt - túlzásfoltakká váltak. A kormányzat 1910-ben, hogy a helyzeten javítson, háromszorosára emelte meg a tartásdíjakat.

Az első világháború alatt az újonnan felvett gyermekeket nevelőszülőkhöz kihelyezni nem tudták, így fordulhatott elő, hogy egy ágyban 3 gyermek is aludt. A korábbi 40 főről 150-200-ra ugrott a létszám. A háború szomorú következménye a hadiárvaik számának növekedése. 1912-ben 800 új gyermeket vettek fel, 1914-ben 1630-at, 1916-ban 2036-ra nőtt a felvételt nyertek száma.⁴⁷ A második világháborút követő időszakban az intézet jellege lassan átalakult, gyógyító funkciója került előtérbe. 1950-ben gyermekkórházzá nyilvánították.

Ezen téma befejezése előtt még egy dologról szeretnék említést tenni. A gyermekvédelem országos történéseinek ismertetése kapcsán írtam a különböző társadalmi mozgalmak, egyesületek létrejöttéről. Többek között az Országos Gyermekvédő Ligáról is tettem említést. Veszprémben a *Liga helyi bizottsága* 1908 júniusában alakult meg.⁴⁸

47 Hogya György: A gyermek- és ifjúságvédelem múltja és jelene Veszprém megyében. Veszprém, 1986.

48 Szeglethy György: Polgármesteri jelentés Veszprém rendezett tanácsú város 1908. évi közigazgatásáról Veszprém, 1909.

Gyermekvédelmi Bizottság

1909-ben megalakult a *Gyermekvédelmi Bizottság*, amely céljaul a fiatalokú „bűnösökkel” történő foglalkozást jelölte meg. Két osztálya volt. A I., a védő osztály, melynek tagjai ügyvédek voltak, akik a bíróság előtt ellátták a fiatalokúak védelmét. A II., a pártfogó osztály, amely tagjai sorába várta a vállalkozó szellemú hölgyeket és urakat azzal a céllal, hogy segítsék a bűnelkövető fiatalú újra talpra állni. A bűnelkövető körülményeinek felkutatása révén, a pártfogó osztály tagja munkájával, a védelmet ellátó ügyvédet is támogatta. A cél az volt, hogy minél enyhébb büntetést kapjon a fiatal és lehetőleg ne börtönbe, hanem javítóintézetbe kerüljön. Abban az esetben, amikor elzárásra nem került sor, a pártfogó segítette pártfogoltját munkát keresni, talpra állni.

A „patronázs” munkát a tagok társadalmi munkában látták el.⁴⁹ Tagjaikkal szemben egyetlen elvárást támasztottak, a „szociális érzés” meglétét. A Bizottság a már működő Rabsegélyező Egyesület külön szakosztálya lett. A Rabsegélyező Egyesület nem a rabot segítette, hanem a családját. Kiszabadulása esetén pedig már nem minősült rabnak, ezért aztán már neki is segítettek.⁵⁰

Összegzés

A fentiek alapján megerősíthető Hogy György helytörténész megálapítása, mely szerint Veszprémben a gyermekvédelem az országos állapotokat tükrözte, sőt talán valamivel jobb is volt a helyzet. Amennyiben a kettő árvaházat nézzük, mindenképpen. Csizmadia Andor szerint a szegényalapon kívül mindösszesen 136 községben volt elhagyott gyermekeknek segélyalapja.⁵¹ Veszprém azon települések közé tartozott, ahol volt segélyalap az elhagyott gyermekek számára. Az 1916-os költségvetés említi is. Veszprémben is jelentős volt a társadalmi gyermekvédelem szerepe. Néhai özv. Tallián Pálné nevével már találkozhattunk a nyílt szegénygondozás témakörénél. Az ő nevéhez fűződött a szegényalapok egyikének a létrehozása. Számos jótéteménye mel-

49 Veszprémi Hírlap 1909. március 14.

50 Veszprémi Hírlap 1909. március 28.

51 Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia Állami és Jogtudományi Intézetének Kiadványa. Budapest, 1977.

lett jelentős azon nevelési alap létrehozása, amelyről végrendeletében rendelkezett 1877-ben. Az alap kamatai a „szegény sorsú, de előmenetelt ígérő árva gyermekek” javára fordítandó. Nem lehet pontosan tudni, de körülbelül 90.000 forintról volt szó.⁵² (Az összeg jelentős voltára utal, ha összevetjük az 1892-es városi költségvetéssel, amelynek bevételi oldalán 91.654 forint 03 krajcár szerepelt előírányzott összegként.)⁵³ *Amint a segélyezés területén, úgy a gyermekvédelem terén is jelentős volt a segítség, a támogatás a püspökség, a kanonokok, a szerzetesrendek és egyéb felekezetek, valamint magánzemélyek részéről.*

Veszprémben az első római katolikus püspöki óvoda 1892-től működött, 1906-ban megnyílt a Szent Józsefről nevezett óvoda, majd 1909-ben kettő állami óvoda várta a város gyermekeit. 1911-ben 451 „kisedd” járt óvodába.⁵⁴ Papp Sándor királyi tanfelügyelő 1911-es jelentéséből ismert, hogy a lakosság akkori lélekszámához viszonyítottn (14.990 fő) a tankötelesek aránya 20 %. Minden tanköteles járt iskolába. *Veszprém vármegye a maga 98,65 %-os beiskolázási arányával az első volt a vármegyék sorában, s messze meghaladta az országos átlagot (86 %).*

Veszprémben is érzékelhető, hogy a gyermekvédelem már nemcsak az árva és elhagyottá nyilvánított gyermekekre szűkölt le, hanem az 1900-as éveket követően bővült a védelem köre.

5. Összefoglalás

A dualizmus idejére a községek feladata lett a szegényügy kezelése, de még mindig domináns és meghatározó az egyház és a magánjótékonykodás szerepe. A községek csak akkor avatkoztak be, ha az előbbiek már nem tudtak segíteni. Az első világháborút követően azonban a hatósági szegénygondozás egyre nagyobb szerepet kapott. Ezen megállapítás Veszprém városára is igaz, azzal a megjegyzéssel, hogy Veszprémben a vizsgált időszakban végig domináns szerepe volt az egyházi szegénygondozásnak - elsősorban a nyílt szegénygondozás terén -. A korszak végére a zárt szegénygondozás kapcsán meghatározó

52 Veszprém (újság) 1877. október 7.

53 Veszprémi Független Híralap 1891. szeptember 12.

54 Papp Sándor: kir. tanfelügyelő: V. Veszprém R.T. város népnevelési ügye. In: Veszprém múltja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök, Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912.

lett a városi hatóság szerepe. A magyar városok statisztikai évkönyve szerint 1908-ban, Veszprém városa messze kiemelkedett a dunántúli rendezett tanácsú városok közül, a hatóság által működtetett intézményeinek számát, illetve a rájuk fordított összeget illetően.

A Lázár-ház, illetve a Szegényház, a Dávid árvaház, az Állami Gyermekekmenhely megépülésével a zárt gondozási forma egészítette ki a továbbra is meghatározó nyílt szegénygondozást Veszprém városban.

Felhasznált irodalom

CSOLNOKY FERENC: *IV. Veszprém Város Közegészségügyi viszonyai*. In: Veszprém múltja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912.

CSIZMADIA ANDOR: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. A Magyar

Tudományos Akadémia Állami és Jogtudományi Intézetének Kiadványa. Budapest, 1977.

FERGE ZSUZSA: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Kávé Kiadó, 1998.

GERGELY FERENC: *A magyar gyermekvédelem története (1867-1991)*. Püski Kiadó Budapest, 1997. 20.

HILSCHER REZSŐ: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Szövétnek Kiadás, Budapest, 1928.

HOGYA GYÖRGY: *A veszprémi kórház története*. Veszprém, 1983.

HOGYA GYÖRGY: *A gyermek- és ifjúságvédelem múltja és jelene Veszprém megyében*

Veszprém, 1986.

MOLNÁR JÁNOSNÉ: *A Davidikum*. In: Géczy János (szerk): *A Séd völgye Veszprémben*. Bösze Ferenc kiadása Veszprém, 2000.

PIK KATALIN: *A szociális munka története Magyarországon (1817-1990)*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Budapest, 2001.

PAPP SÁNDOR kir. tanfelügyelő: *V. Veszprém R.T. város népnevelési ügye*. In: Veszprém múltja és jelene. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében. Felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök, Egyházmegyei Könyvnyomda Veszprém, 1912.

POMOGYI LÁSZLÓ: *Szegényügyi és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Osiris Kiadó Budapest, 2001.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Veszprém Anno... Fotográfiai a régi Veszprémről*. Veszprém, 2000.66.

SZEGLETHY GYÖRGY: *Polgármesteri jelentés Veszprém rendezett tanácsú város 1908. évi közigazgatásáról*. Veszprém, 1909.

VÉGHELY DEZSŐ: *Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből*. Veszprém, 1876. 76.

VÉGHELY DEZSŐ: *Jelentés Veszprém vármegye állapotáról az 1881-ik évre*. Krausz Armin Könyvnyomdája Veszprém, 1882. 77.,135.

Felhasznált hírlap cikkek időrendben

A Tallián-nevelésalap. In:Veszprém (újság) 1877. október 7.

A jószívű és könyörülni tudó emberbarátokhoz. In:Veszprém (újság)1881. augusztus 21. 2.

Szegényház ügy. In: Katholikus Heti Lap 1885. február 25.

Szegényház ügy. In: Katholikus Heti Lap 1886. március 20.

Szegény gyermekek összeírása. In: Veszprém 1887. október 6.

A jószívű emberbarátok figyelmébe. In: Veszprém 1887. október 30.

A legárvábbak. In: Veszprém (újság) 1887. december 11. 1.

A szegény gyermekekért. In:Veszprémi Független Hírlap 1888. december 1.

Szegényházunk és az agg honvédek. In: Veszprémi Független Hírlap 1889. december 28.

A szegényház és a kórház 1890-ben. In: Veszprémi Független Hírlap 1891. január 17.

Veszprém vármegye törvényhatósági bizottság üléséről (szegényházbeli állapotok. In:Veszprémvármegye 1899. május 7. 4.

Az elkeseredett koldusnő. In: Veszprémvármegye 1904. április 24.

Gyermekvédelmi Bizottság megalakulásáról. In:Veszprémi Hírlap 1909. március 14.

A Rabsegélyező Egyesület közgyűlése In: Veszprémi Hírlap 1909. március 28.

Molnár Jánosné: *Veszprém egykori szegényháza*. In: Napló 2003. április 19.

Molnár Jánosné: *Mesélő házak. A gyermekmenhely* In: Veszprémi 7 Nap 2004. április 2.

Felhasznált levéltári források

- VeML V.191. Szegények menedékházának alapszabálya
VeML V.191. Szegények menedékházának házirendje.
VeML VIII.821. Veszprém Városi Szegényház iratai (1901-1926).
VeML V.860. Veszprém város polgármesteri iratai. Veszprém város szegényházi költségvetési előirányzata 1901. évre.
VeML V.191. Veszprém város szabályrendeleteinek gyűjteménye (1884–1949).

Internetes hivatkozás

- <http://www.vmkorhaz.hu>
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5784> Az 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727> 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről (Az eredeti helyesírás szerint)